

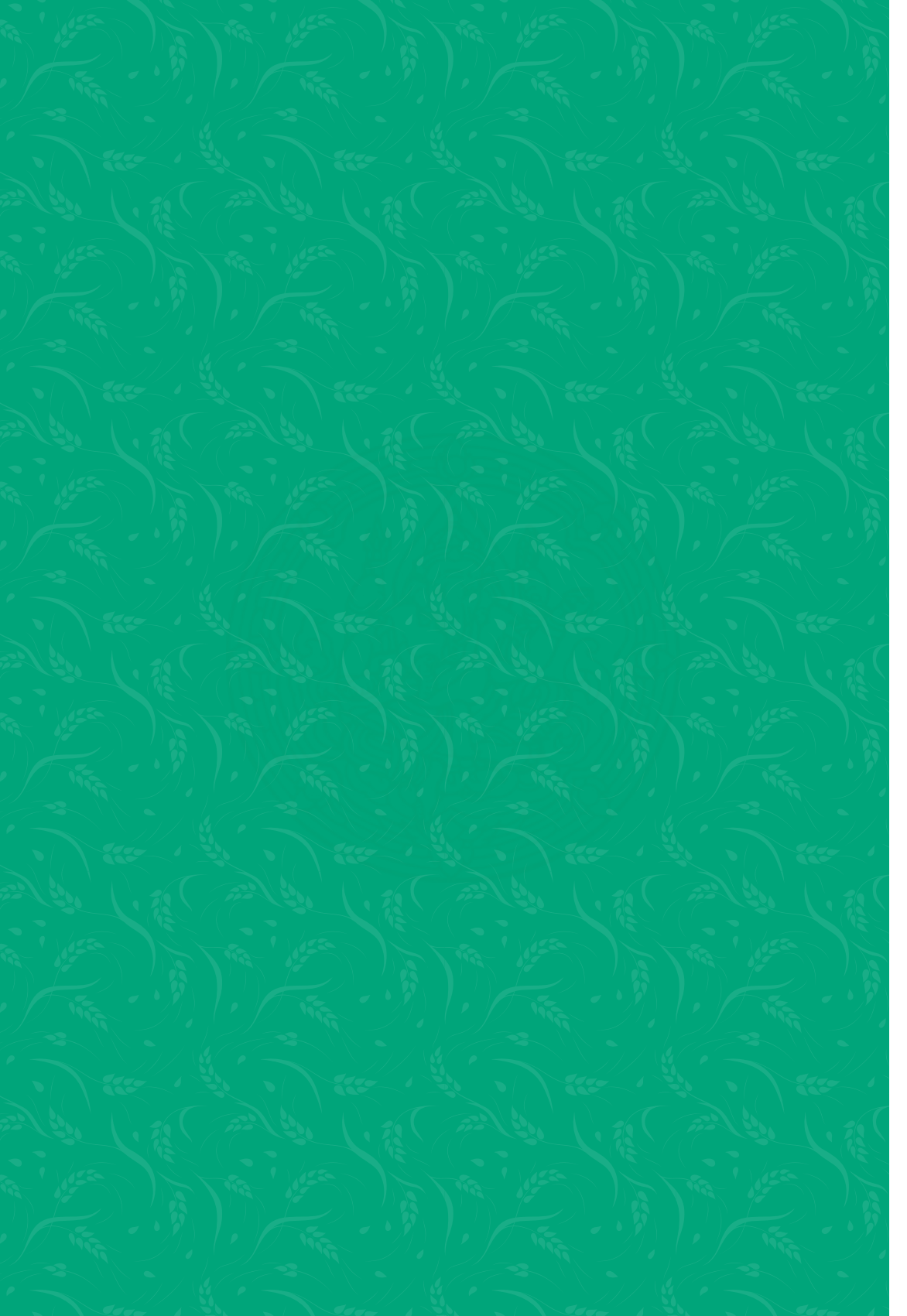
พระราชพิธี
พืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ:
การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๖๕

พระราชพิธี
พิธีมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ:
การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๖๕

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ: การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน
กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๖๕
จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
ลิขสิทธิ์ของกรมศิลปากร
ราคา ๒๕๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ: การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน.--
กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2565.
200 หน้า.

1. พิธีทางศาสนาและพิธีกรรม. I. ชื่อเรื่อง.

394.4

ISBN 978-616-283-657-2

ที่ปรึกษา

นายกิตติพันธ์ พานสุวรรณ

อธิบดีกรมศิลปากร

นายสถาพร เทียงธรรม

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นางรักชนก โคจรานนท์

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นายบพิตร วิทยาวิโรจน์

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นางสาวศิริรัตน์ ทวีทรัพย์

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

นางสาวฉัตรภรณ์ จินดาเดช

ผู้อำนวยการกลุ่มจารีตประเพณี

ผู้ตรวจพิจารณาต้นฉบับ

นางสาวฉวีงาม มาเจริญ

อดีตนักอักษรศาสตร์ทรงคุณวุฒิ กรมศิลปากร

ผู้ค้นคว้าเรียบเรียงและตรวจสอบชำระ

นางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี

นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจารีตประเพณี
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ภาพประกอบ

กลุ่มเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

กองเกษตรสารนิเทศ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ศิลปกรรม นางสาวอรชยา ยี่ภู

พิมพ์ที่ บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ (บรมราชชนนี) เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐, ๐ ๒๔๔๒ ๑๐๑๐

โทรสาร ๐ ๒๔๓๓ ๒๗๔๒, ๐ ๒๔๓๔ ๑๓๔๕

www.amarin.com

คำนำ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีสำคัญของไทยมาแต่โบราณ และยังคงถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน จัดขึ้นเพื่อบำรุงขวัญและกำลังใจในการประกอบอาชีพทำการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลักของประชาชนในท้องถิ่น ให้เกิดความมั่นใจว่าพืชพันธุ์ธัญญาหารจะเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์ตลอดจนเพื่อความเป็นสิริมงคลตามความเชื่อในศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นผสมผสานกัน นอกจากนี้ยังแสดงถึงเสถียรภาพของบ้านเมืองและสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีในแต่ละรัชสมัย ดังนั้น พระราชพิธีนี้จึงนับว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมไทยด้านวัฒนธรรมประเพณีอันทรงคุณค่าอย่างยิ่ง

กรมศิลปากร ตระหนักถึงคุณค่าความสำคัญของพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญทั้งในฐานะโบราณราชประเพณีและฐานองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ จาริตประเพณี ที่ควรเผยแพร่ในวงกว้าง จึงมอบหมายนางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ กลุ่มจาริตประเพณี สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ดำเนินการศึกษาค้นคว้าจัดทำหนังสือ “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ: การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน” มีเนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ภาค ภาค ๑ มีเนื้อหาว่าด้วยความสำคัญ ภูมิหลัง คติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีนี้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งส่วนของราชสำนักและส่วนราษฎร และภาค ๒ เป็นการตรวจสอบชำระเอกสารเก่าว่าด้วยพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งให้ข้อมูลรายละเอียดต่าง ๆ เกี่ยวกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและครอบคลุมเรื่องราววิถีชีวิตของประชาชนในห้วงเวลานั้น อันจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อคนรุ่นหลังในการศึกษาค้นคว้าต่อไป นอกจากนี้ในภาคผนวกได้นำประกาศพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลของเก่า ประกาศ

พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลใหม่ และประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวง
ทุ่งพญาไท มาลงพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อเสริมความรู้ความเข้าใจแก่ผู้อ่านเกี่ยวกับตำนาน
ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล
แรกนาขวัญ: การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน” จะอำนวยประโยชน์ต่อการศึกษา
ค้นคว้าของนิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ นักวิชาการ ตลอดจนผู้สนใจเกี่ยวกับสังคม
วัฒนธรรม และประเพณีไทยตามสมควร อีกทั้งกระตุ้นให้เกิดความสนใจและการสืบค้น
ข้อมูลขนบธรรมเนียมประเพณีไทยอื่น ๆ ต่อไป

(นายกิตติพันธ์ พานสุวรรณ)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
มิถุนายน ๒๕๖๕

สารบัญ

คำนำ	
ภาค ๑	๙
บทนำ	๑๑
ความหมายของพระราชพิธี	๑๑
ที่มาและความสำคัญของพระราชพิธีพืชมงคล	๑๒
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ	
คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเริ่มเพาะปลูก	๑๔
ในดินแดนอื่น ๆ	
หลักฐานเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมในช่วงแรกของประเทศไทย	๒๕
จนถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในสมัยอยุธยา	
คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี	๒๕
การมีส่วนร่วมของประชาชน	๓๔
ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจ	๓๖
ของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี	
พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในสมัยรัตนโกสินทร์	๔๓
รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔	
คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี	๔๓
การมีส่วนร่วมของประชาชน	๕๗
ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจ	๕๘
ของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี	

**พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในสมัยรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๑๐** ๖๕

คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี ๖๕

การมีส่วนร่วมของประชาชน ๑๑๔

ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจ
ของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี ๑๑๗

บทสรุป ๑๒๓

วัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศไทยที่เกี่ยวข้อง ๑๒๓

สัมพันธ์กับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ความเปลี่ยนแปลงของพระราชพิธีจากอดีตสู่ปัจจุบัน ๑๒๗

(การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน)

ภาค ๒ ๑๒๙

เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

คำชี้แจง ๑๓๑

เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล ๑๓๓

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เจ้าพระยาพลเทพฯ

พิมพ์แจกในการแรกนาขวัญ เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕

คำนำ ๑๓๔

พระบรมราชาธิบายเรื่องพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัล ๑๓๕

เรื่องตำนานการแรกนาขวัญ (ต่อความที่ทรงพระราชนิพนธ์) ๑๕๖

เอกสารส่วนท้าย เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชทานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ที่รฤกในการเริ่มนา ณทุ่งหลวงตำบลพญาไท พ.ศ. ๒๔๖๓	๑๖๒
เรื่องแรกนาตามความในหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับทำวศรีจุฬาลักษณ์	๑๖๓
จากคำให้การชาวกรุงเก่า พระราชพิธี ๑๒ ราษี ตามพระตำรา เดือน ๖	๑๖๕
ปฐมกาลเริ่มนาขวัญที่ทุ่งหลวง ตำบลพญาไท จากจดหมายในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๒๖ หน้า ๒๖๗ ปี พ.ศ. ๒๔๕๒	๑๖๕
เริ่มนาหลวง ทุ่งพญาไท พระพุทธศักราช ๒๔๖๓	๑๖๘
บรรณานุกรม	๑๗๑
ภาคผนวก	๑๗๙
คำชี้แจง	๑๗๙
คำอธิบายประกาศพระราชพิธี	๑๘๐
ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลของเก่า	๑๘๑
ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลใหม่	๑๘๔
ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไท	๑๙๑

บทนำ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นพระราชพิธีสำคัญประจำปีของไทยที่ปฏิบัติสืบเนื่องมาแต่สมัยโบราณ กาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองทำให้ขั้นตอนรายละเอียดของพระราชพิธีมีพัฒนาการเช่นเดียวกับพระราชพิธีอื่นๆ

ความหมายของพระราชพิธี

พระราชพิธีพืชมงคล คือ พระราชพิธีเสกเมล็ดพันธุ์ธัญพืชเพื่อความเป็นสิริมงคล และความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร^๑ ของประเทศ เป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ^๒

พระราชพิธีจรดพระนังคัล หรือเรียกว่าพระราชพิธีแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีที่ทำขึ้นเพื่อเป็นขวัญและสิริมงคลต่อการลงมือเพาะปลูกพืชของเกษตรกร^๓

^๑ พืชพันธุ์ธัญญาหาร คือ พืชจำพวกข้าวและพืชที่ให้เมล็ดเป็นแป้ง รวมทั้งถั่วและงาด้วย เป็นพืชที่ใช้เป็นอาหาร ดูเพิ่มเติมใน สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, **พืช**, เข้าถึงเมื่อ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges=พืช-๑๕-มกราคม-๒๕๕๔>

^๒ จินตนา กระบวนแสง, “พืชมงคล, พระราชพิธี,” ใน **นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖), ๑๖๓ - ๑๖๕.

^๓ จินตนา กระบวนแสง, “จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ, พระราชพิธี,” ใน **นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖),

ที่มาและความสำคัญ ของพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นโบราณราชประเพณีที่สำคัญที่นำพระราชพิธีสำคัญ ๒ พระราชพิธีที่เกิดขึ้นต่างช่วงเวลากันมารวมกัน คือ พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และพระราชพิธีพืชมงคล โดยสันนิษฐานว่าพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเกิดขึ้นก่อนพระราชพิธีพืชมงคล เพราะจากหลักฐานเอกสารที่พบการกล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ คือ กฎมณเฑียรบาลในกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นกฎหมายอยุธยาที่ระบุดักรากกฎหมายไว้ว่าบัญญัติขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^๔ (ก่อนหน้านี้อาจมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แต่ยังไม่มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร)^๕ และพระราชพิธีพืชมงคลเกิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช (รัชกาลที่ ๔) โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มพระราชพิธีพืชมงคลอันเป็นพิธีสงฆ์เข้ามาและรวมเข้ากับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์ที่มีอยู่ก่อนแล้ว มีชื่อเรียกรวมกันว่า “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ”

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นพระราชพิธีที่ทำขึ้นเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่เกษตรกร เนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่มีประชาชนประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งยังปรากฏหลักฐานสำคัญที่แสดงถึงการที่ประชาชนเข้าร่วมและมีส่วนสนับสนุนในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญตลอดมา ได้แก่ ภาพถ่ายเก่าจากสำนัก หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่แสดงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในพระราชพิธี โดยประชาชนนิยมเก็บเมล็ดข้าวเปลือกภายในมณฑลพิธีภายหลังเสร็จสิ้นการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เมล็ดข้าวเปลือกนี้จะนำไปใช้เจือ

^๔ วรพร ภู่งศ์พันธ์, **สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายตราสามดวง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: แสงดาว, ๒๕๖๔), ๔.

^๕ ภาพสลักขาคดสมัยสุโขทัยที่วัดศรีชุม แสดงให้เห็นถึงการไถนาปลูกข้าว แต่ไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่าในสมัยสุโขทัยมีพระราชพิธีแรกนาหรือไม่

ในพันธุ์ข้าวปลูกของตน ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่นาบ้าง เอาไปปนลงไว้ในถุงเงิน ให้เกิดประโยชน์งอกงามบ้าง จนถึงปัจจุบันประชาชนก็ยังนิยมเก็บเมล็ดข้าวเปลือก ในพระราชพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลดังเช่นในอดีต นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐาน ในราชกิจจานุเบกษา แจ้งความกระทรวงเกษตรธิการ เรื่อง มีผู้เื้อเพื่อให้น้ำแข็ง เพื่อเลี้ยงผู้ไปร่วมงานพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยห้างนายเลิศ ได้เื้อเพื่อส่งน้ำแข็งเป็นจำนวน ๘๐๐ ปอนด์ ไปให้สำหรับเลี้ยงข้าราชการและประชาชน ที่ไปร่วมงานพระราชพิธีนี้^๖

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจึงเป็นพระราชพิธีที่น่าสนใจ ในการศึกษาค้นคว้าในมุมมองต่าง ๆ ที่หลากหลาย เช่น คติความเชื่อและรูปแบบ พระราชพิธี การมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธี และพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี เป็นต้น ทั้งนี้ พระราชพิธี ดังกล่าวยังมีส่วนสนับสนุนความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์ และราษฎร ในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งด้านพิธีกรรมและอื่น ๆ ที่เป็นปัจจัยของวิถีเกษตรด้วย

ประชาชนกำลังเก็บเมล็ดข้าวเปลือกภายในมณฑลพิธี ภายหลังเสร็จสิ้นการพระราชพิธี
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

^๖ “แจ้งความกระทรวงเกษตรธิการ เรื่อง มีผู้เื้อเพื่อให้น้ำแข็งเพื่อเลี้ยงผู้ไปในงาน
พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙, ตอนที่ ๐ ง (๒๖ มิถุนายน
๒๔๗๕): ๑๖๖๔.

คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเริ่มเพาะปลูก ในดินแดนอื่น ๆ

เมื่อกล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแล้ว จะต้องกล่าวถึงประเทศอื่น ๆ ที่มีพระราชพิธีที่คล้ายคลึงกัน หรืออาจส่งอิทธิพลต่อประเทศไทย อารยธรรมที่สำคัญ คือ อารยธรรมจีน และอินเดีย ในอารยธรรมจีน พระเจ้าแผ่นดินกึ่งมือไถนาเองเป็นครั้งแรก ดังความในเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ความว่า “การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดิน เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่นในเมืองจีน สี่พันปีล่วงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินกึ่งทรงไถนาเองเป็นคราวแรก พระมหษีเลี้ยงตัวใหม่”^๗ ส่วนในอารยธรรมอินเดีย ปรากฏประเพณีแรกนาอยู่ในรามายณะ กล่าวว่า พระเจ้าชนกแห่งมิลิลานครทรงพบนางสีดาขณะที่ทรงแรกนา อีกทั้งในพุทธประวัติ กล่าวว่า พระเจ้าสุทโธทนะทรงประกอบพระราชพิธีแรกนาขวัญ ขณะที่พระกุมารสิทธัตถะประทับรออยู่ที่ใต้ต้นหญ้า ~ ดังจะพบเห็นได้ในภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เรื่องพุทธประวัติตอนดังกล่าว แต่ทั้งนี้ ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ ได้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับพุทธประวัติตอนดังกล่าวว่าไม่ใช่พระราชพิธีแรกนาขวัญ โดยพุทธประวัติตอนนี้ในภาษาบาลีเรียกพิธีกรรมนี้ว่า “วูปมงคล” ซึ่งคำว่า “วูปปะ” แปลว่า หว่าน ตรงกับคำว่า “วาปะยะ” ในภาษาสันสกฤต ที่แปลว่า ฟิงหว่าน (เมล็ดพันธุ์) หรือฟิงเพาะปลูก พิธีวูปมงคลนี้จึงเป็นพิธีที่มีจุดประสงค์คล้ายคลึงกับพระราชพิธีแรกนาขวัญ คือ เป็นพิธีที่เชื่อว่า จะทำให้การเพาะปลูกอุดมสมบูรณ์ แต่ไม่ใช่แรกนาขวัญ เพราะไม่เกี่ยวกับเรื่องขวัญ อีกทั้งวิธีการประกอบพระราชพิธีนี้ในอินเดียยังแตกต่างจากพระราชพิธีแรกนาขวัญ

^๗ หอพระสมุดวชิรญาณ. เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), ๓๓.

^๘ H.G. Quaritch Wales, พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาล ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕, แปลจาก Siamese State Ceremonies, แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ริเวอร์ บัคส์, ๒๕๖๒), ๒๗๒.

ภาพจิตรกรรมผ่านผนัง
ภายในพระที่นั่งพุทธไฉลวรารักษ์
พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
พระนคร
เรื่องพุทธประวัติ
ตอนพระเจ้าสุทโธทนะ
ทรงประกอบพระราชพิธี
แรกนาขวัญ หรืออาจเป็น
พิธีวปมงคล

อีกด้วย ซึ่งศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ สรุปไว้ว่า พิธีวปมงคลที่พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงประกอบนั้นเป็นพิธีเก่าแก่ในความเชื่อแบบพระเวท (ศาสนาต้นแบบของพราหมณ์ - ฮินดู) เมื่อมีการรับอิทธิพลของพุทธศาสนา และพราหมณ์ - ฮินดู เข้ามาแล้ว จึงมีการนำเอาพิธีวปมงคลเข้ามาผสมผสานกับพิธีแรกนาขวัญ ดังปรากฏเป็นร่องรอย จากคำว่า “จรดพระนังคัล” โดยคำว่า “นังคัล” แปลว่า “ผาลไถนา”^๙

ส่วนประเทศอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับประเทศไทย เช่น ราชอาณาจักรกัมพูชา และสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาก็ยังมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญอยู่ โดยใน พ.ศ. ๒๕๖๒ พระบาทสมเด็จพระบรมนาถ นโรดม สีหมุนี กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรกัมพูชาเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่มณฑลพิธี จังหวัดตากแก้ว ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของกรุงพนมเปญ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายอูซ เพีย ผู้ว่าราชการจังหวัดตากแก้ว ทำหน้าที่พระยาแรกนา และภรรยาของผู้ว่าราชการจังหวัดตากแก้วทำหน้าที่เทพี ในพระราชพิธีมีผู้เข้าร่วมงาน

^๙ ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, **จรดพระนังคัลแรกนาขวัญไม่ใช่พิธีพราหมณ์ และไม่มีในอินเดีย**, เข้าถึงเมื่อ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๔, เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_192422

จำนวนมาก ได้แก่ข้าราชการระดับสูง ทูตานุทูตและประชาชน ผลการเสด็จทวยประจำปี พ.ศ. ๒๕๖๒ พระโคกินข้าว ข้าวโพด และถั่วเขียว ทำนายว่าปีนี้ข้าว ข้าวโพด ถั่วจะได้ผลดี ทั้งนี้ นายคัง เคง หัวหน้าโหรประจำราชสำนักกัมพูชา เปิดเผยว่า การทำนายเป็นพิธีตั้งแต่ครั้งอดีต และพระราชพิธีนี้คือการบอกชาวบ้านว่าฤดูเพาะปลูก ได้เริ่มขึ้นแล้ว^{๑๐}

ส่วนในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมานั้น พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออก ทรงไถนาด้วยพระองค์เองตั้งแต่อดีตจนถึงรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ของไทย ยกตัวอย่างเช่น สมัยพระเจ้ามินดง เมื่อพระองค์โปรดให้สร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่ คือเมืองมัณฑะเลย์ พระองค์โปรดฯ ให้กันที่ดินส่วนหนึ่งทางด้านตะวันออกของพระนครไว้เป็น นาหลวงและเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบกรพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ด้วยพระองค์เอง ณ ที่แห่งนั้นในช่วงต้นฤดูฝนของทุกปี พระเจ้ามินดงทรงเครื่องต้น สวมพระมหามงกุฎ และทรงช้างพระที่นั่งไปยังบริเวณมณฑลพิธีคือนาหลวง กระบวนแห่จากพระราชวังไปยังนาหลวงนั้นเป็นกระบวนช้าง ครั้นถึงพลับพลา เสด็จลงจากช้างพระที่นั่ง และเปลี่ยนจากทรงพระแสงของ้าวมาทรงพระแสงปฏิภัก ทรงจับไถของหลวงซึ่งปิดทองล่องชาดประดับเพชรนิลจินดาเทียมด้วยพระโค สีขาวคู่ออกทรงไถนำขุนนางทั้งปวงซึ่งไปชุมนุมคอยเฝ้าอยู่ ณ ที่แห่งนั้น อีกทั้ง ขุนนางต้องเตรียมไถและเตรียมโคคู่ของตนพร้อมด้วยคนถือเครื่องยศตามไปด้วย ขบวนหลวงนั้นมีพนักงานกันพระกลดและเชิญเครื่องสูงพร้อมด้วยกลองชนะ ตามธรรมเนียม เมื่อเสด็จพระราชดำเนินออกไถมาแล้ว ขุนนางก็ออกไถตาม โดยอนุกรม ขุนนางแต่ละคนจะมีคนกันสัปทนและถือเครื่องยศตาม ส่วนผู้ที่หาบ พันธุ์ข้าวใช้หว่านนั้น ของหลวงคือพระราชเทวี ของขุนนางคือท่านผู้หญิง คุณหญิง ตลอดจนอนุภรรยา เสร็จไถหว่านและไถกลับแล้วก็เสด็จฯ ขึ้นพลับพลา โปรดเกล้าฯ ให้เสด็จพระโค และโหรพราหมณ์ถวายคำพยากรณ์^{๑๑}

^{๑๐} กษัตริย์กัมพูชา เสด็จพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระโคทำนายปีนี้ ปลูกข้าวดี. เข้าถึงเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๔. เข้าถึงได้จาก https://www.khaosod.co.th/around-the-world-news/news_2542488

^{๑๑} ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, **พม่าเสียเมือง**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, ๒๕๓๔), ๑๑๘.

นอกจากนี้ ในราชสำนักญวนก็ปรากฏพระราชพิธีที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญของไทย ซึ่งรูปแบบพระราชพิธีของราชสำนักญวนนี้ได้รับอิทธิพลจากจีน ราชสำนักญวนเรียกชื่อพระราชพิธีนี้ว่า “พระราชพิธีตัจเตียน” มีผู้สันนิษฐานความหมายของคำว่า “ตัจเตียน” คือ สังเวचना ยำนา หรือไถนา พระราชพิธีตัจเตียนถือเป็นพระราชพิธีที่ได้รับแบบอย่างมาจากอารยธรรมจีนที่มีมาตั้งแต่ยุคราชวงศ์โจวและราชวงศ์ฮั่น หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นปรากฏอยู่ในพงศาวดารราชสำนักญวนที่มีชื่อว่า “ต่าย เหวียต สือ กี้ ต่วน ทือ” ซึ่งเป็นพงศาวดารที่รวบรวมขึ้นใหม่ใน พ.ศ. ๒๐๒๒ ในรัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิ เล ทำญ ตง ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา และพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา ราชสำนักญวนเริ่มต้นประกอบพระราชพิธีนี้เมื่อปีรัชศกเทียนฟุก ที่ ๘ (พ.ศ. ๑๕๓๐) เมื่อบ้านเมืองสงบ พระจักรพรรดิเล ต่าย ทำญ จึงมีพระราชดำริจะประกอบพระราชพิธีตัจเตียนเป็นครั้งแรก เพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแก่ราษฎร โดยทรงเลือกวันประกอบพิธีในช่วงต้นฤดูใบไม้ผลิ ในช่วงวัน “เหลิบ ซวน” (จีนเรียกว่าวัน ลีซุน) ซึ่งเป็นวันแรกในการเข้าสู่ฤดูใบไม้ผลิตามปฏิทินของจีนและญวน พระจักรพรรดิเล ต่าย ทำญ ทรงประกอบพระราชพิธีนี้ที่ท้องนาเชิงเขาต๋อยเซิน (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดหนานาม) ในพระราชพิธีนี้มีการบวงสรวงเทพที่ชื่อว่า “เถินนง” หรือที่จีนเรียกว่า “เถินหนง” ด้วยเป็นเทพเจ้าทางด้านกสิกรรม และที่สำคัญชาวญวนยังถือว่าเทพองค์นี้คือผู้ให้กำเนิดชนชาติญวนอีกด้วย เมื่อทำพิธีบวงสรวงเสร็จแล้วพระองค์ทรงไถหน้าดินด้วยพระองค์เองเพื่อเป็นการเริ่มต้นฤดูกาลเพาะปลูก พงศาวดารกล่าวไว้ว่า ระหว่างที่พระองค์ทรงไถเปิดหน้าดินที่ภูเขาต๋อยเซินนั้น คันไถได้ไถเอาไถทองคำใบเล็กขึ้นมาด้วย ปีต่อมาพระองค์ได้ประกอบพิธีตัจเตียนที่เขตภูเขาบ้านหาย ระหว่างที่ทรงคุมคันไถเปิดหน้าดินนั้น คันไถได้ไถเอาไถเงินขึ้นมาด้วย พระจักรพรรดิเล ต่าย ทำญ จึงทรงตั้งชื่อทุ่งนาที่ประกอบพระราชพิธีนี้ว่า “กิมเงินเตียน” หมายความว่า “ทุ่งเงินทุ่งทอง” การประกอบพระราชพิธีนี้ดำเนินเรื่อยมาจนถึงสมัยของราชวงศ์เหงวียน พระจักรพรรดิยาหลงได้ย้ายราชธานีมายังนครถ่วนฮัวหรือเมืองเว้ สถานที่จัดพระราชพิธีจึงย้ายจากที่ราบลุ่มแม่น้ำแดงมายังทุ่งนาหลวงเมืองเว้ที่อยู่ทางตอนกลางของประเทศ ต่อมาราชสำนักได้ยกเลิกพระราชพิธีนี้ไปในช่วงปลายรัชสมัยพระเจ้าจักรพรรดิซาญดีญแห่งราชวงศ์เหงวียน

หลังจากสิ้นสุดสงครามเวียดนาม ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นระบอบสังคมนิยม ประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ ไม่ได้รับการสนับสนุนโดยภาครัฐ จนเวลาผ่านไปเกือบ ๑๐๐ ปี ประเพณีนี้ยังจัดขึ้นเป็นพิธีเล็กๆ โดยประชาชนในเขตห่านาม โดยผู้ประกอบพิธี คือ ผู้อาวุโสในชุมชนเป็นผู้จับคันไถเปิดหน้าดินแทนพระจักรพรรดิ อีกทั้งสวมชุดเลียนแบบพระจักรพรรดิด้วย และสวมหน้ากากเพื่อปิดบังหน้าตา มาเป็นตัวแทนพระจักรพรรดิประกอบพิธีดั้งเดิม จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๕๓ รัฐบาล สังคมนิยมเวียดนามได้ฟื้นฟูพิธีขึ้นมาอีกครั้ง โดยจัดขึ้นที่เขตภูเขาต๋อยเซินตามอย่างที่จักรพรรดิเล ต่าย ห่าญ ทรงประกอบพระราชพิธี แต่มีการปรับเปลี่ยนรายละเอียด ไปบ้าง คือ ประธานในพิธีจะเป็นประธานาธิบดี และแทนที่จะสวมชุดเลียนแบบ พระจักรพรรดิ ประธานาธิบดีจะสวมชุดลำลองหรือชุดสวมทำการเกษตร ในการประกอบพิธี เมื่อไถหน้าดินครบตามที่กำหนดแล้วผู้รับช่วงต่อในการประกอบ พิธี คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด ผู้ว่าการอำเภอ และตามด้วยผู้อาวุโส ซึ่งผู้อาวุโส ที่มาร่วมประกอบพิธียังคงรักษารวมเนียมการแต่งตัวเลียนแบบพระจักรพรรดิตาม ประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา^{๑๒}

เมื่อกล่าวถึง “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ” แล้ว ขออธิบายความเชื่อเรื่อง “ขวัญ” เนื่องจากเป็นความเชื่อที่สืบทอดในสังคมไทย และพบในสังคมของผู้ที่พูดภาษาตระกูลไทซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศต่าง ๆ โดยมีผู้ให้ความหมายของคำว่า “ขวัญ” ไว้หลายท่าน โดยสรุป ขวัญในความเชื่อของชนชาติไทนั้น เป็นสิ่งลึกลับที่อยู่ประจำตัวของคนและสรรพสิ่ง อาจออกไปจากสิ่งที่อยู่ประจำเป็นครั้ง เป็นคราว ถ้าขวัญหนีไปหรือหายไป คนจะเจ็บป่วยหรือเศร้าหมอง ขวัญจึงต่างจาก วิญญาณ เพราะวิญญาณหากออกจากร่างกายไปเจ้าของร่างกายจะสิ้นชีวิต ขวัญจึงมี ลักษณะเป็นแก่นหรือพลังชีวิต เพราะทำให้สิ่งมีชีวิตมีกำลังกายและกำลังใจ สามารถ เคลื่อนไหวและทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ ผู้ที่มีขวัญอยู่ประจำเป็นปกติจะแจ่มใสมีชีวิตชีวา^{๑๓}

^{๑๒} ร้อยเรื่องจากเมืองญวน Trăm Chuyện Từ Việt Nam, LỄ Tịch Điền “הל ดิจ เดียน” พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแห่งราชสำนักญวน, เข้าถึงเมื่อ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <https://www.facebook.com/100vietculture/posts/710158357071244>

^{๑๓} ประคอง นิมมานเหมินท์, “พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายของคนไท,” ใน คติชนคนไท ในวัฒนธรรมข้าว (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๐), ๑๘๖ - ๑๘๘.

ชนชาติไทยอยู่ในสังคมเกษตรกรรม มีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องผีและขวัญ ในด้านความเชื่อเรื่องขวัญนั้น มีการทำขวัญคนในโอกาสต่างๆ เช่น ทำขวัญเด็ก เมื่ออายุ ๓ วัน และครบ ๑ เดือน ทำขวัญคนเจ็บ ทำขวัญแต่งงาน และมีการทำขวัญในช่วง กระบวนการผลิตข้าวอยู่หลายรูปแบบ เช่น ทำขวัญนา ทำขวัญข้าว ทำขวัญควาย ทำขวัญลาน ทำขวัญไถ ทำขวัญเฟือ (คราด) และทำขวัญเกวียน เป็นต้น^{๑๔}

ในที่นี้ขอกล่าวถึงเฉพาะพิธีทำขวัญข้าวของชนชาติไท เช่น พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยดำ เมืองลา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยดำ บ้านท่าอัม หลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยขาว เมืองเต็ก สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยลาว หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยลื้อ สิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยจีน เมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และพิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยใต้คง เมืองขอนแก่นปกครองตนเองใต้คง สาธารณรัฐประชาชนจีน

ชาวไทยดำ เมืองลา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนามทำขวัญข้าว ๒ ครั้ง ครั้งแรกทำเมื่อดำนาไปได้ประมาณ ๑๐ วัน ชาวไทดำจะนำพืชที่ชื่อว่าต้นขู้ข้าว มาปลูกที่คั่นนาใกล้กับเถียงนา ต้นขู้ข้าวนี้มีดอกสีชมพู ภาษาไทดำเรียกว่า “สีตี้ม” ต้นขู้ข้าวนี้ถือว่าเป็นคู่รักของข้าว เมื่อปลูกไว้ใกล้ๆ กับต้นข้าวจะทำให้ขวัญข้าวดีใจ ให้ผลมาก แต่ถ้าเป็นข้าวไร่จะปลูกเฟือก เพราะถือว่าเฟือกเป็นคู่รักของข้าวไร่ โดยก่อนทำขวัญข้าวจะต้องทำพิธีเช่นขวัญนาก่อน ส่วนการทำขวัญข้าวครั้งที่ ๒ จะจัดขึ้นในเดือนสี่ หลังจากเกี่ยวข้าวแล้วนำข้าวมากอง เมื่อทำขวัญข้าวแล้วจึงฟาดข้าว หลังจากนั้นจึงหอบข้าวไปใส่เล้า (ยุงฉาง) ใส่เย็บ (ยุงฉาง) ตอนเรียกขวัญข้าวกับออกไปถึงขวัญแล้วขวัญเย็บด้วย จึงมีคำกล่าวที่ว่า “เบือนสี่จ้อย เกียวข้าวแล้วตบขวัญข้าว ตบข้าวเมือนอน ก้อนขวัญข้าวเมืออยู่ ปูเสื่อได้เอาลูกเมือนอน” ผู้ทำพิธีอาจเป็นเจ้าของนาหรือหมอขวัญ ต้องเช่นผีเรือนก่อน หลังจากนั้นจึงเรียกขวัญข้าว มากินเครื่องเช่น คำเรียกขวัญข้าวของไทยดำมีทั้งแบบสั้นและแบบยาว ส่วนชาวไทยดำ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๖๐.

บ้านทุ่งอัม หลวงน้ำทา สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวก็มีการทำขวัญข้าว เช่นกัน โดยฆ่าไก่ ๑ ตัว ทำตาเหลว ๔ อัน ปักไผ่ ๔ มุม ใส่ข้าวไว้ตรงกลางแล้วกล่าว คำเรียกขวัญข้าว^{๑๕}

พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทขาว เมืองเตี๊ยก สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม มีการทำขวัญข้าว ๓ ครั้ง คือ ครั้งที่ ๑ ก่อนการดำนา ครั้งที่ ๒ เมื่อข้าวเป็นสาว และครั้งที่ ๓ หลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วนำข้าวขึ้นยุ้งและกินข้าวใหม่ ผู้ประกอบพิธี อาจเป็นเจ้าของนาหรือหมอขวัญ เครื่องทำขวัญข้าวประกอบด้วย เนื้อเป็ด เนื้อไก่สุก ข้าวข้อมสิดำ สีแดง และเหล้า ส่วนเครื่องเซ่นเมื่อข้าวเป็นสาว ได้แก่ กระดังฝ้าย เข็ม ไหม กระจก หวี และด้าย ผู้ประกอบพิธีจะนำภาชนะใส่เครื่องเซ่นไปวางที่ปากเหมือง ที่พื้นน้ำเข้านาแล้วกล่าวเรียกขวัญ คำเรียกขวัญข้าวมีทั้งแบบสั้นและแบบยาว ถ้าเป็น เจ้าของนาประกอบพิธีเองก็จะกล่าวคำเรียกขวัญข้าวแบบสั้น หากเป็นหมอขวัญ จะกล่าวคำเรียกขวัญข้าวแบบยาว^{๑๖}

พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทยลาว หลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตย ประชาชนลาว จัดขึ้นขณะที่ข้าวยังกองอยู่ในลาน นิยมจัดในเดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ หลังจาก ทำบุญคุณลานเสร็จแล้วก่อนขนข้าวขึ้นยุ้ง เครื่องทำขวัญข้าวประกอบด้วย ข้าวเหนียวหนึ่ง ข้าวสาร ไก่ต้ม ไข่ต้ม ดอกไม้ ธูป เทียน ด้ายสายสิญจน์ ไบยอ ไบคุณ ไบเกร็ดลิน เถาเครือไส้ตัน^{๑๗} พิธีเริ่มด้วยการนิมนต์พระสงฆ์ ๕ รูปมาที่ลานนวดข้าว อารธนาศีล รับศีลจากพระสงฆ์ พระสงฆ์เทศน์ ถวายเพล ขณะพระฉันหมอพร ก็ทำขวัญข้าว เสร็จแล้วผูกด้ายที่ข้อมือเจ้าของข้าว พระสงฆ์ให้พรและอุทิศส่วนกุศล ให้แก่ธรณีและเทวดาอารักษ์ เสร็จแล้วเอาข้าวเปลือกใส่กระตุงเล็ก ๆ วางที่ขอบลาน ก่อนนำข้าวทั้งหมดขึ้นยุ้ง นำไบยอ ไบคุณ ไบเกร็ดลิน และเถาเครือไส้ตันใส่ไว้ในยุ้ง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๙๐ - ๑๙๙๑.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๙๒.

^{๑๗} เป็นไม้เถาเลื้อย ขึ้นได้ทั้งป่าเต็งรัง และป่าดิบ ลำต้นมีสีน้ำตาลปนเทา แตกกิ่งเลื้อย ได้ทุกทิศทาง มีมีลักษณะเรียวยาวแหลมเป็นรูปหอก โคนใบมน ผิวใบหยักไม่เรียบ แต่มันยาว ดอกเป็นดอกช่อออกบริเวณปลายกิ่ง กลีบดอกสีขาว ๕ กลีบ ผลเป็นฝักออกเป็นคู่ ลักษณะเรียวยาว มีสีเขียว ผลแก่มีสีน้ำตาล และแตกออก เมล็ดเป็นสีน้ำตาล มีขนสีขาวติดที่ปลายข้างหนึ่งของเมล็ด

เทข้าวถึงแรกลงบนไปไม้ที่เตรียมไว้พร้อมกับการกล่าว “ขอให้ข้าวคุณยิ่ง ๆ ขึ้น กินอย่าบก
จากอย่าหลง” คำเรียกขวัญข้าวของลาวเรียกว่า คำสุตขวัญ มีหลายสำนวน^{๑๘}

พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทลื้อ สิบสองปันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน จะกระทำพิธีก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง เครื่องทำขวัญข้าวประกอบด้วยข้าวเปลือก ข้าวสาร ข้าวเหนียวสุก ไข่ต้ม กล้วย และเทียน ผู้ประกอบพิธีอาจเป็นเจ้าของนาหรืออาจารย์ เมื่อเก็บเกี่ยวและนวดข้าวแล้ว ก่อนนำข้าวขึ้นยุ้งจะมีการทำขวัญข้าว โดยกล่าว คำเรียกขวัญข้าว (คำอ้อขวัญข้าว) มีทั้งแบบสั้นและแบบยาว บางทีอาจนิมนต์พระสงฆ์ มาเทศน์ธรรมยาขวัญข้าวด้วย^{๑๙}

พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทจีน เมืองเชียงตุง สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา จะทำก่อนนำข้าวขึ้นยุ้ง เครื่องทำขวัญข้าวประกอบด้วยข้าวเปลือก ๑ ถ้วย ข้าวสาร ๑ ถ้วย ไข่ต้ม ๒ ฟอง กล้วย ๒ ลูก ข้าวเหนียวสุก ๒ ปั้น ดอกไม้และเทียนซี่ผึ้ง ๔ คู่ ด้าย สายสิญจน์ บางแห่งใช้ข้าวเหนียวสุก ๒ ปั้น กล้วย ๒ ลูก ไข่ต้ม ๒ ฟอง ดอกไม้ และเทียน ๔ คู่ น้ำสำหรับกรวดน้ำและด้ายสายสิญจน์ พัดและไม้ส่าย (ไม้ตีข้าว) ผู้ประกอบพิธีถ้าเป็นเจ้าของนานิยมใช้ผู้หญิง แต่ไม่นิยมใช้ผู้ชาย เนื่องจากผู้ชายเคยใช้ ไม้ตีข้าวจึงเรียกขวัญข้าวไม่ได้ แต่บางคนก็นิยมเชิญอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญการทำขวัญ มาทำพิธี เริ่มด้วยการเอาเครื่องทำขวัญใส่ในกระบุง และเก็บข้าวเปลือกใส่กระบุง ๒ - ๓ กำ แล้วกล่าวคำเรียกขวัญปู่ขวัญข้าวและยาขวัญข้าวตั้งแต่อยู่ในนานจนถึงยุ้ง พอมาถึงยุ้งข้าวจึงเอาด้ายสายสิญจน์ผูกรอบยุ้งข้าว ๑ รอบ และใส่กระบุงเครื่องขวัญ ไว้ในยุ้ง ๓ - ๗ วันจึงเอาออก ทำตาเหลวใส่ที่ยุ้ง เสร็จจากนั้นจึงทำพิธีสืบทอดตามังคละ นิมนต์พระมหาเทศน์ธรรมยาขวัญข้าว^{๒๐}

พิธีทำขวัญข้าวของชาวไทใต้คง เมืองขอนแก่น เขตปกครองตนเองใต้คง สาธารณรัฐประชาชนจีน จะจัดขึ้นในวันแรกหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว เครื่องทำขวัญข้าว ประกอบด้วยไข่ต้ม ๑ ตัว ข้าวสุก ๒ ขาม เหล้า ๒ จอก น้ำร้อน ๒ ถ้วย และตะเกียบ

^{๑๘} ประคอง นิมมานเหมินท์, “พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายของคนไท,” ใน *คติชนคนไท ในวัฒนธรรมข้าว* (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๐), ๑๙๘ - ๑๙๙.

^{๑๙} *เรื่องเดียวกัน*, ๒๐๒ - ๒๐๔.

^{๒๐} *เรื่องเดียวกัน*, ๒๐๔ - ๒๐๕.

๒ คู่ โดยเครื่องทำขวัญข้าวใช้สำหรับปลูกขวัญข้าวและยาขวัญข้าว เจ้าของนาเป็นผู้ประกอบพิธีทำขวัญข้าวเรียกว่า “พิธีดำบุงข้าว” หลังจากตีข้าวแล้วจะนำข้าวมากอง พร้อมทั้งนำเครื่องทำขวัญข้าวมาวาง ใช้ผ้าปิดไถ่ต้ม และกล่าวคำเชิญปลูกขวัญข้าวเข้ายุ้ง นอกจากนี้ทุกครั้งที่ชาวไทได้คงไหว้พระจะกล่าวคำไหว้ปลูกขวัญข้าวด้วย^{๒๑}

จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นพระราชพิธีที่มีความน่าสนใจ เนื่องจากมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงระหว่างประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์ อีกทั้งมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องขวัญ อันเป็นความเชื่อที่สืบทอดอยู่ในสังคมไทย และพบในสังคมของผู้ที่พูดภาษาตระกูลไท ซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อสังคมไทยมีการรับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูเข้ามาจึงมีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้น โดยมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นผู้สนับสนุนพระราชพิธีดังกล่าว และต่อมาจึงมีการนำพุทธศาสนาเข้ามาในพระราชพิธีนี้ด้วย จึงเกิดเป็น “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ”

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๒๐๕.

หลักฐานเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม ในช่วงแรกของประเทศไทย จนถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในสมัยอยุธยา

คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี

ในปัจจุบัน พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชพิธีเพื่อบำรุงขวัญ และเป็นกำลังใจให้เกษตรกรในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม เพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอสำหรับราษฎรทั่วทั้งพระราชอาณาจักร^๑ ซึ่งในอดีตก่อนที่จะมีพระราชพิธีนี้ในสังคมไทยมีความเชื่อเรื่องผี และมีการทำพิธีก่อนลงมือทำนา โดยมีชื่อเรียกว่า “นาตาแฮก” คือ นาจำลองเพื่อทำพิธีบูชาวิญญาณทางศาสนาผีก่อนลงมือทำนาจริงของชุมชนชาวนา ดึกดำบรรพ์หลายพันปีมาแล้ว ที่ยังสืบเนื่องประเพณีตราบจนทุกวันนี้ โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำโขง หากเป็นบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาจะเรียกว่า “แรกนาขวัญ” ซึ่งมี

^๑ สัมภาษณ์ พระมหาราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (ชวิน รังสิพราหมณกุล), ประธานคณะพราหมณ์, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

การปรับเปลี่ยนรายละเอียดของประเพณีไปบ้าง (นาตาแสด ตรงกับ นาตาแรก “แสด” เป็นคำลาว ตรงกับไทยว่า “แรก” แรกนาขวัญ คือ แสดนาขวัญ ความหมายเดียวกับ นาตาแสด)^๒

ภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ที่ผาหมอนน้อย ตำบลห้วยไผ่
อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

ภาพจาก : <http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/archaeological/as-ubon-rajchathani/phataem/phataem02/item/377-phataem02-003>

หลักฐานเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมในช่วงแรกของประเทศไทย พบที่ ผาหมอนน้อย ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นกลุ่มภาพเขียนสี ก่อนประวัติศาสตร์ อยู่ที่โบราณสถานภาพเขียนสีผาแต้ม ในเขตพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติผาแต้ม ลักษณะเป็นหน้าผาเรียบแม่น้ำโขง^๓ มีรูปต่าง ๆ ที่มีผู้สันนิษฐานว่า

^๒ สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม่โพสพ “เทวีข้าว” รัฐนาฏกรรม มาจากแม่ข้าวในศาสนาผี, เข้าถึงเมื่อ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/sujit/article_313411

^๓ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีผาแต้ม, เข้าถึงเมื่อ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก <http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/archaeological/as-ubon-rajchathani/phataem>

คือการทำนาตาแฮกราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว^๔ รูปที่พบ ได้แก่ รูปต้นข้าวเป็นกลุ่มแถว รูปคนที่มีท่าทางต่าง ๆ เช่น คนกำลังล่าสัตว์ รูปฝ่ามือ รูปลายจักสานแบบเรขาคณิต เป็นต้น ภาพดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการทำเกษตรกรรมของคนไทย ทั้งการเพาะปลูก ที่เห็นได้จากรูปต้นข้าวที่ขึ้นเรียงกันอย่างเป็นระเบียบ การล่าสัตว์ เห็นได้จากรูปคน กำลังล่าสัตว์ เป็นต้น ดังนั้นเมื่อมีการทำเกษตรกรรมก็ย่อมต้องมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรม ในช่วงแรกพิธีกรรมนี้เกี่ยวข้องกับความสำเร็จเรื่องผี ต่อมาเมื่อมีการรับศาสนาเข้ามา พิธีกรรมต่าง ๆ จึงถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับความสำเร็จในศาสนา

ในสมัยสุโขทัย ปรากฏหลักฐานภาพลายเส้นจำหลักบนแผ่นหินเกี่ยวกับเรื่องชาดกต่าง ๆ ในชาดกห้าร้อยชาติที่ประดับไว้ในเจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย โดยชาดกเรื่องกัญจนขันทกชาดก (แผ่นที่ ๖๘) ซีกซ้าย เป็นรูปวัวเทียมคนไถ ส่วนซีกขวา เป็นภาพนุรุษ (พระโพธิสัตว์) ยกทองคำแท่งใหญ่ เรื่องกัญจนขันทกามีเรื่องย่อคือ ครั้งพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้มาอุบัติเป็นชวานา อยู่มาวันหนึ่งพระโพธิสัตว์ไปไถนาที่บ้านร้างแห่งหนึ่ง แต่เดิมเป็นบ้านของเศรษฐีซึ่งมีทรัพย์สมบัติมาก เศรษฐีผู้นั้นได้ฝังทองคำแท่งใหญ่ขนาดประมาณเท่าขา ยาว ๔ ศอกไว้ ต่อมาเศรษฐีเสียชีวิต โถงของพระโพธิสัตว์เข้าไปติดกับแท่งทองคำ พระองค์สำคัญว่าไถติดรากไม้ จึงคุ้ยดิน ครั้นเห็นแท่งทองคำก็เอาดินกลบไว้ตามเดิม แล้วไถนาต่อไป ครั้นพระอาทิตย์ใกล้จะอัสดงคต ก็ปลดไถไปเก็บไว้ และคิดว่าจะถือเอาแท่งทองคำนั้นกลับบ้าน แต่ไม่สามารถยกแท่งทองคำนั้นได้ จึงนั่งตรองหาอุบายอยู่ในที่สุดจึงแบ่งทองคำนั้นออกเป็น ๔ ส่วน ด้วยคิดว่าจะจับจ่ายเลี้ยงชีพส่วนหนึ่ง จะเก็บไว้ส่วนหนึ่ง จะประกอบกิจการส่วนหนึ่ง และทำบุญบริจาคทานส่วนหนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์แบ่งทองคำออกเป็น ๔ ส่วน ก็สามารถนำทองคำกลับบ้านได้^๕

จากภาพลายเส้นจำหลักบนแผ่นหินเกี่ยวกับเรื่องกัญจนขันทกชาดก แสดงให้เห็นว่าในสมัยสุโขทัยปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมของคนไทย

^๔ สุจิตต์ วงษ์เทศ, แม็พศพ “เทวีข้าว” รัษฎนาฏกรรม มาจากแม่ข้าวในศาสนาผี, เข้าถึงเมื่อ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก https://www.maticchonweekly.com/sujit/article_313411

^๕ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักงานกฤษฎีกา, ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), ๑๑๑.

เห็นได้จากการใช้วัวเทียมคนไถเพื่อไถนา ดังนั้น จึงอาจมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมในสมัยสุโขทัยแล้วก็เป็นได้ ส่วนความเชื่อเรื่องผี หรือสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น สมัยสุโขทัยมีกล่าวถึงอยู่ในศิลาจารึกหลายหลัก เพียงแต่ยังไม่พบที่กล่าวถึงพิธีกรรมเนื่องด้วยการเกษตร

ชาตกเรื่องกัญจนขันตชาตก (แผ่นที่ ๖๘) เจดีย์วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย
ที่มา: ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๕

ความเชื่อเรื่องผีในสมัยอยุธยาปรากฏในจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ โดยลา ลูแบร์เป็นราชทูตชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เอกสารได้กล่าวถึงการแรกนาขวัญที่มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผีด้วยความว่า

“การที่คิดเรื่องแรกนาขวัญขึ้นนี้ น่าจะเป็นเครื่องจูงใจให้ประชาชนมีความศรัทธาในการทำไร่ไถนาตามแบบอย่างพระมหากษัตริย์ แต่ก็มีเรื่องถือโชคลางเคล็ดล่ำอยู่เป็นอันมาก เพื่อที่จะวิงวอนผีดีและผีร้าย ซึ่งชาวสยามเชื่อว่าเป็นผู้ให้คุณหรือให้โทษแก่สรรพสิ่งอันเกิดจากแม่ธรณีได้ นอกจากนั้นในการประกอบพิธีนี้ ออกญาข้า้ว ยังต้องเช่นสรวงผีสงเทพารักษ์ในทุ่งนานั้น ด้วยการจุดไฟเผาองรวงข้าวทั้งกองด้วยมือของตนเองอีกด้วย”^๖

^๖ ลูแบร์, เดอะ ลา, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ แปลจาก ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๐), ๘๗.

หลักฐานเอกสารที่เกี่ยวกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในประเทศไทย ปรากฏหลักฐานใน*กฎมณเฑียรบาล* แต่เอกสารนี้กล่าวถึงเฉพาะพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเท่านั้น ยังไม่มีพระราชพิธีพืชมงคล โดยได้กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญว่า

“เดือนไพศาย จรดพระอังคัล เจ้าพญาจันทกุมารถวายบังคม
ณ หอพระ ทรงพระกรุณายืนพระขรรค์ แลพระพลเทพถวายบังคม
สั่งอาชาสิทธิ ธรงพระกรุณาสดพระบรมเดช มิได้ไขหน้าล่อง มิได้ตรัส
คดีถ้อยความ มิได้เบิกลูกขุน มิได้เสด็จออก ส่วนเจ้าพญาจันทกุมาร
มีเกยข้างหน้าพุทธาวาศ ชัดแท้ขึ้นข้าง แต่นั้นให้สมไฟท ๓ วัน ลูกขุน
หัวหมื่นพันนา ๑๐๐ นา ๑๐๐๐๐๐ นา กรมการในกรมนาเฝ้า แลขุนหมื่น
ชาวสาน ทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน”^๗

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในสมัยอยุธยา นั้น มีการทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลในเดือนหก กษัตริย์ทรงลดพระบรมเดชานูภาพลง โดยพระราชทานพระขรรค์ชัยศรีที่เป็นหนึ่งในพระราชศาสตราวุธ และเป็นสัญลักษณ์ของอาชญาสิทธิ์ของพระเจ้าแผ่นดิน เท่ากับว่าพระองค์พระราชทานพระราชอาชญาสิทธิ์ให้พระยาแรกนาทำหน้าที่แทนพระองค์ พระองค์จะไม่ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจใดๆ ได้แก่มิทรงตัดสินคดีความ ไม่เสด็จออกขุนนางเพื่อทรงปรึกษาหารือราชการต่างๆ ส่วนพระพลเทพนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชอธิบายไว้ว่าเป็นตำแหน่งเสนาบดีผู้ออกหมายตามกระบวน

^๗ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, *กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ* (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘), ๑๕๗ - ๑๕๘.

นอกจากนี้ในสมัยอยุธยายังพบหลักฐานที่มีการกล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในเอกสารอื่น ๆ อีกด้วย ได้แก่ คำให้การชาวกรุงเก่า ได้กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในราชประเพณีกรุงศรีอยุธยา ความเป็นมาว่า

“เดือน ๖ พระราชพิธีจรดพระนังคัล (คือแรกนาขวัญ) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้พระภิกุมาร (พระจันทกุมาร) แรกนาต่างพระองค์ ส่วนพระมเหสีนั้นก็จัดนางเทพีต่างพระองค์เหมือนกัน ผู้แรกนานั้นเสลี่ยงเงิน มีกระบวนแห่เป็นเกียรติยศ แห่ไปยังโรงพิธี ซึ่งตั้งที่ตำบลวัดผ้าขาว? ครั้นถึงเวลามงคลฤกษ์ พระภิกุมารถือคันไถอันเทียมด้วยโคอุสุภราช (ออกญา) พลเทพ จุงโคไถ ๓ รอบ นางเทพีหว่านพันธุ์ข้าวเสร็จแล้วจึงปลดโคอุสุภราชออก ให้กินน้ำและถ่วงข้าวเปลือก ถ้ากินสิ่งใดก็มีคำทำนายต่าง ๆ ภายในเวลาการพระราชพิธีจรดพระนังคัล ๓ วันนี้ ยกพระราชทานภาษีค่าทำ และอากรขนอนตลาดแก่พระภิกุมาร เมื่อได้ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแล้ว ราษฎรจึงลงมือไถหว่านทำนาได้”^๔

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นถึงรายละเอียดในการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญมากขึ้น มีส่วนที่คล้ายคลึงกับความในกฎมณเฑียรบาล คือพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจัดขึ้นในเดือน ๖ กษัตริย์ทรงให้พระภิกุมาร (พระจันทกุมาร) หรือในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่าเจ้าพญาจันทกุมาร เป็นผู้แรกนา โดยทำหน้าที่แทนพระองค์ ส่วนรายละเอียดเพิ่มเติมคือ พระมเหสีทรงเลือกนางเทพีทำหน้าที่แทนพระองค์ ผู้แรกนานั้นเสลี่ยงเงิน มีการจัดกระบวนเกียรติยศแห่ไปยังโรงพิธี ครั้นถึงมงคลฤกษ์จึงประกอบพระราชพิธี พระภิกุมารถือคันไถอันเทียมด้วยโคอุสุภราช (ออกญา) พลเทพจุงโคไถ ๓ รอบ นางเทพีหว่านพันธุ์ข้าว เสร็จแล้วปลดพระโคออกเสวยทายโดยการให้กินน้ำ ถ่วงข้าวเปลือก หากพระโคกินสิ่งใดก็จะมีคำทำนายต่าง ๆ อีกทั้งได้พบข้อมูลว่าในช่วงเวลา ๓ วันซึ่งมีการประกอบพระราชพิธีนี้

^๔ กรมศิลปากร, คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), ๒๖๕ - ๒๖๖.

กษัตริย์ทรงยกภาชีค่าท่า และอากรขนอนตลาดพระราชทานแก่พระภิกษุมาร เมื่อประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแล้ว ราษฎรจึงจะลงมือไถหว่าน ทำนาได้

นอกจากนี้ยังปรากฏข้อความที่กล่าวถึงการไถนาในเดือน ๖ จากเอกสาร *โคลงทวาทศมาส* ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยอยุธยา

๑ รดู่ไพศาศสร้อย	ฝนสวรรค์
คิดสุมาลัยมาไลย	แหล่งน้ำอง
รดฤดีศรรภ	รนยศ
เจ็บกระอุแทบท้อ	ที่ขวันสเดือนาง
๑ กระหนฟ้าร้องกระ	โหยหา สวาทนา
ดลด้วนเจ็บแดกลาง	ขาดขัว
แซไซข้าวไถนา	ถถัน มานา
อกระแห้งแล้งน้ำ	เนตรนอง ๆ ๙

โคลงทวาทศมาสข้างต้นทำให้ทราบว่าเดือน ๖ มีการไถนา แต่รายละเอียดอื่น ๆ นั้นไม่ปรากฏ เพราะเนื้อหาเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความรัก การคิดถึงคนรัก แต่ในโคลงทวาทศมาสบทอื่น ๆ มีการพูดถึงการแรกนาขวัญในหมู่บ้านทั่วไปว่าจะมี ธงปักและผูกคันไถปลิวไปตามลม^{๙๐} โคลงทวาทศมาสดังกล่าว คือ

๑ เดือนหกเรียมร่ำให้	ฤวางย
ยามย้อมชนบทถือ	ท่องหล้า
ธงวัชโปกบายปลาย	งอนง่า
คิดว่ากรกรักข้า	แล่นตาม ๆ

^๙ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, *นิราศสุพรรณ โคลงนิราศหรือภูษัย และโคลงทวาทศมาส* (ม.ป.ท., ๒๔๙๗), ๖๒.

^{๙๐} ศิลปวัฒนธรรม, “แรกนาขวัญ-นาตาแขก” การสร้างขวัญและกำลังใจของเกษตรกร, เข้าถึงเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_32683

๑ ทันธบใช้น้อง	เรียมทรอด
ทิวกระหนรรนงาม	พร้นกว่า
ธวัชงอนโบกโบยสุด	ลิวดี
กรใช้กรหน้าหน้า	ใช้น้องไถนา ฯ๑๑

ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาที่มีการกล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญไว้ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ (เจ้าฟ้ากุ้ง) แสดงให้เห็นว่าเดือน ๖ ซึ่งเป็นฤดูฝน มีการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และมีการกล่าวถึงกษัตริย์ในพระราชพิธีนี้ด้วย โดยกล่าวไว้ว่า

๑ เดือนหกสรวกฝนสวรรค	จรดนังคัลตามพิธี
แรกนาเข้าธรรณี	ที่ดูเจ้าเปล่าใจหาย ฯ
๑ เดือนหกตกครันครัน	ฝนสวรรค
พิธีจรดนังคัล	ก่อเกล้า
แรกนาจอมไอศวรรย์	กรุงเทพ ฯ
ที่แลบเห็นเจ้า	เปล่าแล้วใจหาย ฯ๑๒

นอกจากนี้ในคำให้การขุนหลวงหาวัด ก็มีการกล่าวถึงพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญไว้เช่นกัน ดังความที่ว่า

“เดือน ๖ ชื่อ พิธีจรดพระนังคัล จึงให้พระอินทกุมาร ฉลององค์ ส่วนมเหสีนั้นนางเทพีฉลององค์ แล้วขี่เรือคฤหสองตอนแล้วจึงพายไป ครั้นถึงทุ่งแก้วจึงขึ้นจากเรือแล้วจึงขี่เสลี่ยงเงินแล้วใส่มงกุฎอย่างเลิศ อันนางเทพีนั้นก็ขี่เสลี่ยงเงินจึงใส่มงกุฎอย่างเลิศ แต่หายอดมิได้ มีเครื่องแห่น้ำหลังมีสัปทนพัดบังสุริย์ กั้นกลดแพรใบระย้ายอดทอง เครื่องกินนั้นมีพานทอง มีโคณฑาทอง กระโถนทอง มีดาบประดับ อันคนตามและคนถือ เครื่องนั้นเรียกมหาดเล็ก มีขุนนางเคียง

^{๑๑} กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, นิราศสุพรรณ โคลงนิราศ หริภุญชัย และโคลงทวาทศมาส, ๒๓.

^{๑๒} สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ พระประวัติ และบทร้อยกรองบางเรื่อง, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็ดดิสัน เพรส โพรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), ๑๐๙.

ถือหวายหุ้มสูงต่ำ ครั้นถึงโรงพิธีแล้ว พระอินทกุมารจึงจับคันไถอันเทียมด้วยโคอุสุภราชและโคกาบิล อันพระยาพลเทพนั้นถือเชือกจูงโคอันนางเทพินั้นหาบกระเช้าเข้าหว่าน ครั้นไถไปได้ ๓ รอบแล้วจึงปลดโคออกให้กินเข้าน้ำ ๓ อย่าง ถั่ว ๓ อย่าง หญ้า ๓ อย่าง ถั่วและโคกินสิ่งใดก็ได้มีทำนายทายตามตำราต่าง ๆ จำมิได้ อันระหว่างพิธี ๓ วันนั้นถ้าเป็นพ่อค้าเรือและเกวียนและพ่อค้าสำเภา อันจักมาแต่ทิศใด ๆ ทั้ง ๘ ทิศก็ดี ถ้าแลมาถึงเข้าในระหว่างพิธีนั้นพระอินทกุมารได้เป็นสิทธิ์

อนึ่ง ทนายบ่าวไพร่ของพระอินทกุมาร อันใน ๓ วันนั้นจักไปเก็บขนอนตลาดและเรือจ้างในอำเภอทิศใด ๆ ก็ดี ได้เป็นสิทธิ์เรียกว่า ทนายตำตัก ต่อเมื่อใดพิธีจรดพระนังคัลคือแรกนาขวัญแล้วอาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงจึงจักไถนาได้^{๑๓}

ในเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด ระบุว่าเดือน ๖ มีพิธีจรดพระนังคัลพระอินทกุมาร และนางเทพิลงเรือเพื่อไปประกอบพิธีดังกล่าว โดยขึ้นจากเรือที่ทุ่งแก้วแล้วขึ้นเสลี่ยงเงิน โดยมีขบวนอิสริยยศแห่งเพื่อไปยังโรงพิธี เมื่อถึงโรงพิธีแล้วพระอินทกุมารจึงถือคันไถที่เทียมด้วยโคอุสุภราชและโคกาบิล พระยาพลเทพถือเชือกจูงโค นางเทพินั้นหาบกระเช้าเข้าหว่านตาม เมื่อไถเสร็จ ๓ รอบจึงให้โคกินเลี้ยงเลี้ยงทายในเอกสารนี้มีข้อมูลที่น่าสนใจเพิ่มเติม คือ ระหว่างพิธี ๓ วันนั้น ถ้ามีพ่อค้าเรือ พ่อค้าเกวียน พ่อค้าสำเภา เดินทางเข้ามาในช่วงเวลาดังกล่าว พระอินทกุมารจะได้รับสิทธิ์ในผลประโยชน์ที่พึงมี รวมทั้งค่าอากรขนอนตลาดและค่าเรือจ้างที่ทนาย บ่าว ไพร่ของพระอินทกุมารไปเรียกเก็บในช่วงพระราชพิธีด้วย เรียกว่า “ทนายตำตัก” เมื่อทำพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแล้ว ประชาชนทั่วไปจึงลงมือไถนาได้จากเอกสารนี้ที่มีกรกล่าวถึง “ทนายตำตัก” แต่ให้รายละเอียดไว้ไม่มากนัก ทั้งนี้ เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล คัดจากเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ได้อธิบายเกี่ยวกับคำว่า “ทนายตำตัก” และ “ทนายกำตัก” (ดูรายละเอียดได้ในเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕)

^{๑๓} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, คำให้การขุนหลวงหาวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๙), ๑๐๓ - ๑๐๔.

การมีส่วนร่วมของประชาชน

หลักฐานเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรมในช่วงแรกของประเทศไทยแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแรกนาขวัญ (นาตาแขก) โดยบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยานับเดือน ๖ แต่ล้านนาและบางท้องถิ่นที่อยู่ตอนบนของภูมิภาคจนถึงทางใต้ของจีนนับเป็นเดือน ๘ (นับเร็วกว่า ๒ เดือน) ตามลักษณะแตกต่างทางภูมิศาสตร์ ประเพณีชาวบ้านในช่วงเวลานี้มีความสืบเนื่องจากเดือนก่อนคือ เดือน ๕ เป็นช่วงเวลาหลังฤดูการเก็บเกี่ยวพืชพันธุ์ธัญญาหาร แล้วเริ่มเข้าสู่ฤดูการผลิตใหม่ เพราะฝนเริ่มตกแล้ว จึงต้องเตรียมเครื่องมือทำไร่ไถนา ที่สำคัญคือต้องทำพิธีแรกนาหรือนาแรก ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือเรียกนาตาแขก แยกนา หรือแยกนาขวัญ ดังนั้นสังคมเกษตรกรรมในช่วงแรกของไทยจึงมีการทำพิธีแรกนาขวัญ โดยมีประชาชนเป็นผู้ประกอบพิธีกันเองในชุมชน มีผู้ทำพิธีเกี่ยวกับขวัญด้วยการท่องบ่นคำสวดเป็นทำนองอย่างหนึ่งด้วยฉันทลักษณ์กลอนร้อย เรียกผู้ทำพิธีนี้ว่า “หมอล้วน” เป็นคนเดียวกับหมอลี่ - หมอลพ ผู้ทำพิธีจะมีความชำนาญเป็นพิเศษเกี่ยวกับวิชาความรู้ในการประกอบพิธี หากนำมาเทียบกับในสมัยหลังแล้ว อาจเทียบได้กับนักบวชในศาสนาต่างๆ ที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เครื่องมือในการสื่อสารกับขวัญและอำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ คือ ดนตรี มีฆ้องกับแคนเป็นหลัก (ต่อมาเรียก กลอง - ปี่ หรือปี่ - กลอง) จะเห็นได้ว่าในช่วงเวลานี้ การประกอบพิธีแรกนาเป็นการประกอบพิธีโดยที่ยังไม่มีสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นการประกอบพิธีตามความเชื่อเรื่องผี ทั้งนี้ มีผู้ให้ข้อมูลว่า ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ นาค เนื่องจากเป็นผู้พิทักษ์มนุษย์และธรรมชาติ จึงเรียกทำนองเพลงที่แต่งขึ้นเพื่อทำขวัญว่า “นางนาค” มีชื่อเป็นเพศหญิง เพราะแต่เดิมสังคมในอุษาคเนย์เรียกผู้หญิงว่า “แม่” หรือ “นาง” หมายถึงเป็นใหญ่เหนือทุกสิ่งทุกอย่าง อันแสดงถึงสังคมที่เพศหญิงเป็นใหญ่อีกด้วย ในพิธีแรกนาต้องไถนาแรก หรือนาตาแขกที่จำลองขึ้นดังพบกลุ่มภาพเขียนสีก่อนประวัติศาสตร์ ที่ผาหมอนน้อย ตำบลห้วยไผ่ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ที่กล่าวถึงรายละเอียดของภาพดังกล่าวแล้วข้างต้น เมื่อผู้นำในพิธีกรรมเริ่มไถนาแรก พนักงานดนตรีปี่พาทย์จึงเริ่มต้นประโคมด้วยเพลงนางนาคเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ ร้องขอความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร

และอาจตามด้วยเพลงอื่นๆ ที่มีความหมายเป็นสิริมงคลจนกว่าจะไถนาแรกเสร็จสิ้น^{๑๔} สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเป็นต้นเค้าให้กับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เนื่องจากเมื่อพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของพระราชพิธี คือ พระราชพิธีพืชมงคล ที่เป็นพระราชพิธีเสกเมล็ดพันธุ์ธัญพืชเพื่อความเป็นสิริมงคลและความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหารของประเทศ และพระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพระราชพิธีที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นขวัญและสิริมงคลต่อเกษตรกร จะเห็นว่ามีจุดมุ่งหมายที่คล้ายคลึงกับการแรกนาขวัญ (นาตาแขก) ของประชาชนในสังคมเกษตรกรรมในยุคแรก

ต่อมาในสมัยอยุธยาความเชื่อเรื่องผีและการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการประกอบพิธีกรรมยังสืบทอดต่อมา แม้ว่าจะมีสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาเกี่ยวข้องในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแล้วก็ตาม เพราะเมื่อพิจารณาจากเอกสารต่างๆ ดังเช่นจดหมายเหตุ ลว ลูแบร์ ยังมีการกล่าวถึงการวิงวอนผีดีและผีร้าย แม้อรณี และการเซ่นสรวงผีสงเทพารักษ์ในทุ่งนา ด้วยการเผาองรวงข้าวทั้งกอง เพื่อเป็นการถวายกองรวงข้าวนั้นแก่ผีสงเทพารักษ์ในทุ่งนา จึงเห็นได้ว่าแม้ในสมัยอยุธยาจะมีศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูแล้ว แต่ความเชื่อเรื่องผีก็ยังคงผสมกลมกลืนอยู่ เช่นเดียวกับในโคลงทวาทศมาส ที่ยังแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในชนบทหมู่บ้าน โดยการทำพิธีแรกนาขวัญในเดือน ๖ จะมีธงปักและผูกคันทไถปลิวไปตามลม ทั้งนี้ แสดงให้เห็นว่ามีการทำพิธีแรกนาขวัญของชาวบ้านในชนบทควบคู่ไปกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

^{๑๔} ศิลปวัฒนธรรม, “แรกนาขวัญ-นาตาแขก” การสร้างขวัญและกำลังใจของเกษตรกร, เข้าถึงเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_32683

ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี

ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แสดงถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองในสมัยอยุธยา ดังนี้

สภาพสังคมในสมัยอยุธยาจากพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แสดงถึงระบบศักดินา คือ นาแห่ง “ศักดิ์” เป็นสิ่งกำหนดสถานภาพและหน้าที่ของคนในสังคมสมัยอยุธยา ซึ่งศักดินาไม่ใช่จำนวนที่นาหรือที่ดินจึงไม่มีหน่วยนับเป็นไร่ เพราะศักดิ์เป็นนามธรรมนับไม่ได้ แต่กำหนดขึ้นเพื่อแสดงถึงความสูง - ต่ำของสถานภาพและหน้าที่ของแต่ละคน จำนวนนาบอกยศ บรรดาศักดิ์ ราชทินนาม และศักดินาว่าบุคคลนั้นมีสถานะใดในสังคมอยุธยา เช่น ออกญาพลเทพ นา ๑๐๐๐๐ โภษาธิปัตตินา ๑๐๐๐๐ พระโหราธิบดีเจ้ากรมโหรหน้า นา ๓๐๐๐ หลวงวิเศษจางวาง นา ๔๐๐ ฯลฯ ดังข้อความในกฎมณเฑียรบาล ความว่า

“เดือนไพศาวช จรดพระอังคัล เจ้าพญาจันทกุมารถวายบังคม
ณ หอพระ ทรงพระกรุณายืนพระขรรค์ แลพระพลเทพถวายบังคม
สั่งอาชาติทมิ ธรงพระกรุณาสดพระบรมเดช มิได้ไขหน้าล่อง มิได้ตรัส
คดีถ้อยความ มิได้เปิกลูกขุน มิได้เสด็จออก ส่วนเจ้าพญาจันทกุมาร
มิเกยข้างหน้าพุททาวาศ ขัดแหขึ้นข้าง แต่นั้นให้สมโภช ๓ วัน ลูกขุน
หัวหมื่นพันนา ๑๐๐ นา ๑๐๐๐๐๐ นา กรมการในกรมนาเฝ้า แลขุนหมื่น
ชาวสาน ทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน”^{๑๕}

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการสมโภช ๓ วัน เนื่องในพระราชพิธีจรดพระนังคัล มีขุนนางเข้าร่วมในพระราชพิธี มีการแสดงศักดินาของขุนนาง โดยตามต้นฉบับคือ ๑๐๐ นา และ ๑๐๐๐๐๐ นา มีผู้สันนิษฐานว่าข้อความส่วนนี้ผิดจากที่ควรเป็น เพราะในสมัยอยุธยาไม่ควรมีขุนนางศักดินาสูงถึง ๑๐๐๐๐๐

^{๑๕} วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณารักษ์, กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ, ๑๕๗ - ๑๕๘.

ส่วนศักดิ์นา ๑๐๐ ก็ดูน้อยเกินไป^{๑๖} แต่ถึงอย่างไรก็ตามข้อความดังกล่าวก็แสดงถึงสภาพสังคมในสมัยอยุธยาที่มีการใช้ระบบศักดิ์นาได้ชัดเจน อีกทั้ง หากพิจารณาเรื่อง “ทนายตำตัก” ยิ่งสะท้อนถึงระบบศักดิ์นาได้มากยิ่งขึ้น เนื่องจากผู้ที่มีศักดิ์นาสูงกว่าสามารถหารายได้จากผู้ที่มีศักดิ์นาต่ำกว่า ดังนั้น ระบบศักดิ์นาในสังคมอยุธยา จึงแสดงออกผ่านเอกสารที่กล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

ในด้านเศรษฐกิจ การที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบพระราชอำนาจให้ผู้แทนพระองค์ทำหน้าที่ในพระราชพิธีนี้และมอบสิทธิพิเศษให้นั้น แสดงถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงนำระบบอุปถัมภ์มาใช้ รวมทั้งทรงจัดการการค้าด้วยระบบพระคลังสินค้า เพื่อควบคุมความมั่งคั่งอันเป็นที่มาแห่งอำนาจให้อยู่ในราชสำนักและขุนนางที่พระองค์ทรงเลือกสรรแล้ว วิธีการนี้ทำให้ราชสำนักได้รับผลประโยชน์ และได้ผลดีในระดับหนึ่ง แต่ทั้งนี้แม้จะสามารถผูกขาดความมั่งคั่งและอำนาจไว้ที่พระมหากษัตริย์ เจ้านาย และขุนนางระดับสูง แต่มีคณกลุ่มอื่นนอกเหนือจากนี้ได้รับผลประโยชน์ด้วย เนื่องจากจุดอ่อนของการผูกขาดสินค้านั้นคือต้องอาศัยกลุ่มคนจำนวนมากในการจัดการ จึงมีผู้ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ ขุนนางท้องถิ่น มูลนายท้องถิ่น ขุนนาง และมูลนายอื่นๆ รวมถึงไพร่โดยเฉพะไพร่ส่วย พ่อค้าของพระมหากษัตริย์ เครือข่ายการค้า กลุ่มคนที่เข้ามาประกอบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการค้า เช่น ล่าม ผู้จัดหา ผู้เตรียมสินค้า ฯลฯ โดยการประกาศผูกขาดสินค้าหลายชนิดของราชสำนักเป็นช่องทางหนึ่งให้ขุนนางท้องถิ่นและมูลนายมีโอกาสเข้าถึงส่วยสินค้าก่อนราชสำนัก เพราะต้องอาศัยมูลนายในการเกณฑ์ไพร่ออกหาส่วย ทำให้ไม่สามารถลดบทบาทของมูลนายได้^{๑๗} สอดคล้องกับการที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบพระราชอำนาจให้ผู้แทนพระองค์ได้รับสิทธิในผลประโยชน์ที่พึงมี รวมทั้งค่าอากรขนอนตลาดและค่าเรือจ้างที่ทนาย บ่าว ไพร่ของผู้แทนพระองค์ไปเรียกเก็บ

^{๑๖} วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย** (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทย ในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘), ๑๔๓.

^{๑๗} วราภรณ์ นิพัทธ์สุขกิจ, **ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (นนทบุรี: สารคดี, ๒๕๖๐), ๑๐๓ - ๑๐๔.

ในช่วงพระราชพิธีด้วย เรียกว่า “นายดำตาก” ซึ่งอากรขนอนตลาด และค่าเรือจ้างนี้ ผู้เขียนพิจารณาจากกฎหมายลักษณะอาญาหลวงที่ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๘๕ สันนิษฐานว่าภาษีอากรดังกล่าวคือ จังกอบหรือจกอบ หมายถึง ภาษีที่เก็บตามด่านขนอน มีทั้งขนอนน้ำ ขนอนบก ขนอนตลาด ฯลฯ โดยชักส่วนจากสินค้าหรือเก็บเป็นเงินตามขนาดของพาหนะที่บรรทุกสินค้า เช่น เกวียน กำหนดให้เก็บ ๑๐ ชัก ๑ แต่หากไม่ถึง ๑๐ ไม่ต้องเก็บ ถ้าเป็นเรือจะคิดตามขนาดความกว้างของปากเรือ เรียกว่า “ค่าปากเรือ” ดังเช่นในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกำหนดว่า เรือลำใดปากกว้างกว่า ๖ ศอก แม้จะยาวไม่ถึง ๖ วา ให้เก็บค่าปากเรือลำละ ๖ บาท^{๑๘} ในด้านเศรษฐกิจ หากพิจารณาเกี่ยวกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญอย่างละเอียด จะเห็นว่าเป็นพระราชพิธีเพื่อบำรุงขวัญและเป็นกำลังใจให้เกษตรกร ในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ทำให้ได้ข้อสังเกตว่า ผลผลิตด้านการเกษตร เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในระบบเศรษฐกิจสมัยอยุธยา พิษที่มีความสำคัญในสมัยอยุธยาที่น่าสนใจ ได้แก่ ข้าว โดยแหล่งส่วยข้าวที่สำคัญอยู่ที่อ่างทอง ลพบุรี อินทร์ พรหม สิงห์ สวรรค์ สุพรรณบุรี ชุมชนบริเวณแม่น้ำแม่กลอง เพชรบุรี และราชบุรี เป็นต้น^{๑๙} นอกจากนี้ ข้าวเปลือกยังเป็นสินค้าที่ไม่ผ่านกระบวนการผลิต ซึ่งขายที่หน้าวัดสมอ วัดขุ่น วัดขนาน โดยชาวอ่างทอง ลพบุรี อินทร์ พรหม สิงห์ สวรรค์ สุพรรณบุรี บรรทุกลงเรือมาขาย^{๒๐}

ในด้านการปกครอง แสดงถึงแนวความคิดเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ในสมัยอยุธยาที่มีลักษณะผสมทั้งการเป็น “เทวราชา” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู “ธรรมราชา” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา และ “จักรพรรดิราช” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียตามคติพุทธศาสนา ในด้านระเบียบพิธีกรรมทรงเป็นเทวราชา ในส่วนพระองค์ทรงมีความเป็นธรรมราชา ซึ่งแสดงออกผ่านการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ และการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา เป็นต้น แนวคิดเทวราชาถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าแบ่งภาคลงมาปกครอง คือ พระราชา

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, ๑๓๓.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, ๑๐๑.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, ๑๒๙.

ที่เป็นเทพมีที่มาจากคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูผ่านประเพณีเขมร ความเป็นเทวราชาทำให้พระมหากษัตริย์มีความศักดิ์สิทธิ์และห่างไกลจากสามัญชน^{๒๑} เมื่อพิจารณาจากเอกสารต่าง ๆ ที่กล่าวถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบพระราชอำนาจ ให้ผู้แทนพระองค์ทำหน้าที่ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ไม่สามารถมาประกอบพระราชพิธีด้วยพระองค์เองได้ เนื่องจาก พระองค์มีความศักดิ์สิทธิ์และไม่อาจใกล้ชิดกับสามัญชนได้ อีกทั้งหากพระมหากษัตริย์ ทรงประกอบพระราชพิธีด้วยพระองค์เองแล้วในปีนั้นผลผลิตไม่อุดมสมบูรณ์ น้ำน้อย เกินไปหรือมากเกินไป เกิดโรคระบาด อาจมีผลกระทบต่อความศักดิ์สิทธิ์ ของพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดเทวราชาที่เป็นได้ สอดคล้องกับในจดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ^{๒๒} ได้กล่าวไว้ว่า ในทางไสยศาสตร์ เห็นว่าเป็นลางไม่ดี จึงไม่ทรงแรกนาคด้วยพระองค์เอง แต่ทรงมอบหมายพระราชพิธีอันสำคัญนี้ให้สมมุติ กษัตริย์หนึ่งซึ่งทรงแต่งตั้งขึ้นเป็นเฉพาะทุกปีให้ทำหน้าที่แทนพระองค์ ซึ่งลางร้ายนี้ จะไม่เกิดขึ้นแก่สมมุติกษัตริย์ที่ทำหน้าที่แทนพระองค์^{๒๓}

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เห็นได้ชัดเจนในสมัยอยุธยา โดยในสมัยอยุธยาพระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชานุกิจที่สำคัญ ดังปรากฏใน*กฎมณเฑียรบาล* ที่กล่าวถึงพระราชพิธีในเดือน โปศาย คือ เดือนหก มีพระราชพิธีจรดพระนังคัล เป็นการลงไถแรกก่อนลงมือไถนา ในสมัยอยุธยานี้พระมหากษัตริย์ไม่ได้ลงมือไถนาด้วยพระองค์เอง หากแต่ มอบพระราชอำนาจนี้ให้กับผู้แทนพระองค์ คือ เจ้าพญาจันทกุมาร พระภิกุมาร (พระจันทกุมาร) หรือพระอินทกุมาร โดยสันนิษฐานว่า ชื่อเจ้าพญาจันทกุมาร พระจันทกุมาร หรือพระอินทกุมารเป็นชื่อตำแหน่ง พระมหาลีทรวงเลือกนางเทพี ทำหน้าที่แทนพระองค์เช่นเดียวกัน เรื่องชื่อตำแหน่งของผู้แทนพระมหากษัตริย์นี้ มีคำอธิบายอย่างละเอียดในเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ในภาค ๒ ของเอกสารนี้ แต่หากจะกล่าวอย่างสรุปคือ

^{๒๑} วราจคณา นิพัทธ์สุขกิจ, *ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา*, ๗๔.

^{๒๒} ลูแบร์, เดอะ ลา, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ* แปลจาก ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐), ๘๖ - ๘๗.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่าผู้แทนพระองค์ที่มีตำแหน่งจันทกุมาร อินทกุมาร อาจเป็นราชินิกุลที่ได้บังคับบัญชากรมสรรพากร และต่อมาภายหลังอาจเป็นเพียงขุนนางที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่พระยาแรกนา จึงเรียกว่าจันทกุมาร อินทกุมาร ก็เป็นได้ อีกทั้งเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด ไม่ได้กล่าวถึงการมอบพระขรรค์ให้กับผู้แทนพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงสันนิษฐานว่าเป็นเพียงการได้รับยศคล้ายกับขุนนางแรกนาเท่านั้น ดังนั้น การที่พระมหากษัตริย์ทรงมอบพระราชอำนาจให้กับผู้แทนพระองค์นี้แสดงให้เห็นถึงพระราชอำนาจที่แฝงอยู่ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยพระมหากษัตริย์สามารถมอบผู้ใดก็ได้ที่พระองค์ทรงพระราชวินิจฉัยแล้วว่าสามารถทำหน้าที่พระยาแรกนาแทนพระองค์ได้ โดยอาจเป็นราชินิกุลที่ได้บังคับบัญชากรมสรรพากร หรืออาจเป็นเพียงขุนนางก็ได้ แต่การมอบพระราชอำนาจนี้ยังแสดงถึงการที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เนื่องจากพระองค์จะไม่ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจใด ๆ เป็นเวลา ๓ วัน ได้แก่ ไม่ทรงตัดสินคดีความ ไม่เสด็จออกขุนนาง เพื่อทรงปรึกษาหารือหรือราชการต่าง ๆ พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นี้ยังแสดงให้เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงยกภาษีค่าท่า และอากรขนอนตลาด พระราชทานแก่ผู้แทนพระองค์ที่ทำหน้าที่พระยาแรกนา ในช่วงเวลา ๓ วัน ซึ่งมีการประกอบพระราชพิธีนี้

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔

คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช - รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น ในช่วงแรกได้รับคติความเชื่อและแบบแผนปฏิบัติการพระราชพิธีมาจากศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ปรากฎหลักฐานในหมายรับสั่งกำหนดการพระราชพิธี เรียกพระราชพิธีนี้ว่า “พระราชพิธีจรดพระนังคัล” ในการนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพผู้ดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดีเป็นผู้แรกนา ๑ เจ้าพระยาพลเทพทำหน้าที่เป็นพระยายืนชิงช้าด้วย ภายหลังเมื่อเจ้าพระยาพลเทพป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาประชาชีพทำหน้าที่แทน เมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทร์ยืนชิงช้าก็ให้ทำหน้าที่แรกนาด้วย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเกิดเป็นธรรมเนียมว่า หากผู้ใดทำหน้าที่เป็นพระยายืนชิงช้าผู้นั้นต้องทำหน้าที่เป็นผู้แรกนาด้วย

^๑ บุหลง ศรีกนก, **วันพืชมงคล**, เข้าถึงเมื่อ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <http://www.thailaws.com/thai/information/วันสำคัญ-วันพืชมงคล.pdf>

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิรมงคลมหาราช พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) แรกนา แต่เมื่อแรกนาแล้วเกิดฝนแล้ง ทำให้ประชาชนไม่พอใจ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภูธราภัยแรกนา ซึ่งผลที่ได้เป็นที่พอใจ จึงได้ทำหน้าที่แรกนาจนถึงอัฐมกรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชทรงยกย่องว่าเป็นผู้ที่ทำหน้าที่แรกนาได้ดี แต่ต่อไปเจ้าพระยาภูธราภัยจะเจ็บป่วยจนทำหน้าที่ไม่ได้ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ญาติของเจ้าพระยาภูธราภัยเป็นผู้แรกนา และเมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยถึงอัฐมกรรมแล้ว พระยาอภัยภทรฤทธิ เป็นผู้แรกนาตามพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช เมื่อเจ้าพระยาอภัยภทรฤทธิป่วยจนแรกนาไม่ได้ จึงให้พระยาภาสกรวงษ์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดีเป็นผู้แรกนาต่อไป^๒

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิรมงคลมหาราช พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เพิ่มเติม “พระราชพิธีพืชมงคล” เข้ามา อันเป็นพิธีสงฆ์เพื่อความ เป็นสิริมงคล มีการเจริญพระพุทธมนต์ก่อนวันประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ๑ วัน จึงมีชื่อเรียกรวมกันว่า “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ” ผู้ทำหน้าที่แรกนาจะต้องฟังสวดพระพุทธมนต์ในวันประกอบพระราชพิธีพืชมงคลด้วย นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีนางเทพี ๔ คน โดยคัดเจ้าจอมแก้วที่มีบุตรและพาหนะให้มาหาบกระเช้าข้าวโปรย (ก่อนหน้านั้นเจ้าพนักงานกรมนาหาบ) เมื่อถึงวันที่มีการสวดพระพุทธมนต์ในพระราชพิธีพืชมงคลก็ให้ฟังสวดพร้อมกับผู้ที่ทำหน้าที่แรกนา นอกจากนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวบิสฐ (พระเต้าที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔) ประพรมที่แผ่นดินนำหน้าผู้ที่ทำหน้าที่แรกนา เพื่อความเป็นสิริมงคล นอกจากนี้ในเวลาบ่ายวันสวดพระพุทธมนต์มีกระบวนแห่ พระพุทธรูปออกไปจาก

^๒ หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), ๒๓ - ๒๕.

วัดพระศรีรัตนศาสดารามด้วย กระบวนแห่นั้นน่าจะเกิดจากการที่ก่อนหน้านั้นมีกระบวนแห่ เทวรูปไปที่โรงพระราชพิธีที่ทุ่งสัมปอຍ รายละเอียดของกระบวนแห่ดูได้ในเรื่อง พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ในภาค ๒ โดยพระพุทธรูปที่ใช้ตั้งแต่งในการพระราชพิธี และแห่ออกไปจากพระราชวัง คือ พระคันธารราษฎร์นั่งกาไหล่ทององค์ใหญ่ ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่หอ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระคันธารราษฎร์ยืนกาไหล่ทอง พระคันธารราษฎร์ อย่างพระชนมพรราชาเงิน พระทรมานเข้าอยู่ในครอบแก้ว สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ พระไชยประจำแผ่นดิน พระไชยเนาโลहन้อย พระพุทธรูปเหล่านี้เชิญไปจาก หอพระเจ้าในพระบรมมหาราชวัง เทวรูป ๖ องค์นั่งแท่นเดียวกัน รูปพระโค แล้วเชิญพระพุทธรูปพระคันธารราษฎร์นั่งกาไหล่ทอง ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่หอพระ ท้องสนามหลวงมาด้วย พระพุทธรูปเหล่านี้เชิญขึ้นตั้งบนโต๊ะทองใหญ่^๓

พระราชพิธีต่างๆ ที่ปรากฏในพระราชพิธีสิบสองเดือน ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เนื่องจากพราหมณ์เป็นครู การประกอบพระราชพิธี ที่เกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูจึงเป็นมงคล เป็นการทำให้บ้านเมืองเจริญ และเป็นการกุศล แม้กระทั่งกฎหมายก็ห้ามไม่ให้ทำร้ายและฆ่าพราหมณ์^๔ ซึ่งในเอกสาร ต่างๆ ปรากฏชื่อเรียกศาสนาพราหมณ์ว่า “ไสย” มาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดยใช้ว่า “ไสยศาสตร์” และใช้เรียกจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในเอกสารสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังมีการเรียกเทวรูปพราหมณ์ เทวรูปพระไสยศาสตร์ (ตามคำสะกดเก่า) ส่วนคำว่าฮินดู หรือพราหมณ์ฮินดู แม้มีปรากฏในจารึกวัดพระเชตุพน ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ไม่ได้ใช้เรียกศาสนาใด แต่ใช้เรียกคนจากอินเดียภาคเหนือเท่านั้น^๕

^๓ หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๒๖ - ๒๘.

^๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๔๕), ๑๑.

^๕ คมกฤษ อยู่เต็กเค่ง, “ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ตกลงว่า “พราหมณ์” หรือ “ฮินดู” หรือชื่ออะไรกันแน่?” ใน ผี พราหมณ์ พุทธในศาสนาไทย, ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๖๔), ๑๒๒.

ในสมัยรัตนโกสินทร์มีเอกสารที่กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ได้แก่ หนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ซึ่งสันนิษฐานโดยทางโวหารว่าแต่งขึ้นในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ ๒ - รัชกาลที่ ๓^๖ ความในหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ได้เรียกชื่อพระราชพิธีนี้ว่า “พระราชพิธีไพศายจรดพระนังคัล” คำว่า “ไพศาย” นี้ มีคำอธิบายอยู่ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ มหาโกษาธิบตี ว่าในภาษาบาลีจะเรียกเอาชื่อเดือนเมื่อวันเพ็ญตรงกับชื่อดาวฤกษ์ใด ฤกษ์วันนั้นมาเป็นชื่อเดือน โดยเดือนหกเรียกว่า “พิศายมาศ” หรือ “ไพศายมาศ”^๗ พระราชพิธีไพศายจรดพระนังคัล เป็นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพระราชพิธี มีการตั้งโรงพระราชพิธี พราหมณ์ผูกพรต และอัญเชิญเทวรูปเข้าสู่โรงพระราชพิธี ดังความที่ว่า

“ครั้นถึงเดือนหกเป็นการนักขัตฤกษ์ในพระราชพิธีไพศาย
จรดพระนังคัล จึงพระครูพรหมพรตพิธีศรีบรมหงษ์ก็ประชุมพราหมณ์
ผูกพรตอันเชิญพระเทวรูปเข้าสู่โรงราชพิธี อันแวดวงด้วยราชวตริณัฏ์ตั้ง
ณท้องทุ่งละหานหลวง นำพระตำหนักห่าง”^๘

อีกทั้งเมื่อถึงฤกษ์ที่จะประกอบพระราชพิธี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาด้วยพระองค์เอง โดยขบวนพยุหยาตราพร้อมด้วยขุนนางข้าราชการฝ่ายหน้า มีขบวนพระอัครชายา พระราชวงศ์ และข้าราชการฝ่ายในตามเสด็จเพื่อมาร่วมในพระราชพิธี โปรดให้ออกยาพหลเทพย์ธิบตีแต่งกายด้วยเครื่องทรงอย่างลูกหลวงเอก ทำหน้าที่ถือโถทอง (โถเอก) อันเทียมด้วยพระโคอุศุภราช เดินนำหน้า

^๖ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา, คำนำ เรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, เข้าถึงเมื่อ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/เรื่องนางนพมาศ-หรือ-ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์-ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ/คำนำ>

^๗ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบตี, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, ๘.

^๘ เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (ม.ป.ท.,

ออกพระศรีมหาโพธิ์แต่งกายอย่างพราหมณ์ถือโถเงิน (โถโท) อันเทียมด้วยพระโค เสวตรพระพร เดินตามออกยาพหลเทพยธิบัติ ออกพระวัฒนธรรมีแต่งกาย อย่างคหบดีถือเอาโถอันหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพลแดง (โถตรี) เทียมด้วยพระโคกระวีล เดินทำยสุด แล้วจรดพระนังคัลไถ ๓ รอบ เวียนจากซ้ายไปขวา ในขบวนมีพราหมณ์ เดินนำหน้าไถ ไปรยข้าวตอกดอกไม้เป่าสังข์ โกวัฒนเทชาวารี ขุนบริบูรณธัญญา กับนายนักการนาหลวง แต่งตัวนุ่งเพลาะ คาดประคด^๙ ใส่หมวกสานถือกระเช้า และหว่านพรวณพีชธัญญาหารตามทางไถ ดังความที่ว่า

“ครั้นถึงกำหนดวันอุดมฤกษ์... จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเครื่องต้นอย่างเทศ ขัดพระแสงกันหยัน เสด็จทรงพระอัครราชเป็นพาหนะยาน พร้อมด้วยพระหลวงขุนหมื่น นายทหารม้าประจำที่อัคร โดยเสด็จพยุหบาทยাত্রาขบวนเพชรพวง แลพระอรรคชายา พระราชวงษาพระสนมกำนัล... จึงดำรัสสั่งออกยา พหลเทพยธิบัติ^{๑๐} ให้เข้าสู่โรงราชพิธีถือเอาพัตราภรณ์เพศกระษัตริย์ แต่งกายอย่างลูกหลวงเอกยี่งด้วยอิศริยยศในวันเดียนั้น มีชีพ้อพราหมณ์ บันภเวียงสังข์แลไปรยเข้าตอกนำหน้า... ขุนบริบูรณธัญญา กับนายนักการนาหลวง แต่งตัวนุ่งเพลาะคาดประคดใส่หมวกสาน ถือกระเช้าไปรยปรายหว่านพรวณพีชธัญญาหารตามทางไถ จรดพระนังคัลถ้วนค้ำรบสามรอบ”^{๑๑}

นอกจากนี้ ในหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ ยังกล่าวถึงรายละเอียดอื่นๆ ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ได้แก่ การเล่น มหรสพต่างๆ และเปิดให้ประชาชนเข้ามาชมมหรสพต่างๆ ด้วย หลังจากเสร็จ การไถหว่านจะปลดพระโคทั้งสามจากการเทียมแอกไถนา และจะให้พระโคทั้งสาม กินเลี้ยงเลี้ยงทายของกิน ๕ สิ่ง คือ ข้าว ถั่ว งา หญ้า และน้ำ หลังจากพระโคกินเลี้ยง

^๙ ประคด คือ ผ้าสำหรับคาดเอวทับเครื่องแบบขุนนางสมัยโบราณ

^{๑๐} ออกยาพหลเทพยธิบัติ สันนิษฐานว่าเป็นเจ้าพระยาพหลเทพ ผู้ดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดี

^{๑๑} เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชชนินพินธิในรัชกาลที่ ๕ (ม.ป.ท.,

เสี่ยงทายแล้ว พรหมณ์ทำนายว่าพืชพันธุ์ธัญญาหารจะได้ผลหรือไม่ น้ำจะมากหรือน้ำจะน้อย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสวยข้าวมธุปายาส เจ้านายและข้าราชการบริพารทั้งปวง ณ ที่นั้นได้รับพระราชทานเลี้ยงข้าวมธุปายาสและของคาวหวาน เป็นอันเสร็จพระราชพิธี ดังความที่ว่า

“อันว่าชาวพนักงานก็เล่นการมโหรีศพ ระเบงระบำ โมงครุ่ม
หกชะเมน ไต้ลวดลวดบ่วง รำแพน แทงวิไลยก่ป่าข้างหิ้ง รวยรอบ
ที่ปริมณฑลกระทำกรแรกนาขวัญ เอกริกไปด้วยหมุ่มมหาชนชายหญิง
พาบุดร้นัดดามาทอดทศนาเล่นสำราญใจ ครั้นเสร็จการไถหว่านแล้ว
ก็ปลดปล่อยพระโคคู่ศุกรราช โคเสวตรพระพร โคกระวิล ออกกินเลี้ยง
เสี่ยงทายของห้าสิ่ง ถ้าพระโคบริโภคเข้าแลถ่วงหญ้า น้ำสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดี
แลมิได้บริโภคก็ดี ไหราพรหมณาจารย์ก็ทำนายทายทักว่าธัญญาหาร
จะได้ผลแลมิได้ผลน้ำมากน้ำน้อยตามตำหรับไตรเพท ขณะนั้น
พระอรรคชายาตำรัสสั่งนางพระสนมให้เชิญเครื่องพระสุพรรณภาชน์
มธุปายาสขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงเสวย แล้วก็ให้ชาวราชมัล
เลี้ยงลูกขุนทั้งหลายด้วยข้าวมธุปายาส แลของคาวหวานตามลำดับ
เสร็จการพระราชพิธีจรดพระนังคัลดังนี้”^{๑๒}

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ไม่ได้เป็นการประกอบพิธีหน้าพระที่นั่ง เว้นไว้แต่มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรเมื่อใด จึงเสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตร ดังเช่นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ขณะที่พระองค์ทรงปฏิสังขรณ์วัดอรุณราชวราราม ครั้นเมื่อถึงเวลาประกอบการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระองค์มีพระราชประสงค์จะใคร่ทอดพระเนตรพระราชพิธี จึงโปรดให้ยกการพระราชพิธีมาตั้งที่ปรกหลังวัดอรุณราชวราราม ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นทุ่งนา ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามงกุฎวิหยมหาราช เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งส้มป่อย

^{๑๒} เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (ม.ป.ท., ๒๔๖๓), ๔๗ - ๔๘. (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาค ๒)

ครั้งหนึ่ง ภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแรกนาที่พระนครศรีอยุธยา และที่เพชรบุรี โดยพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระยาเพชรบุรี (บัว) แรกนาที่เขาพนมขวิด ๑ - ๒ ครั้ง^{๑๓}

เมื่อพิจารณาจากประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลของเก่า โดยประกาศนี้อาจเป็นประกาศชั่วคราว เพราะมีการระบุปีด้วย หรือจะเป็นประกาศประจำแต่เปลี่ยนชื่อปีทุกปีในประกาศระบุว่า “ปีมโรงฉ้อศก” หากเป็นครั้งสมัยอยุธยา จะตรงกับ พ.ศ. ๒๒๖๗ อยู่ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ถ้าเป็นสมัยรัตนโกสินทร์ จะตรงกับ พ.ศ. ๒๓๒๗ อยู่ในรัชกาลที่ ๑ ถ้าเป็น พ.ศ. ๒๓๘๗ อยู่ในรัชกาลที่ ๓ อีกทั้งพระนามพระเจ้าแผ่นดินและนามกรุงยังเป็นสมัยอยุธยา แต่อาจจะเป็นสมัยรัตนโกสินทร์แล้วก็เป็นได้ เพราะใช้ตามของเก่าไม่ได้แก้ไข ซึ่งประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลของเก่าเป็นประกาศที่แสดงถึงคติโลกทัศน์ที่สืบทอดจากพราหมณ์ และสถานะของกษัตริย์ที่เน้นภาพเทวราชาซึ่งเกี่ยวข้องกับเทวานุภาพ เนื่องจากมีการอ้างอิงเทพยดาต่างๆ ได้แก่ ภูมเทวดา (เทวดาพวกหนึ่งที่สิงสถิตอยู่บนพื้นดิน) พฤษเทวดา (เทวดาที่สิงอยู่ที่ต้นไม้) อากาศเทวดา (เทวดาที่อยู่ในอากาศ) ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่^{๑๔} พระพิรุณ (เทพแห่งน้ำและฝน) พระธรณี พระคงคา พระโพลพ พระเสื่อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง เทพารักษ์ และเทวดาผู้รักษา กำพูนัต (พระกำพูนัต) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงพระพุทธรูปศาสนาอยู่บ้าง แต่ไม่มากนัก เช่น หลักธรรมต่างๆ ที่กษัตริย์ทรงใช้ในการปกครอง และกล่าวถึงท้าววศิวลาห ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ พระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ ๙ ตั้งยุตตนิทาย ชันธวารวรรค “วัสสวลาหสูตร” ว่าด้วยเหตุปัจจัยให้มีฝนในบางคราว

^{๑๓} หอพระสมุดวชิรญาณ, **เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), ๒๕.

^{๑๔} ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่ คือ ท้าวธตรฐ จอมภูตหรือจอมคนธรรพ์ รักษาโลกด้านทิศบูรพา หรือทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหก จอมเทวดาหรือจอมกุมภัณฑ์ รักษาโลกด้านทิศทักษิณหรือทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ จอมนาคร รักษาโลกด้านทิศประจิมหรือทิศตะวันตก และท้าวกุเวร จอมยักษ์ รักษาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ

โดยทำวัตรวาลาหนักนี้เป็นเทวดาที่ทำให้ฝนตกในบางคราว^{๑๕} นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเทวดาผู้รักษาพระศาสนา เป็นต้น (สามารถอ่านประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลของเก่าได้ที่ภาคผนวกของหนังสือนี้)

ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีอีกเอกสารหนึ่งที่น่าสนใจ คือ โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงพระนิพนธ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการพรรณนาถึงแบบแผนการปฏิบัติการพระราชพิธี ตลอดจนวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของราษฎรในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเอกสารนี้กล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ คือ มีการพระราชพิธีพืชมงคลที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มเติมเข้ามาเป็นพิธีทางพุทธศาสนา (พิธีสงฆ์) ซึ่งจะต้องประกอบพระราชพิธีนี้ก่อนวันจรดพระนังคัลแรกนาขวัญอันเป็นพิธีพราหมณ์ ดังความที่ว่า

๑ วิสาขมาสได้ฤกษ์ทั้ง	ดฤณี นาพ้อ
กำหนดเมล็ดรวงดี	ถูกต้อง
ตั้งการราชพิธี	จรดพระ นังคัลนา
ทั้งพืชมงคลพ้อง	แทรกซ้ำทรงเติม ฯ
๑ ท้องสนามนั้นตั้งแท่น	มณฑล
พุทธรูปเรียงขอฝน	ออกตั้ง
ดินชาติพืชพรรณผล	เมล็ดห่อ ถุงเอย
มีบาตรน้ำมนต์ทั้ง	พระเต้าสังข์ทรง ฯ

^{๑๕} พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๘ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค, เข้าถึงเมื่อ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <https://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=17&A=6554&Z=6572>

๑ เจ้าพระยายศเอกอ้าง ออกญา หนึ่งเอย
ผู้จักได้ไถนา หว่านข้าว
เทพีสี่นางมา พร้อมพริ้ง
ที่พลับพลาแหล่งเฝ้า ธเรศเจ้าจอมเคียร ๗

๑ ทิ้งห้านี้เนื่องเข้า มณฑล
สงฆ์สวดพระพุทธรมณต์ จบแล้ว
ทรงพระราชทานชล หลังปาก สังข์นา
โสรจสระจัญไรแล้ว เสร็จแล้วจุนเจิม ๗

๑ โรงพิธีที่ทุ่งท้อง พระลานหลวง
พราหมณ์พฤตมาทั้งปวง นอบน้อม
กระทำกระสุทธสรวง สังข์กลศกุ่มภโย
เบญจคัพย์นพวัดพร้อม กับทั้งไตรทวาร ๗๑๖

หลังจากกล่าวถึงพระราชพิธีพืชมงคลแล้ว ก็ได้กล่าวถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งมีการประกอบพระราชพิธีในวันต่อมา ได้แก่ การแต่งกายของผู้ประกอบพระราชพิธี ดังความที่ว่า

๑ ครั้นรุ่งวันฤกษ์ได้ อุดมมี นาพ่อ
ท่านอัครมหาเสนาบดี หนึ่งผู้
กับล่าสี่เทพี ไปที่พิภพอัย
ต่างแต่งตนตามรู้ แบบเบี่ยงปางบรรพ์ ๗

๑ สนับเพลาชกนุ่งนั้น บ่าวชุน
เสื่อเยียรบับในหนุน แนนื้อ
ครุยทองโปร่งตาชุน ลอยเลื่อน เลิศนา
เข็มขัดคาดนอกเสื่อ อย่างน้อยในครุย ๗

๑๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์, โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕),

๑ อีกนึ่งแหวนสอดทั้งแปดวง
ลำพอกตาดสวมทรง เทร็ดเกล้า
เสร็จแล้วยาตรมาลง เสลียงแบก บ่าเฮย
กลองประโคมโรมเร้า เร่งให้ขบวนเดิน ฯ๑๗

ส่วนการแต่งกายของผู้เข้าร่วมในพระราชพิธี จะมีการแต่งกายที่หลากหลาย
ดังความที่ว่า

๑ ต่างตนต่างแต่งเหล่าน ตามใจ
นุ่งสุหรักบูมม่วงไหม ไตรงบ้าง
เสื้อโกัดกักเชิร์ตใน เสื่อยึด แลนา
อีกหมวกถุงเท้าสร้าง ใส่เหล่านหลากกัน ฯ

๑ หญิงแต่งประกวดล้วน หลากหลาย
สาวซัดสีนุ่งลาย เพรศพริ้ง
แหวนพลอยเพชรอีกสาย สร้อยตะกรุดมากแสบ
แก้มหมักขาวตุ้งติ้ง รมกันเผอเรือ ฯ๑๘

นอกจากนี้ยังมีการอธิบายภาพขบวนแห่ในพระราชพิธีพืชมงคล
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ดังความที่ว่า

๑ บโทนถือดาบได้ เดินนำ หน้าแฮ
กลองชนะปีประจำ เป่าเจ็ย
ถืออาวุธกำยำ ต่างต่าง หมุ่นา
เขนโล่ดาบเชลยเพ็ย ง่ามจ้าวตั้งตะบอง ฯ

๑ กระซิงทองแห่หน้าคู่ หนึ่งหลัง คู่่นา
กลดอีกทานตะวันบัง แดดเช้า
เครื่องยศมากประดับ กับหมู่ ทนายเอย
ทวนเทิดทิวหอกง้าว ยาตรย้ายปลายขบวน ฯ๑๙

๑๗ เรื่องเดียวกัน, ๓๒ - ๓๓.

๑๘ เรื่องเดียวกัน, ๓๕.

๑๙ เรื่องเดียวกัน, ๓๓.

อีกทั้งในโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส มีการกล่าวถึงธรรมเนียมปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ได้แก่ เรื่อง “ก่าตาก” ที่เคยกล่าวถึงในบทที่ ๑ ดังความที่ว่า

๑ ธรรมเนียมทำเนียบนี้ จตุสดมภ์
เจ้าพระยาพลเทพสม ยศตั้ง
กรมนาทั่วทั้งกรม ได้จัด การแฮ
ก่าตาก^{๒๐}ของชายทั้ง ตลาดร้านเรือแพ ฯ^{๒๑}

สำหรับธรรมเนียมปฏิบัติเรื่อง “ก่าตาก” นี้ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า ยกเลิกไปในสมัยใด แต่ในเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ได้กล่าวถึงรายละเอียดไว้ว่า ได้มีการยกเลิกธรรมเนียมการเก็บก่าตาก เมื่อหลายสิบปีมาแล้ว แต่การที่ผู้คนจำนวนมากไม่ชอบธรรมเนียมการเก็บก่าตาก จึงเล่ากันต่อมา ดังความในพระราชนิพนธ์ที่ว่า

“แต่ที่แท้ธรรมเนียมก่าตากนี้ ก็ได้เลิกเสียช้านานหลายสิบปี
มาแล้ว แต่การที่คนมาก ๆ ด้วยกันไม่ชอบความประเพณีเช่นนั้น
ก็ยิ่งเล่ากันต่อมา จนถึงขั้นเราได้รู้เรื่องดังนี้”^{๒๒}

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามงกุฎวิทยมหาราช นอกจากพระองค์จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มพระราชพิธีพืชมงคล อันเป็นพิธีทางพุทธศาสนาแล้วยังโปรดเกล้าฯ ให้ทำประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลใหม่ เพื่อให้

^{๒๐} มีการกล่าวถึง “ก่าตาก” เช่นเดียวกับหนังสือเรื่อง คำให้การขุนหลวงหาวัดที่กล่าวถึง “ทนายดำตาก” และหนังสือเรื่อง พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล คัดจากเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ที่อธิบายเกี่ยวกับ “ทนายก่าตาก”

^{๒๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานำราชูปถัมภ์, โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส, ๓๖.

^{๒๒} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), ๒๒ - ๒๓.

อาลักษณ์อ่านก่อนสวดมนต์^{๒๓} โดยคาถาภาษาบาลีในส่วนต้นเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔^{๒๔} ส่วนต่อมาเป็นร่ายที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงแต่ง^{๒๕} เนื้อความเป็นคำอธิษฐาน ๔ ข้อ ดังนี้

“ข้อที่ ๑ เป็นคำน้อมการสรรเสริญพระคุณพระพุทธรูปเจ้าว่าทรงดับทุกข์ได้ มีพระหฤทัยคงที่ ทรงปลูกกรรมให้องกรมจัญญแก่บรรดาพุทธเวไนยสืบ ๆ มา แม้ว่าโลกจะเร่าร้อนด้วยเพลิงกิเลส พระสัทธรรมอันมีผลเป็นอมตะก็ยังคงงามได้ด้วยเดชพระบารมีของพระองค์ บัดนี้เราทั้งหลายบูชาพระพุทธรูปเจ้าพระองค์นั้นกับพระธรรมและพระสงฆ์ แล้วจะปลูกพืช คือ บุญในพระรัตนตรัยอันเป็นเนื่อบุญอย่างดี พืชคือบุญนี้ เมล็ดผลเป็นญาณความรู้อันเป็นเครื่องถ่ายถอนทุกข์ในโลก สามารถส่งผลให้ได้ทั้งในปัจจุบันและในกาลภายหน้าสืบ ๆ ไป ตามกาลอันควรจะให้ผลเป็นอุปกระนานาประการ ขอให้พืชคือบุญที่เราหว่านแล้ว จงให้ผลตามความปรารถนา อนึ่งขอให้ข้าวกล้าและบรรดาพืชผลที่หว่านที่เพาะปลูกลงในที่นั้น ๆ ทั่วราชอาณาจักรจงออกงามจัญญตามเวลา อย่าเสียหายโดยประการใด ๆ

ข้อที่ ๒ ยกพระคาถาที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสแสดงการทำนาของพระองค์แก่พราหมณ์ชาวนาผู้หนึ่งว่า “ศรัทธา - ความเชื่อเป็นพืชพันธุ์ข้าวปลูกของเรา ตบะ - ความเพียร เผาบาบ เป็นเมล็ดฝน ปัญญา - ความรอบรู้เป็นแอกและไถ หิริ - ความละอายใจ เป็นงอนไถ ใจเป็นเชือกชัก สติ - ความระลึกได้ เป็นพาล และปฏิัก เราจะระวังกายระวังวาจาและสำรวมระวังในอาหาร ทำความซื่อสัตย์ให้เป็นท่อน้ำ มีไสร็จจะ - ความสงบเสงี่ยมเป็นที่ปลดไถ มีวิริยะ - ความเพียรเป็นแรงงานชักแอกไถ เป็นพาหนะนำไปสู่ที่อันเกษมจากเครื่องผูกพันที่ไม่กลับ ที่ไปแล้วไม่เศร้าโศก การไถ

^{๒๓} กรมศิลปากร, สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. **ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑ พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: จงเจริญ การพิมพ์, ๒๕๕๐), (๒).

^{๒๔} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, **ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล**, เข้าถึงเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-plant

^{๒๕} สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร**, เข้าถึงเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <https://www.orst.go.th/FILEROOM/CABROYINWEB/DRAWER004/GENERAL/DATA0004/00004229.FLP/html/382/#zoom=z>

ของเราเช่นนี้ มีผลเป็นอมตะ มีรู้ตาย บุคคลมาประกอบกรไถเช่นว่านี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้นทุกประการ” ดังนี้ มายกขึ้นเป็นคำอธิษฐานว่าที่พระพุทธรูปเจ้าตรีสนี เป็นความสัตย์จริง ด้วยอำนาจแห่งความสัตย์นี้ ขอให้ข้าวกล้าและพืชผลที่หว่านที่เพาะปลูก จงงอกงามทั่วภูมิภาคชลอันเป็นราชอาณาจักรเขต

ข้อที่ ๓ ยกพระคาถาอันเป็นภาษิตของพระเตมีย์โพธิสัตว์ ความว่า “บุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร โดยยอมจำัญญพูนเกิดแก่เขา พืชที่หว่านในนาของเขา ย่อมงอกงามจำเริญ เขายอมได้รับบริโภคนผลแห่งพืชพันธุ์ที่หว่านแล้ว” และว่า “บุคคลผู้ไม่ประทุษร้ายมิตรอันศัตรูหม่อมมิตรไม่อาจร้ายได้ดุจไม้ไทรมีรากและย่านอันงอกงาม พายุไม่อาจพัดพานให้ล้มไปได้ฉันนั้น” มาตั้งเป็นสัจยอธิษฐานว่าด้วยอำนาจสัจวาจานี้ ขอให้ข้าวกล้าและพืชผลที่หว่านเพาะปลูกในภูมิภาคชลทั่วราชอาณาจักรเขต จงงอกงามไพบูลย์

ข้อ ๔ อ้างพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชาราษฎร ตั้งพระราชหฤทัยจะบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้าเป็นความสัตย์จริง ด้วยอำนาจความสัตย์นี้ ขอให้ข้าวกล้าและพืชผลงอกงามบริบูรณ์ทั่วราชอาณาจักรเขต”^{๒๖}

นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดอื่น ๆ ที่กล่าวถึง ได้แก่ เรื่องพระคันธารราษฎร์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญในพระราชพิธี มีพุทธานภาพบันดาลให้ฝนตก มีการแสดงตำนานของพระคันธารราษฎร์โดยลำดับจนรัชกาลที่ ๑ ได้ทอดพระเนตร และได้โปรดให้หล่อขึ้นใหม่สำหรับตั้งในพระราชพิธี และต่อจากนั้นว่าด้วยการพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในพระราชพิธีนั้น ทรงพระราชอุทิศแก่เทพดาทั้งปวง แล้วอธิษฐานเพื่อให้ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ และฝนตกตามฤดูกาล^{๒๗}

จากประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลใหม่สะท้อนให้เห็นถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ให้ความสำคัญต่อพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการนมัสการพระพุทธ

^{๒๖} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, **ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล**, เข้าถึงเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-plant

^{๒๗} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, **ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล**, เข้าถึงเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก https://www.moac.go.th/royal_ploughing-plant

พระธรรม และพระสงฆ์ แล้วขอให้พืชมงคลซึ่งเปรียบเสมือนบุญที่ได้หว่านไปแล้ว จงให้ผล
ดังความปรารถนา นอกจากนี้หากพิจารณาจากข้อที่ ๒ ในประกาศพระราชพิธี
พืชมงคลจรดพระนังคัลใหม่ จะเห็นว่ายกพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดงการทำนา
ของพระองค์แก่พราหมณ์ชาววา สันนิษฐานว่าอาจแสดงถึงกรณีที่พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชทรงให้ความสำคัญ
ต่อพุทธศาสนามากกว่าศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และนำเอาหลักธรรมต่าง ๆ
ในทางพุทธศาสนามาเปรียบเทียบกับองค์ประกอบต่างๆ ในการเพาะปลูก เช่น
พันธุ์ข้าว เมล็ดฝืน แอกและไถ งอนไถ แรงงานชักแอกไถ เป็นต้น นอกจากนี้
มีการยกคาถาอันเป็นภาษิตของพระเตมีย์โพธิสัตว์มาตั้งเป็นสัจยธิษฐานเพื่อให้
ข้าวกล้าและพืชมงคลเจริญงอกงาม อีกทั้งมีการอ้างพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน
ซึ่งทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชาราษฎร์ อันความเมตตากรุณานั้นก็เป็นหลักธรรม
ในเรื่อง “พรหมวิหาร ๔” ในทางพุทธศาสนา แม้ในตอนท้ายก็มีการกล่าวถึง
พระคันธาราษฎร์ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญขององค์หนึ่งในพุทธศาสนา และยกมัจฉาดก
มากกล่าวถึงด้วย

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลใหม่ สอดคล้องกับ
พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏ
วิทยมหาราช ที่พระองค์สนพระราชหฤทัยในการศึกษาวิชาการด้านศาสนาตั้งแต่
ครั้งทรงผนวช เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงและบำเพ็ญ
พระราชกุศลเป็นอย่างมาก ได้แก่ ทรงสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัด ปุชนิยสถาน
และปุชนิยวัตถุ ทรงส่งสมณทูตไปลังกา ทรงกวตขันความประพฤติของภิกษุ
และสามเณรให้อยู่ในพระธรรมวินัย ตลอดจนได้ทรงนำพิธีทางพุทธศาสนา
เข้ามาเพิ่มเติมในการพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งแต่เดิมจัดตามพิธีพราหมณ์เพียงอย่างเดียว
เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
และพระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น^{๒๘} ดังนั้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ

^{๒๘} ราชกิจจานุเบกษา, พระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจ ของพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสังเขป, เข้าถึงเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก [http://www.
mratchakitcha.soc.go.th/history.html?fbclid=IwAR1-ICC1Isx7qP06KeYjH0ZssOhN3pN7evGED
atosKP9hJlaKm0gmT2_Exl](http://www.mratchakitcha.soc.go.th/history.html?fbclid=IwAR1-ICC1Isx7qP06KeYjH0ZssOhN3pN7evGEDatosKP9hJlaKm0gmT2_Exl)

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชยังคงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมแบบจารีตในพระราชพิธีต่างๆ แต่ทรงเพิ่มเติมพิธีทางพุทธศาสนาเข้ามาเพื่อให้พระราชพิธีมีความสมบูรณ์ และสอดคล้องกับพระราชประสงค์ของพระองค์ ซึ่งรวมถึงพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชน

หากพิจารณาจากหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับข้าวตอกศรีจุฬาลักษณ์ จะเห็นว่าประชาชนมีส่วนร่วมในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญมากขึ้น เนื่องจากเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาชมมหรสพต่างๆ ซึ่งเป็นการละเล่นของหลวงที่ชาวพนักงานเป็นผู้แสดง เช่น ระเบ็ง โมงครุ่ม แทงวิสัย และข้าหงส์^{๒๙} เป็นต้น การละเล่นนี้จัดขึ้นรอบมณฑลพิธี มีประชาชนจำนวนมากมาร่วมชมมหรสพต่างๆ เมื่อพิจารณาจากการจัดมหรสพและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมนี้ แสดงถึงจุดมุ่งหมายบางประการของราชสำนักที่ต้องการให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในพระราชพิธีนี้ ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์สำคัญของพระราชพิธีนี้คือการที่พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชพิธีเพื่อบำรุงขวัญและเป็นกำลังใจให้เกษตรกรในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม เพื่อให้มีผลผลิตเพียงพอสำหรับราษฎรทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ซึ่งการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในพระราชพิธีนี้ ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากประชาชน เห็นได้จากโคลงพระราชพิธีทวาทศมาส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์ทรงพระนิพนธ์โดยกล่าวถึงการแต่งกายของประชาชนที่มาร่วม

^{๒๙} ในเอกสารเขียนว่า “ข้าหงษ์” สันนิษฐานว่า คือ โยนชิงช้าหรือช้านางหงส์ ซึ่งเป็นการละเล่นของภาคกลาง ผู้เล่นหญิงเป็นผู้นั่ง ชายเป็นผู้แกว่ง ถ้าชายเป็นผู้นั่ง หญิงจะเป็นผู้แกว่ง ผู้เล่นไม่จำกัดจำนวน โดยให้ชายและหญิงมีจำนวนเท่ากับชิงช้า อุปกรณ์การเล่น ได้แก่ เชือกหรือเถาว์วัลย์ ไม้หรือไม้ไผ่ จากนั้นจะกระดานหรือไม้ไผ่ ๒ รู แล้วเอาเชือกร้อยให้ได้ความยาวตามต้องการ แล้วแขวนกับต้นไม้ หรือใต้ถุนเรือน การละเล่นนี้มีบทร้องประกอบการละเล่นด้วย คือ “เพลงช้านางหงส์”

พระราชพิธีว่า มีการแต่งกายที่หลากหลาย และผู้หญิงจะแต่งตัวมาประกวดประชันกัน โดยมีเครื่องประดับตกแต่งต่าง ๆ แม้กระทั่งผู้สูงอายุก็แต่งตัวนางงามมาร่วมงานด้วย

การมีส่วนร่วมของประชาชนเห็นได้จากการแรกนาที่มีตามหัวเมืองต่าง ๆ^{๓๐} ด้วย ซึ่งการแรกนาของหลวงพระราชทาน เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือที่พระนครศรีอยุธยา และเพชรบุรี นอกจากนี้ยังมีเมืองที่ทำการแรกนามาแต่เดิม ไม่มีของหลวงพระราชทาน คือ เมืองนครศรีธรรมราช และเมืองไชยา เพราะเป็นเมืองที่มีพราหมณ์สามารถเป็นธุระในการประกอบพระราชพิธี ผู้ว่าราชการเมืองไม่ได้ลงมือแรกนาเองเป็นแต่เพียงมอบผู้แทน อีกทั้งเมืองสุพรรณบุรีก็เป็นอีกเมืองหนึ่งที่มีการแรกนา ในช่วงแรกไม่ได้เป็นการแรกนาของหลวง แต่ต่อมาได้จัดให้เป็นการแรกนาของหลวงในภายหลัง^{๓๑}

ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี

ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แสดงถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔ ดังนี้

สภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๔ เมื่อพิจารณาจากพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จะเห็นว่าสภาพสังคมไทย ในช่วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะความเชื่อที่แตกต่างกันระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นล่าง คือ ชนชั้นสูงมีความเชื่อไปในทางเหตุผลนิยม โดยมีโลกทัศน์โน้มนำไปในทางวิทยาศาสตร์ แต่ชนชั้นล่างยังมีโลกทัศน์แบบเดิมที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

^{๓๐} ภายหลังได้ยกเลิกการแรกนาหัวเมือง เนื่องจากการทำงานหัวเมืองทำก่อนกรุงเทพฯ ประชาชนไม่ลงมือไถนาก่อนฤกษ์แรกนา บางปีฝนตกก่อนฤกษ์ การที่รอฤกษ์แรกนาทำให้เสียประโยชน์ในการทำนา จึงโปรดให้ยกเลิกแรกนาหัวเมือง

^{๓๑} หอพระสมุดวชิรญาณ, **เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), ๔๕.

ความสนใจของชนชั้นสูงตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓) เริ่มสนใจความก้าวหน้าในวิทยาศาสตร์ วิทยาการ และเทคโนโลยีของตะวันตก ซึ่งดูเหมือนว่าความเจริญของจีน รวมทั้งสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และญวน ที่สยามมองว่ามีความเจริญทัดเทียมกัน ช่วงเวลาดังกล่าวตรงกับที่เจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ ๔) เสด็จออกผนวช และด้วยเหตุผลทางการเมืองภายในสยามเองทำให้พระองค์ต้องครองสมณเพศถึง ๒๗ พรรษา ในช่วงเวลานั้นพระองค์ทรงมีบทบาทเกี่ยวเนื่องกับ ศาสนาพุทธอย่างมาก พระองค์ทรงใฝ่พระราชหฤทัยในพุทธบัญญัติและพระวินัย อีกทั้งทรงตั้งนิกายใหม่ที่ชื่อว่า “ธรรมยุติกนิกาย” ซึ่งต่อมามีผู้เลื่อมใสมากขึ้นเรื่อย ๆ จนธรรมยุติกนิกายสามารถตั้งมั่นได้อย่างมั่นคง และพระองค์ทรงตีความพระพุทธรศาสนา ขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับหลักเหตุผลนิยมที่ได้รับมาในช่วงเวลาดังกล่าว เช่น ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่เน้นหลักคำสอนตามพุทธบัญญัติ ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้จริงมากกว่าชาดกนิทาน ทรงวางระเบียบอักษร การออกเสียง ภาษาบาลีตามหลักสากลนิยมเพื่อประโยชน์ในการชำระพระคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา เป็นต้น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าชนชั้นสูงมีโลกทัศน์ที่เริ่มนำไปในทาง วิทยาศาสตร์ แต่โลกทัศน์ของชนชั้นล่างยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก โดยโลกทัศน์ และที่พึงพิงทางจิตใจของชาวบ้านนั้นยังเป็นแบบประเพณี คติความเชื่อ ไตรภูมิ การสะสมบุญเพื่อโลกหน้า ส่วนคติความเชื่อมีความเชื่อแบบผสมผสาน คือ แบบพราหมณ์ ผี และพุทธแบบชาวบ้าน และถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับอ่อนวอน สิ่งเหนือธรรมชาติให้ดลบันดาลความปกติของโลก เพื่อให้มนุษย์ได้พึงพิง และดำรงชีวิตอยู่ได้ เนื่องจากสังคมในขณะนั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม จึงต้องพึ่งพิง น้ำจากท้องฟ้าและป่าเขาเป็นหลัก ความลึกลับของธรรมชาติที่ฝังรากลึกในสังคม สยามไม่ใช่สิ่งที่หลักการวิทยาศาสตร์แบบวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ ๔ จะทำให้กระจ่างชัดได้ เพราะกว่าที่วิทยาศาสตร์ในโลกตะวันตกจะก้าวหน้าพอ ที่จะสำรวจท้องฟ้า จนกระทั่งทำฝนเทียมได้ก็ล่วงเลยไปถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ^{๓๒} ดังนั้น พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จึงเป็นพระราชพิธีที่สะท้อน

^{๓๒} สิริเดช วัชรานนท์, “การศึกษาคติสัญลักษณ์สถาปัตยกรรมหอพระคันธารราษฎร์ และพระมณฑปยอดปรางค์,” หน้าจั่ว, ๑๐ (๒๕๕๖) : ๑๓๔ - ๑๓๕.

ถึงแนวความคิดของชนชั้นสูงและชนชั้นล่างได้เป็นอย่างดี ดั้งเดิมความข้างต้น อยู่ในหนังสือความทรงจำ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่แสดงให้เห็นทัศนคติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราช ต่อคติความเชื่อและพระราชพิธี ดังความที่ว่า

“การพิธีต่าง ๆ ที่ทำเป็นประเพณีของสยามนี้แต่เดิมมา ถ้าเป็นพิธีในทางธรรมปฏิบัติ ทำตามคติพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นพิธีทางโลกทำคติไสยศาสตร์ของพราหมณ์ จึงเกิดคำพูดว่า พุทธกับไสยอาศัยกัน...(ภายหลัง) จึงเกิดการพิธีซึ่งทำทั้งพิธีพุทธและพิธีพราหมณ์ด้วยกันหลายพิธี แต่ที่ทำแยกกันอย่างเดิมยังมีมากถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้หมดตัวพราหมณ์ที่ทรงพระเวทเสียแล้ว ยังเหลือแต่เชื้อสายที่สืบสกุลมาโดยกำเนิด แม้จะหาผู้ใดเข้าใจความหมายในคัมภีร์พระเวทก็หาไม่ได้ ด้วยไม่มีใครได้เรียนภาษาสันสกฤต การทำพิธีพราหมณ์เป็นแต่ทำตามเคย ไม่เป็นแก่นสารเหมือนเช่นเดิม แต่จะเลิกเสียก็ไม่ควรเพราะเป็นพิธีสำหรับบ้านเมืองและราชประเพณีมาช้านาน จึงทรงแก้ไขระเบียบพิธีพราหมณ์ซึ่งเคยทำมาแต่โดยลำพัง เช่น พิธีแรกนา เป็นต้น ให้มีพิธีสงฆ์ด้วยทุกพิธี”^{๓๓}

ในด้านเศรษฐกิจนั้น ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นช่วงที่ราชสำนักไทยพยายามฟื้นฟูบ้านเมือง ภายหลังจากการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา จึงจำเป็นต้องมีการจัดเก็บรายได้เข้าท้องพระคลังเพิ่มมากขึ้น เพื่อใช้ในงานราชการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การก่อสร้างตัวของราชธานีแห่งใหม่ แต่เนื่องจากการจัดเก็บภาษีตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติกันมาในสมัยอยุธยาเริ่มไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายราชสำนักจึงพยายามแสวงหารายได้ใหม่ๆ เพิ่มเติม เช่น รายได้จากการค้าสำเภาจีน ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการเอง ภาษีจากเรือสินค้าที่เรียกว่าภาษีอากรจังกอบ การเก็บภาษีแทนการเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น

^{๓๓} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: สำนักงานหอสมุดกลาง,

ในรัชกาลที่ ๒ ภายหลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงครองราชย์ครบ ๓ ปี ทรงมีแนวคิดการจัดเก็บภาษีแบบใหม่ที่เรียกว่า “การเดินสวนเดินนา” ซึ่งเป็นภาษีที่จัดเก็บตามจำนวนผลผลิตที่ประเมินได้จากที่สวนไร่นาของราษฎร โดยทรงมีพระราชวินิจฉัยภายหลังจากการย้ายราชธานีมาอยู่ที่บางกอกว่า นอกจากการขยายพื้นที่ของที่นาในสมัยกรุงธนบุรีแล้ว บริเวณโดยรอบราชธานีมีการทำไร่สวนผลไม้อยู่หนาแน่น ซึ่งชาวสวนในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างมีฐานะเป็นคหบดี ภาษีเดินสวนมีอัตราจัดเก็บสูงกว่าภาษีเดินนา เนื่องจากชาวสวนมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่า

ภาษีเดินสวน เป็นการส่งข้าหลวงออกไปสำรวจและรังวัดพื้นที่สวนของราษฎร ซึ่งจะเก็บภาษีตามจำนวนต้นของไม้ผล โดยมีอัตรากำหนดเก็บแตกต่างกันไปตามชนิดของผลไม้ที่ปลูก แบ่งอากรได้เป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้ ๑. อากรสวนใหญ่ ๒. อากรพลากร ๓. อากรสมพัตสร

ภาษีเดินนา มีการส่งข้าหลวงออกไปสำรวจรังวัดพื้นที่นาของราษฎร โดยจัดเก็บภาษีตามประเภทของนา ดังนี้

๑. นาท่า หรือนาคูโค คือนาที่ปลูกข้าวได้ปีละหลายครั้ง โดยอาศัยน้ำท่าจากแม่น้ำลำคลอง จัดเก็บภาษีในรูปแบบหางข้าว ซึ่งเป็นผลผลิตส่วนเกินจากนาข้าวในแต่ละแปลง โดยประเมินผลผลิตจากจำนวนโคหรือกระบือที่ชาวนาใช้ทำนา

๒. นาฟางลอย หรือนาดอน คือนาที่ปลูกโดยอาศัยน้ำฝน จัดเก็บภาษีตามจำนวนตอฟางข้าวภายหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว หากปีใดไม่ได้ผลผลิตก็ยกเว้นไม่ต้องเสียภาษี

ภาษีเดินสวนเดินนาใช้มาจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงทรงปรับเปลี่ยนระบบการเก็บภาษีอากรตามแนวคิดสมัยใหม่ ต่อมาจึงปรับปรุงเป็นพระราชบัญญัติ^{๓๔}

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเกษตรกรรมมีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจึงเป็นพระราชพิธี

^{๓๔} สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, *เดินสวนเดินนา*, เข้าถึงเมื่อ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <http://www.thaistudies.chula.ac.th/2018/09/29/เดินสวนเดินนา/>

สำคัญที่สามารถสร้างขวัญและกำลังใจให้เกษตรกร ยังผลให้ได้ผลผลิตที่มากเพียงพอ อันจะเป็นประโยชน์ในด้านภาษี และระบบเศรษฐกิจโดยรวมต่อไป

ด้านการปกครอง พระมหากษัตริย์ทรงใช้การปกครองที่มีลักษณะทางศาสนาและความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้อง คือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสื่อกลางระหว่างธรรมชาติ (โลกมนุษย์) และสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ (โลกผีสามเทวดา) ลักษณะการปกครองเช่นนี้สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเช่นสรวงบูชาผีที่คุ้มครองราชธานี คือ พระกะพุงผี ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระมหากษัตริย์ทรงจัดให้มีพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อันเป็นพระราชพิธีที่แสดงว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ควบคุมปริมาณน้ำ ลม และฝน อันมีความเกี่ยวข้องกับเรื่อง “บุญ” ของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะกล่าวต่อไปในเรื่องพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี นอกจากนี้ในรัชกาลที่ ๔ พระองค์ทรงนำพระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการปกครองผ่านพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แม้ในสมัยรัชกาลที่ ๓ รว พ.ศ. ๒๓๘๓ เมื่อคราวเกิดโรคระบาดครั้งใหญ่ คือ อหิวาตกโรค พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งสัตย์อธิษฐานว่าจะทรงศีลและทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นอันมากเพื่อซื้อสัตว์มาปล่อย นอกจากนี้ยังทรงประกาศให้ประชาชนทำบุญและปล่อยสัตว์ที่กักขังไว้ เนื่องจากมีความเชื่อว่าการทำบุญจะเป็นการบรรเทาโรคระบาดได้^{๓๕}

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี จึงมีความเกี่ยวข้องกับคติเรื่อง “บุญ” ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งถือว่าเป็นลักษณะทางศาสนาและความเชื่ออีกประการหนึ่ง โดยความเชื่อนี้เกิดจากการที่สถานะและตำแหน่งของพระมหากษัตริย์เป็นสถานะและตำแหน่งที่สูงที่สุดในสังคม บุคคลที่จะขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ต้องสั่งสมบุญไว้มากในอดีต แม้แต่บุคคลทั่วไปหากอยากทราบว่าจะสั่งสมบุญไว้มากน้อยเพียงใด ก็ดูได้จากฐานะที่เป็นอยู่ แต่หากในชาติปัจจุบันยังคงทำแต่บาป ผลของบาปนั้นก็จะต้องสนอง เมื่อบุญที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตหมดสิ้นลง ความทุกข์สุขของบ้านเมืองก็เช่นเดียวกัน ขึ้นอยู่กับการสั่งสมบุญของพระมหากษัตริย์

^{๓๕} ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), ๖๗.

ดังนั้นการที่เกิดโรคระบาดครั้งใหญ่ คือ อหิวาตกโรค หรือเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ส่งผลกระทบต่อประชาชน ได้แก่ ฝนมากเกินไปหรือน้อยเกินไป น้ำมากเกินไปหรือน้อยเกินไป อันส่งผลต่อการทำเกษตรกรรม อาจเกิดจากการที่พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ลดน้อยลง พระราชอำนาจในที่นี้ คือ บุญของพระมหากษัตริย์ลดน้อยลง เพื่อเป็นการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้ประชาชน และบรรเทาความหายนะนี้ พระมหากษัตริย์จึงต้องประกอบกรณบุญ พระมหากษัตริย์จึงต้องทรงปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสร้างสมบุญในชาติปัจจุบันอย่างต่อเนื่องมิให้ขาด เพื่อให้บ้านเมืองของพระองค์ประสบความสำเร็จและประชาชนมีความปกติสุข อีกทั้งพระมหากษัตริย์ย่อมแสวงหาพระธรรมจักร อันจะทำให้พระองค์ทรงเป็นผู้ครองโลก ด้วยการศึกษารัชมะ ดังนั้น พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ถือหลักปฏิบัติธรรมและทรงเป็นเครื่องหมายแห่งธรรม สถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรม ในการปกครองบ้านเมืองพระมหากษัตริย์ต้องทรงเป็นผู้ออกคำสั่งตามหลักพระธรรมศาสตร์ ตามทฤษฎีนี้ พระมหากษัตริย์จึงทรงไม่มีพระราชอำนาจในทางนิติบัญญัติ แต่ทรงมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ และธำรงไว้ซึ่งกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์นี้^{๓๖} ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญก็เช่นเดียวกัน หากปีใดประกอบพระราชพิธีแล้วปริมาณฝนและน้ำอุดมสมบูรณ์ ผลผลิตงอกงามดี ไม่มีแมลง หรือสัตว์ร้ายมารบกวน ย่อมแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในเรื่อง “บุญ” ของพระมหากษัตริย์ว่าพระองค์ทรงมีบุญมาก เมื่อมอบหมายผู้แทนพระองค์ในการประกอบพระราชพิธีแล้ว ทำให้ได้ผลออกมาเป็นที่น่าพอใจ สอดคล้องกับพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ควบคุมปริมาณน้ำ ลม และฝน ดังนั้น หากปีใดผู้แรกนาที่ได้รับมอบหมายเป็นผู้แทนพระองค์ทำหน้าที่ได้ดี คือ ได้ผลเป็นที่พอใจในการควบคุมปริมาณน้ำ ลม และฝน อีกทั้งได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ ผู้แรกนาที่ได้รับมอบหมายก็จะได้รับการยกย่องจากพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้ที่ทำหน้าที่แรกนาได้ดีและให้ทำหน้าที่ต่อไป เช่น เจ้าพระยาภูธราภัย แม้ว่าเมื่อถึงอสังกรรมแล้ว ญาติของเจ้าพระยาภูธราภัยก็ยังได้ทำหน้าที่นี้ต่อไป

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๖๗ - ๖๘.

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๑๐

คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๑๐ ได้รับคติความเชื่อและแบบแผนปฏิบัติการพระราชพิธีมาจากศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู และศาสนาพุทธ อีกทั้งได้นำองค์ความรู้สมัยใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในพระราชพิธี นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ได้นำองค์ความรู้และวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาสนับสนุนในการทำเกษตรกรรม อันแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายมากขึ้น หากแต่สามารถผสมผสานได้อย่างลงตัว ทำให้พระราชพิธียังคงดำรงอยู่ได้

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คติความเชื่อและแบบแผนปฏิบัติการพระราชพิธีมีความสืบเนื่องจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เพิ่มเติม “พระราชพิธีพืชมงคล” อันเป็นพิธีสงฆ์เข้ามา เป็นพระราชพิธีทำขวัญเมล็ดพืชพันธุ์ต่างๆ เช่น ข้าวเปลือกเจ้า ข้าวเหนียว ข้าวฟ่าง ถั่ว งา เผือก มัน เป็นต้น เพื่อให้เมล็ดพันธุ์เหล่านั้นปราศจากโรคภัย และให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ มีผลออกงาม ส่วนพระราชพิธีทางศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูนั้น เป็นพระราชพิธีเริ่มต้นการไถนาเพื่อหว่านเมล็ดข้าว

เพื่อเป็นสัญญาณว่า ฤดูกาลทำนาเพาะปลูกได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว เห็นได้จากคำว่า “จรดพระนังคัล” เป็นภาษาเขมร (นังคัล คือผลไม้) หมายความว่า ไถนาครั้งแรก พระราชพิธีนี้มีขึ้นเพื่อความมั่งคั่งในพืชพันธุ์ธัญญาหารของแผ่นดิน^๑

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในรัชกาลที่ ๕ ทำพิธีที่ทุ่งสัมปอຍ ทุ่งพญาไท และทุ่งศาลาแดง ทุ่งสัมปอຍนี้ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานนามว่า “สวนจิตรลดา”^๒ ส่วนทุ่งพญาไท คือ บริเวณโรงพยาบาล พระมงกุฎเกล้าในปัจจุบัน และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการแรกนาที่ทุ่งสัมปอຍครั้งหนึ่ง^๓ สำหรับทุ่งพญาไทนั้น เป็นทุ่งที่รัชกาลที่ ๕ โปรดให้ซื้อที่ดินประมาณ ๑๐๐ ไร่ บริเวณสองฝั่งของถนนซังฮี้ (ถนนราชวิถี) เพื่อทดลองปลูกฝัก เลี้ยงไก่พันธุ์ ต่างประเทศ และทำนาทดลอง อย่างที่พระองค์เคยทอดพระเนตรในต่างประเทศ เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๕๐ อีกทั้งได้โปรดให้สร้างโรงพระราชพิธี ไว้ที่ปลายทุ่ง เรียกว่า “โรงนาพญาไท” ต่อมาในวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดให้มีการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้น ณ ที่แห่งนี้ เป็นครั้งแรก และปฏิบัติต่อมาจนถึงรัชกาลที่ ๖^๔

^๑ ราชาวดี สิริโยธิน, “พลับพลาแรกนาขวัญ พลับพลาสุดท้ายจากแผ่นดินของพระมหากษัตริราชเจ้า,” *ศิลปวัฒนธรรม* ๒๗, ๗ (พฤษภาคม ๒๕๔๙): ๔๑.

^๒ กรมศิลปากร, *ท้องสนามหลวงสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในบริบททางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี* (กรุงเทพฯ: วงศ์สว่างพับลิชชิ่ง แอนด์พรินต์ติ้ง, ๒๕๕๗), ๑๐๒.

^๓ หอพระสมุดวชิรญาณ, *เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕* (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕), ๒๖.

^๔ ราชาวดี สิริโยธิน, “พลับพลาแรกนาขวัญ พลับพลาสุดท้ายจากแผ่นดินของพระมหากษัตริราชเจ้า,” *ศิลปวัฒนธรรม* ๒๗, ๗ (พฤษภาคม ๒๕๔๙): ๔๐.

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ บริเวณทุ่งลัมป่อย
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
(ชื่อชุด ภาพสถานที่ เล่ม ๑)

การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงผู้แรกนาขวัญและสถานที่ประกอบพระราชพิธี อีกทั้งมีรายละเอียดอื่นๆ เพิ่มเติมบ้าง ดังจะขอยกตัวอย่างการประกอบพระราชพิธีในบางปีเท่านั้น ดังนี้

พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการย้ายไปดำรงตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี^๕ (เจิม แสง - ชูโต) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการแทน พระยาสุรศักดิ์มนตรีจึงได้เป็นผู้แรกนาขวัญต่อมาเป็นเวลา ๘ ปี ทั้งนี้ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้ประกอบ

^๕ ตำแหน่งในขณะนั้น

พระราชพิธีพืชมงคลที่พลับพลาท้องสนามหลวง และจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ทุ่งสัมปอญ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๖ ย้ายสถานที่ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลไปที่ศาลา มหาธาตุวิทยาลัย (พลับพลาเดิมซึ่งอยู่ที่หน้าวัดมหาธาตุ) เนื่องจากซ่อมแซมพลับพลา ท้องสนามหลวง ส่วนสถานที่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ย้ายไปที่ทุ่งปทุมวัน เพราะสถานที่ประกอบพระราชพิธีแต่เดิมคือทุ่งสัมปอญ ในสมัยนั้น การเดินทางลำบาก เนื่องจากไม่มีถนน ต้องเดินทางด้วยเรือ อีกทั้งพระราชวังปทุมวัน ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ อยู่ระหว่างซ่อมแซมสำหรับใช้เป็นที่พักกรมทหารหน้า^๖

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๓๙ โปรดให้ย้ายสถานที่ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลกลับไปพลับพลาท้องสนามหลวงดังเดิม แต่คงทำแรกนาขวัญที่ทุ่งปทุมวัน ต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่พลับพลาท้องสนามหลวง แต่ย้ายสถานที่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญไปที่ทุ่งศาลาแดง เหตุผลในการย้ายสถานที่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในครั้งนี้ คือ พระยาสุรศักดิ์มนตรีย้ายไปอยู่ที่ตำบลศาลาแดง จึงสะดวกในการประกอบพระราชพิธีมากกว่าที่ทุ่งปทุมวัน ครั้น พ.ศ. ๒๔๔๑ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น เจ้าพระยา การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจึงประกอบพระราชพิธีเหมือนดังปีก่อน ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๔๒ มีการรื้อพลับพลาท้องสนามหลวง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งคชกรรม ประเวศ ในพระราชวังบวรสถานมงคล แต่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดงเช่นเดิม อีกทั้งเป็นปีสุดท้ายที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นผู้แรกนาขวัญ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง เกษตรธิการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ หลังจากนั้นอีก ๑ ปี เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น เจ้าพระยา เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์จึงได้ทำหน้าที่เป็นผู้แรกนาขวัญ ตั้งแต่

^๖ หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ ๕, ๔๗ - ๔๘.

พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นมา^๗ สมัยนี้เป็นเวลาที่มีการก่อสร้างสวนดุสิต และรื้อพลับพลาท้องสนามหลวงแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่สวนดุสิต เพราะตั้งอยู่ที่บริเวณชายทุ่งสัมปอ่ย ซึ่งเป็นสถานที่แรกนาขวัญมาแต่เดิม โดยให้ประกอบการพระราชพิธีพืชมงคล ณ พลับพลาที่เสด็จประทับ^๘ และตั้งขบวนแห่พระยาแรกนาในบริเวณพลับพลานี้ด้วย แล้วไปทางถนนซ่งฮี้^๙ ข้ามสะพานคลองเปรมประชากรแล้วเลี้ยวไปทางถนนลก^{๑๐} จนถึงที่ทุ่งสัมปอ่ยตอนที่อยู่ตรงกับสวนดุสิต (คือบริเวณพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน) แล้วประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระราชพิธี

^๗ ในหนังสือเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ มีส่วนท้ายที่เป็นเรื่องตำนานการแรกนาขวัญ ซึ่งกรมการทหารผสมดุขเรียบเรียง ระบุว่า “เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ได้เป็นผู้แรกนาขวัญ แต่ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมา” สันนิษฐานว่าควรจะเป็น “เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ได้เป็นผู้แรกนาขวัญ แต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นมา” เพราะเนื้อหาไม่สอดคล้องกับส่วนต้นที่ระบุว่า “ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ รื้อพลับพลาท้องสนามหลวง...ปีนี้เป็นปีสุดท้ายที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแรกนาขวัญ” และเนื้อหาส่วนต่อไปที่กล่าวว่า “ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗...เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนาขวัญมาได้ ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าพระยาเทเวศฯ ป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตวงศดุขมิไกร... เปนพระยาแรกนาขวัญปี ๑” แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์เป็นพระยาแรกนาขวัญมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓

^๘ พลับพลาที่เสด็จประทับนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเสด็จพลับพลาประทับแรมเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) อีกทั้งทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและมีกรครึกครื้นรื่นเริงต่าง ๆ ในขณะที่เสด็จเสด็จพลับพลาประทับแรมนั้น

^๙ ถนนซ่งฮี้ ปัจจุบันคือ ถนนราชวิถี

^{๑๐} ถนนลก ปัจจุบันคือ ถนนพระรามที่ ๕ นอกจากนี้ยังมีถนนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน และมีชื่อสอดคล้องกัน ได้แก่ ถนนนอก (คือถนนนครปฐมในปัจจุบัน) และถนนชีว (คือถนนสวรรคโลกในปัจจุบัน) ชื่อถนนในบริเวณดังกล่าวล้วนมาจากลายบนเครื่องลายครามจีน เนื่องจากในระหว่างก่อสร้างพระราชวังดุสิตนี้ เป็นช่วงที่การเล่นเครื่องลายครามจีนได้รับความนิยมมาก จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถนนรอบพระราชวังดุสิต รวมทั้งถนนและสถานที่ภายในพระราชวัง เป็นนามจากเครื่องลายครามจีนทั้งหมด ถนนบางสายจึงมีชื่อเป็นภาษาจีนตั้งยกตัวอย่างข้างต้น

จรดพระนังคัลแรกนาขวัญด้วยพระองค์เองทุกปี เว้นแต่ปีที่ทรงติดพระราชธุระอื่น จึงไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทอดพระเนตร^{๑๑}

พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อสร้างพระที่นั่งอภิเศกดุสิตในพระราชวังดุสิตเสร็จแล้ว โปรดให้ประกอบพระราชพิธีพืชมงคล ณ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต มีเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์เป็นพระยาแรกนาขวัญ ๕ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกร (ม.ร.ว. คดีสุทัศน์) เป็นพระยาแรกนาขวัญ ๑ ปี ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาตรีธรรมวิภาส (เวก บุญยรัตพันธุ์) เป็นพระยาแรกนาขวัญแทนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ ๑ ปี ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๐ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ทุเลาจากอาการป่วย จึงได้ทำหน้าที่เป็นพระยาแรกนาขวัญ นับเป็นครั้งสุดท้ายที่ทำหน้าที่พระยาแรกนาขวัญ รวม ๖ ปี ในปีนี้เป็นเวลาที่เสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง จึงประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แต่ยังคงประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่เดิม ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๑ - พ.ศ. ๒๔๕๒ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์มีอาการป่วยอีก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกรเป็นพระยาแรกนาขวัญแทนดังนั้นเจ้าพระยาวิชิตรวงศ์วุฒิไกรจึงเป็นพระยาแรกนาขวัญ รวม ๓ ปี^{๑๒}

ใน พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้โปรดให้สร้างพื้นที่บริเวณตำบลคลองพญาไท ขึ้นเป็นสถานที่ทำนา เนื่องจากพระราชวังสวนดุสิตเป็นที่ประทับทอดพระเนตรการเพาะปลูก โดยด้านเหนือเป็นพื้นที่สวน ด้านใต้เป็นทุ่งนา ที่นานี้มีดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) เป็นแม่กองทำนา เมื่อถึงฤดูทำนาทรงพระราชดำริว่าควรมีพิธีเริ่มนาขวัญโดยประกอบพิธีคล้ายคลึงกับพระราชพิธีแรกนาเป็นปฐมฤกษ์เสียก่อน เพื่อเป็นสวัสดิมงคลเจริญแก่ภูมิสถานและธัญพืชที่หว่านลงในนานั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพิธีเริ่มนาขวัญตามที่โหรได้คำนวณพระฤกษ์มูลเกล้าฯ ถวายในวันที่ ๑๖

^{๑๑} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๔๙ - ๕๑.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๕๑ - ๕๒.

พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒)^{๑๓} โดยในวันที่ ๑๕ พฤษภาคม เจ้าพนักงานได้ตกแต่งโรงพิธีประดับตกแต่งด้วยเครื่องสำหรับทำนา ตั้งเตียงมณฑลเล็กที่โปรดให้สร้างขึ้นใหม่ ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์น้อย ๓ องค์ และพระชัยเนาวโลหะกับรูปโค และตั้งเครื่องสักการบูชา ตั้งพันธุ์ข้าวปลูก หน้าเตียงมณฑลตั้งเครื่องนมัสการ และพระแท่นทรงกราบ กับตั้งพระราชอาสน์และอาสน์สงฆ์ ภายนอกโรงพิธีมีราชวัติฉัตรธง อีกทั้งตั้งศาลสำหรับโหรบูชาเทวดา ส่วนพิธีสงฆ์โปรดให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะและเจ้าอธิการวัดที่อยู่ในอำเภออุทิศ รวม ๕ รูป มาเจริญพระพุทธมนต์^{๑๔}

เวลา ๑๗ นาฬิกาเศษ เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังดุสิตด้วยรถยนต์พระที่นั่งมาประทับที่โรงพิธี ทรงประเคนผ้าแก่พระสงฆ์ พระสงฆ์ไปครองผ้าแล้ว ทรงโปรยดอกไม้บนเตียงมณฑล และทรงวางพวงมาลัย ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมพระพุทธรูป และรูปโค แล้วทรงจุดเทียนต่าง ๆ เมื่อพระสงฆ์เข้ามานั่งพร้อมแล้ว ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ ๕ รูป มีพระวิสุทธินายกเป็นประธาน ถวายศีล และเจริญพระพุทธมนต์ รวมทั้งคาถาพืชมงคล พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้เริ่มจรดไถ และหว่านข้าวในที่นาหลวง นั่งฟังสวดมนต์ที่หน้าอาสน์สงฆ์ด้วย ส่วนภรรยาของพระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) โปรดให้เป็นนางเทพี นั่งฟังสวดมนต์อยู่ในมาน ครั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ทรงหลั่งน้ำสังข์และทรงเจิมพระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) กับนางเทพี ทั้ง ๔ พราหมณ์พฤติบาศได้ให้น้ำสังข์ต่อไป ในขณะที่พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องชัย ประโคมพิณพาทย์ พระสงฆ์ถวายอดิเรก เวลา ๑๙ นาฬิกาเศษ เสด็จกลับพระราชวังสวนดุสิต^{๑๕}

รุ่งขึ้นคือวันที่ ๑๖ พฤษภาคม เวลา ๖ นาฬิกาเศษ เสด็จไปประทับที่โรงพิธี ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงศีลแล้ว เสด็จไปประทับที่สำหรับทอดพระเนตรการพิธีเริ่มนาขวัญ ครั้นเวลาใกล้พระฤกษ์ พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) ซึ่งแต่งตัว

^{๑๓} ภายหลังพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในปีนั้น ๑๑ วัน

^{๑๔} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๕๒ - ๕๔.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, ๕๔ - ๕๕.

เต็มยศ คือ นุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงิน สวมเสื้อเยียรบับ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ และสวมหมวกยอด ขึ้นแคร่กันล้นปทนแห่งตั้งแต่โรงพิธีมายังลานที่จะไถ มีราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวปฐินำ พราหมณ์เชิญพระครอบไสยศาสตร์และพานพระโคนำหน้าเจ้าพนักงานจูงกระบือชื้อทองย้อยซึ่งตกแต่งด้วยเครื่องประดับเข้าเทียมไถแล้ว พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) เจิมไถและกระบือ ได้ฤกษ์เวลา ๖ นาฬิกา ๕๘ นาที ๒๑ วินาที พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) จึงลงมือจรดไถ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องชัยไถตะ ๓ รอบ ไถแปร ๓ รอบ หลังจากนั้นนางเทพีทั้ง ๔ คน ซึ่งแต่งตัวด้วยการนุ่งผ้าม่วง สวมเสื้อขาวสะพายแพร หาบกระบือเข้าัญพิชมาให้พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) เพื่อหว่านธัญพืช แล้วไถกลับอีก ๓ รอบ รวมทั้งสิ้น ๘ รอบ จากนั้นเจ้าพนักงานจูงกระบือทองย้อยมาพักอยู่ที่หน้าพระที่นั่ง เมื่อพระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) และนางเทพีถวายบังคมแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนำกระบือซึ่งแต่งตัวเทียมไถไว้ ๘ กระบือ เข้ามาในบริเวณพื้นที่ทำนา ถวายตัวแล้วลงมือไถตะ ไถแปรไปจนทั่วพื้นที่นา แล้วปลดกระบือออกจากไถจำนวน ๔ กระบือ เข้าเทียมคราด ๒ คราด เพื่อให้เจ้าพนักงานลงมือคราดต่อไป จนเวลา ๘ นาฬิกาเศษ จึงเสด็จกลับ ส่วนพระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) ขึ้นแคร่กันล้นปทนไปยังโรงพิธี เพื่อถวายเครื่องไทยธรรมแก่พระสงฆ์ ๕ รูป ส่วนสำหรับคาวหวานนั้นโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานถวายแก่พระสงฆ์ในช่วงเวลาดังกล่าว^{๑๖}

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวงษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์)^{๑๗} เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการแทน จึงเป็นพระยาแรกนาขวัญต่อมา แต่ในปีที่พระที่นั่งอภิเศกดุสิตปิดซ่อมแซม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่พระโรงในบริเวณพระตำหนักพญาไท แล้วแห่พระยาวงษานุประพัทธ์มาแรกนาขวัญที่ทุ่งส้มป่อยตามเดิม

^{๑๖} หอพระสมุดวชิรญาณ, **เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๕๕ - ๕๗.**

^{๑๗} เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าพระยาในราชทินนามเดิม

ในปีนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีเริ่มนาขวัญที่ทุ่งพญาไท และพระยาเวียงไทรนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) เป็นผู้เริ่มนาเหมือนดังปีก่อน^{๑๘} แต่ทรงให้เปลี่ยนแปลงรายละเอียดบางประการ คือ ไม่มีการสวดมนต์เย็น มีแต่การฉันทน์ สำหรับการนำกระบือมาไถจำนวน ๙ รอบ คือ ไถตะ ๓ รอบ ไถแปร ๓ รอบ และไถกลบอีก ๓ รอบ รวมทั้งลงมือไถตะ ไถแปร และคราดต่อไปนั้นยังคงไว้ตามเดิมเหมือนเช่นปีก่อน แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดว่าใช้กระบือจำนวนเท่าไร^{๑๙}

อนึ่ง เกี่ยวกับการนำกระบือมาใช้ไถนานั้น ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าได้มีการนำกระบือมาใช้ไถนาในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ส่วนการนำกระบือมาใช้ไถนาในการพิธีเริ่มนาขวัญนี้ พบเพียงหลักฐานว่ามีการใช้เฉพาะพิธีเริ่มนาขวัญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ และ พ.ศ. ๒๔๕๓ เท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ตรงกับรัชกาลที่ ๖) เจ้าพนักงานกองนาหลวงได้นำกระบือมาเทียมไถเหล็กแบบใหม่ใช้ไถนาถวายทอดพระเนตรภายหลังจากการใช้พระโคในการไถจำนวน ๙ รอบและกินเลี้ยงเลี้ยงสายทวยเรียบร้อยแล้ว^{๒๐}

การใช้กระบือในการพิธีเริ่มนาขวัญที่ทุ่งพญาไท สันนิษฐานว่าเนื่องจากในบริเวณดังกล่าวมีสภาพเป็นดินพื้นที่สวน ดังนั้น การใช้กระบือไถนาในพื้นที่ทุ่งพญาไท ซึ่งมีสภาพเป็นดินเหนียว จึงน่าจะเหมาะสมที่สุด ดังปรากฏข้อมูลเรื่องนี้ในพระนิพนธ์เรื่องทำนา ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ความว่า

“...ทนทำไปในน้ำดังนาดินเหนียวข้างแถวสวน ซึ่งเวลาดินแห้งตัวสนิทแล้วไม่มีไถอะไรจะไถเข้า แม้ใช้ไถเหล็กฝรั่งที่อย่างแข็งแรงก็ไถไม่ลงกระท่อนก๊ก ๆ ไปหมด จำต้องคอยรอจนฝนมีชุ่มมา น้ำขังในท้องนาท่วมหน้าผาลจึงจะลงมือไถได้ แลเวลาที่ทำก็จำต้องท้องน้ำ

^{๑๘} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๕๗ - ๕๘.

^{๑๙} “การเริ่มนาหลวงที่ทุ่งพญาไท,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗, ตอนที่ ๐ ง (๕ มิถุนายน ๒๔๕๓): ๓๗๙ - ๓๘๒.

^{๒๐} “พระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๘, ตอนที่ ๐ ง (๗ พฤษภาคม ๒๔๕๔): ๒๐๔ - ๒๐๘.

แกล่นเปียกเปียกอยู่น้อยจนตลอดเวลากาล ในที่ดังนี้ นอกจากกระปือแล้ว
ไม่มีสัตว์ใดจะทนอยู่ได้”^{๒๑}

การพิธีเริ่มนาขวัญนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นปฐมฤกษ์ และเพื่อเป็น
สวัสดิมงคลเจริญแก่ภูมิสถาน และธัญพืชที่หว่านลงในนาอัน ก่อนที่จะลงมือทำนา
จึงใช้กระปือซึ่งเป็นสัตว์ที่ทนอยู่ได้ในสภาพพื้นที่ที่มีน้ำขังเป็นดินเลนได้ แต่ถึงกระนั้น
เมื่อจะประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อันเป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้น
เป็นประจำทุกปีนั้น ก็ยังคงใช้พระโคในพระราชพิธี ดังจะเห็นว่าแม้แต่พระราชพิธี
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๔๕๒ และ พ.ศ. ๒๔๕๓ ซึ่งเป็นปีเดียวกับที่มีการพิธี
เริ่มนาขวัญก็ใช้พระโคในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ^{๒๒} หรือในรัชกาล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่นาหลวงหน้าพระตำหนักพญาไท
ก็ยังคงนำพระโคมาใช้ในพระราชพิธีดังกล่าว^{๒๓}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พัฒนาการเกษตร
ด้านต่าง ๆ ควบคู่กับการประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญด้วย
ได้แก่ ด้านการชลประทาน ทรงตั้ง “กรมคลอง” สังกัดกระทรวงเกษตราธิการ พ.ศ. ๒๔๔๕
นอกจากโปรดให้ขุดคลองเก่าแล้วยังได้ขุดคลองใหม่หลายแห่ง เช่น คลองรังสิต
ประยูรศักดิ์ คลองนครเนื่องเขต คลองประเวศบุรีรมย์ คลองทวีวัฒนา ฯลฯ อีกทั้ง
ยังโปรดให้ทำประตูระบายน้ำ ได้แก่ ประตูน้ำภาษีเจริญ และทรงริเริ่มโครงการ
ชลประทานพัฒนาลุ่มน้ำเจ้าพระยา เพื่อการเพาะปลูกสำหรับพื้นที่ราบภาคกลาง
สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีเขื่อนเจ้าพระยาเป็นหลักสำคัญของโครงการนี้

^{๒๑} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, เรื่องทำนา (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙), ๓๓ - ๓๔.

^{๒๒} “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๖, ตอนที่ ๐ ง
(๔ พฤษภาคม ๒๔๕๒): ๑๔๙ - ๑๕๒. และ “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล,”
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗, ตอนที่ ๐ ง (๒๙ พฤษภาคม ๒๔๕๓): ๒๗๗ - ๒๘๐.

^{๒๓} “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๘, ตอนที่ ๐ ง
(๗ พฤษภาคม ๒๔๕๔): ๒๐๔ - ๒๐๘.

แต่ในขณะนั้นจำเป็นต้องแข่งประมาทในด้านอื่นแผนการก่อสร้างจึงต้องระงับไว้ก่อน^{๒๔} ด้านการส่งเสริมผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะด้านการทำนาข้าว โปรดให้จังหวัดรายงานสถิติน้ำฝน จัดประกวดพันธุ์ข้าวครั้งแรกที่รัษฎานุบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และนำเครื่องจักรไถนามาทดลองเป็นครั้งแรก ด้านการป่าไม้ โปรดให้ตั้งกรมป่าไม้ สังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๙ เพื่อควบคุมดูแลป่าและรักษาประโยชน์จากป่า ด้านการเลี้ยงไหม โปรดให้จัดตั้งกรมช่างไหม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ มีการว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญไหมมาจากประเทศญี่ปุ่น มีการตั้งโรงเรียนช่างไหมที่ศาลาแดง เปลี่ยนชื่อ “กรมช่างไหม” เป็น “กรมเพาะปลูก” และเปลี่ยนเป็น “กรมกสิกรรม” มีการแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรมเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓^{๒๕} ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ยังคงปฏิบัติตามพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๔ ในเรื่องของพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แต่ในขณะเดียวกันได้มีการนำองค์ความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูกแบบใหม่เข้ามาใช้ในการเกษตรกรรมด้วย นับเป็นพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญอย่างมาก องค์ความรู้เรื่องทำนา ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงพระนิพนธ์ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงความคิดของชนชั้นนำได้ชัดเจนในเรื่องการนำองค์ความรู้มาใช้ในการเกษตรกรรม เช่น วิธีการปลูกข้าวเจ้า^{๒๖} การเลือกที่นา นอกจากต้องเลือกเนื้อดินแล้ว ยังมีสิ่งสำคัญคือเรื่องน้ำ ต้องมีความรู้เรื่องน้ำด้วย อีกทั้งก่อนจะลงมือทำนาจะต้องคิดจัดหากำลังคนและเครื่องมือให้พร้อม^{๒๗} นอกจากนี้ มีการให้ความรู้ถึงเครื่องมือที่ใช้ขุดดินด้วยแรงของสัตว์ คือ ไถที่ใช้ปลูกไม้ขนาดเล็ก ไถที่นิยมใช้มีสองชนิด คือ ไถเดี่ยว (ไถขาเดี่ยว) และไถคู่ (ไถสองขา) โดยไถเดี่ยว ทำจากไม้ขนาดเล็ก น้ำหนักเบา สำหรับไถที่นาที่มีพื้นที่เป็นทราย ฝุ่น หรือเป็นดินที่ขุดได้ง่าย ส่วนไถคู่สำหรับใช้ไถนาที่มีดินแข็งเหนียวทำด้วยไม้ขนาดใหญ่

^{๒๔} ศิลปวัฒนธรรม, **เชื่อนเจ้าพระยา เชื่อนที่ใช้เวลาถึง ๕ แผ่นดิน จึงได้ก่อสร้าง?**, เข้าถึงเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก silpa - mag.com/history/article_63830

^{๒๕} ทองต๋อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา และคณะ, บรรณารักษ์, **พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ** (กรุงเทพฯ: เสมาธรรม, ๒๕๕๑), ๖๘.

^{๒๖} พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, **เรื่องทำนา**, ๑.

^{๒๗} **เรื่องเดียวกัน**, ๒๖ - ๒๗.

มีขาไขว่กันลงมาต่อด้วยด้ามพาล เป็นสองขา ถ้าใช้โคก็ใช้ไถคู่ แต่ถ้าใช้กระบือก็ใช้ไถเดี่ยวเป็นส่วนมาก มีบ้างที่ใช้ไถคู่^{๒๘} เป็นต้น

ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งอภิเศกดุสิต ส่วนสถานที่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น โปรดให้ประกอบพระราชพิธีที่นาหลวงหน้าพระตำหนักพญาไท แทนการประกอบพิธีเริ่มนาขวัญ ซึ่งได้เคยจัดขึ้น ๒ ครั้ง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ่งที่มีการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลนี้ คือ กระบวนแห่พระยาแรกนา ที่แต่เดิมแห่ด้วยกระบวนราบ โปรดให้เปลี่ยนเป็นกระบวนรถ ใช้รถพระที่นั่งรองเทียมม้า ในการรับพระยาแรกนา และมีกระบวนทหารม้าแห่ไปด้วย เริ่มตั้งแต่พระราชวังดุสิต ไปยังสถานที่แรกนา ที่หน้าพระตำหนักพญาไท ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระราชพิธีเป็นประจำทุกปี สำหรับ พ.ศ. ๒๔๕๔ นี้ พระยาวงษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์) เป็นผู้แรกนาขวัญ (ก่อนหน้านั้นเคยเป็นผู้แรกนาขวัญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓)^{๒๙}

ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ และ พ.ศ. ๒๔๕๔ นี้ มีการให้ความสำคัญกับพันธุ์ข้าว ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญที่สุดของประเทศ โดยการปรับปรุงและขยายงานประกวดให้กว้างขวางออกไปกว่าแต่ก่อน คือได้รวบรวมพันธุ์ข้าวต่าง ๆ จากทุกมณฑลมาแสดง นอกจากนี้ยังมีการแสดงอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรการกลีกรวมและหัตถกรรม เป็นต้น ในการประกวดพันธุ์ข้าวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรธิการจัดขึ้นที่ปทุมวัน โดยมีพระราชดำริว่าพื้นที่ดังกล่าวมีทำเลที่เหมาะสม และสามารถก่อสร้างให้เป็นการถาวรได้ กระทรวงเกษตรธิการจึงรับสนองพระราชดำริด้วยการเตรียมแผนผังดำเนินการก่อสร้าง และตกแต่งสถานที่ให้เสร็จทันวันเปิดการประกวดตามที่ได้ประกาศไว้ ในการนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามการประกวดครั้งนี้ว่า “การแสดงกลีกรวมและพาณิชการ” โดยกระทรวงเกษตรธิการ

^{๒๘} เรื่องเดียวกัน, ๓๒ - ๓๓.

^{๒๙} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๕๘ - ๕๙.

มีความมุ่งหมายจะขยายการประกวดพันธุ์ข้าวให้กว้างขวางออกไปกว่าเดิม จึงได้พิมพ์ประกาศชี้แจงความมุ่งหมายดังกล่าว และแจกจ่ายประกาศแก่ประชาชนและพ่อค้าให้ทราบทั่วกัน เพื่อจูงใจให้นำผลิตผลที่ตนเพาะปลูกหรือสิ่งของที่ทำขึ้นเองมาจัดแสดงการประกวดในงานนี้แบ่งเป็น ๖ แผนก คือ ๑. แผนกพันธุ์ข้าว ๒. แผนกผลไม้กับเหือกมัน ๓. แผนกรังไหม เส้นไหม ๔. แผนกสัตว์พาหนะ ๕. แผนกปศุสัตว์ ๖. แผนกเครื่องจักรทำนา ในการนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดการแสดงกสิกรรมและพาณิชการด้วยพระองค์เอง ผลจากการแสดงกสิกรรมและพาณิชการในครั้งแรกนี้ ปรากฏว่าประชาชนได้ส่งพันธุ์ข้าวมาแสดงเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนมากเป็นพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดี และมีลักษณะตามที่ตลาดโลกต้องการ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีความเข้าใจในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวมากขึ้น แม้กระทั่งพืชชนิดอื่น และเครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์ในการกสิกรรมและหัตถกรรม ซึ่งมีผู้นำมาจัดแสดงนั้นล้วนก่อให้เกิดประโยชน์ในการประกอบอาชีพของประชาชน ใน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรราธิการจัดให้มีการแสดงกสิกรรมและพาณิชการขึ้น ณ ปทุมวันอีกเป็นครั้งที่ ๒ การประกวดในครั้งนี้แบ่งออกเป็น ๑๑ แผนก คือ ๑. แผนกพันธุ์ข้าว ๒. แผนกเยื่อใย (ไหม ฝ้าย นุ่น แลป่าน) ๓. แผนกมูลผลอาหาร ๔. แผนกหัตถกรรม ๕. แผนกยาสูบ ๖. แผนกเครื่องเทศ ๗. แผนกน้ำตาล ๘. แผนกไม้แลของป่า ๙. แผนกสัตว์พาหนะ ๑๐. แผนกสัตว์ต่าง ๆ ๑๑. แผนกเครื่องจักร ในการนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเปิดการแสดงกสิกรรมและพาณิชการด้วยพระองค์เอง ในงานนี้กระทรวงเกษตรราธิการได้พิมพ์หนังสือเกี่ยวกับการแนะนำและชี้แจงเรื่องเพาะปลูก เรื่องเลี้ยงไหม ทำไหม และเรื่องทอผ้าสำหรับแจกประชาชนที่ไปชมการแสดงด้วย ซึ่งเป็นการเผยแพร่และชักจูงให้ประชาชนสนใจในกิจการดังกล่าวมากขึ้น^{๓๐}

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวงษาานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์) ซึ่งเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา ย้ายไปดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ

^{๓๐} เจ้าพระยาวงษาานุประพัทธ์, *เรื่องประวัติกระทรวงเกษตรราธิการ*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๔), ๕๙ - ๘๕.

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราภิการ แต่ในอดีต ประเพณีที่เจ้านายต่างกรมจะทรงแรกนาไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) เป็นพระยาแรกนาขวัญแทน โดยประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งอภิเศกดุสิต และประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่นาหลวงหน้าพระตำหนักพญาไทเป็นเช่นนี้มา ๘ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ เสด็จไปประทับที่พระตำหนักพญาไท จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายสถานที่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญไปที่ทุ่งศาลาแดงซึ่งเคยใช้ประกอบพระราชพิธีมาแต่ก่อนนั้น ซึ่งเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ได้เป็นผู้แรกนาขวัญรวม ๑๐ ปี^{๓๑}

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยยศสมบัติ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร) ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราภิการ เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพลเทพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาแรกนาขวัญ กำหนดให้ประกอบพระราชพิธีพืชมงคล ณ พระที่นั่งเทวราชสภารมย์ ณ วันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ รุ่งขึ้นวันที่ ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดง^{๓๒}

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ โหโรได้คำนวณพระฤกษ์พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ตรงกับวันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการพระราชพิธีพืชมงคล ณ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต และจัดพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ทุ่งนาพญาไท วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นวันพระราชพิธีพืชมงคล เจ้าพนักงานได้ตั้งแต่งสถานที่สำหรับพระราชพิธีไว้พร้อมสรรพ เวลาบ่ายเจ้าพนักงานได้เชิญพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ ๖ พระชัยวัฒน์เงินหลังช้าง พระชัยเนาวโลหะ พระคันธารราชกูร์ และพระพุทธรูปอื่นๆ สำหรับใช้ในพระราชพิธีขึ้นรถยนต์มณฑลไปจากพระบรมมหาราชวังไปประดิษฐาน ณ พระแท่นมณฑลน้อย พระที่นั่งอภิเศกดุสิต เชิญเทวรูป

^{๓๑} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชานิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕, ๕๙ - ๖๐.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, ๖๐.

และรูปพระโคประดิษฐานที่โตะหน้ามุขด้านตะวันออก นอกจากนี้รถยนต์มณฑป
อีกรถหนึ่งรับเทวรูปจากเทวสถานไปสู่วังพระราชพิธีที่ทุ่งนาพญาไท พราหมณ์
ได้ตั้งบูชาตามจารีตโบราณตลอดพระราชพิธี และนิมนต์พระสงฆ์เปรียญ ๑๑ รูป
มาพร้อมอยู่ ณ อาสน์สงฆ์ในพระที่นั่งอภิเศกดุสิต เวลา ๑๗.๑๕ น. พระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออก ณ พระที่นั่งอภิเศกดุสิตเพื่อประกอบพระราชพิธี
พืชมงคล อาลักษณ์อ่านประกาศสำหรับพระราชพิธีพืชมงคล และตำนานพระคันธารราษฎร์
พระสงฆ์ ๑๑ รูปเจริญพระพุทธมนต์ เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แรกนาขวัญนั่งรับศีลและฟังสวดพระพุทธมนต์
อยู่ที่หน้าอาสน์สงฆ์ เก้าแก่ ๔ คน ที่เป็นนางเทพีนั่งรับศีลและฟังสวดพระพุทธมนต์
อยู่ในห้องหลังพระแท่นมณฑล เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว พระบาท
สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำสังข์และทรงเจิมแก่เจ้าพระยาพลเทพ
และนางเทพี ในขณะนี้พระสงฆ์สวดชัยมงคลคาถา เจ้าพนักงานลั่นฆ้องชัย บรรเลง
พิณพาทย์ พราหมณ์ได้หลั่งน้ำสังข์ต่อไป หลังจากนั้นทรงประเคนคนโทน้ำ หมากพลู
รูป เทียน ใบชา และเครื่องไทยธรรมแก่พระสงฆ์ ๑๑ รูป พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา
พระญาณวราภรณ์ (ประธานสงฆ์) ถวายอดิเรก ถวายพระพรลากลับแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับเวลา ๑๙.๑๕ น.^{๓๓}

วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๙ เวลา ๐๙.๕๕ น. เจ้าพระยาพลเทพแต่งตัว
อย่างพระยาแรกนาแล้ว ขึ้นรถยนต์หลวงจากกระทรวงเกษตราธิการมาลงที่ถนน
ซึ่งจะเดินเข้าไปยังวังพระราชพิธี เจ้าพนักงานได้เดินขบวนแห่เจ้าพระยาพลเทพ
มีลัปทน โหมด บังสุรย์ กรรชิง ๔ คู่เคียง ๑๒ กลองชนะเขี้ยว ๒๐ พราหมณ์นำแห่
เข้าไปยังวังพระราชพิธี เวลา ๑๐.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วย
สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ณ
พลับพลาที่ทุ่งนาพญาไท เพื่อทอดพระเนตรการแรกนาขวัญ เจ้าพระยาพลเทพ

^{๓๓} “การพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม ๔๓, ตอนที่ ๖ (๒ พฤษภาคม ๒๔๖๙): ๔๒๖ - ๔๒๘.

จุดรูปเทียนบูชาพระ และตั้งสัตยาธิษฐานจับได้ผ้า ๔ คืบ^{๓๔} ราชบัณฑิตเชิญพระเต้า เทวปี่สุณา พราหมณ์เชิญพระครอบไสยศาสตร์และพานพระโคนำ ครั้นเวลา ๑๐.๒๖ น. ยাত্রาออกจากโรงพระราชพิธีไปยังลานที่จะแรกนาขวัญ เจ้าพนักงานจูงพระโค เข้าเทียมแอก เจ้าพระยาพลเทพเข้าไปถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังหน้าพลับพลาแล้วออกมาเจิมพระโค และเจิมไถ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องชัย เจ้าพระยาพลเทพไถตะ ๓ รอบ ไถแปร ๓ รอบ นางเทพีทั้ง ๔ คนนำธัญพืชมาให้เจ้าพระยาพลเทพหว่านพร้อมด้วยนางเทพีทั้ง ๔ คน แล้วจึงไถกลบอีก ๓ รอบ รวมเป็น ๙ รอบ แล้วเข้าไปถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่หน้าพลับพลา แล้วถอยออกไปยังโรงพระราชพิธี พราหมณ์นำของเลี้ยงพระโคเพื่อเสีงทาย ๗ สิ่ง^{๓๕} มาตั้งหน้าพลับพลา^{๓๖} ปรากฏว่าพระโคกินหญ้าและถั่วเขียว ที่ประชุมโหรรพราหมณ์พยากรณ์ว่าน้ำใน พ.ศ. ๒๔๖๙ นี้เสมอด้วยปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ธัญญาหาร ผลาหาร

^{๓๔} การเสีงทายผ้าぬ่งจะมีผ้าอยู่ ๓ ขนาด คือ มีความยาว ๔ คืบ ๕ คืบ และ ๖ คืบ มีค่าทำนายดังนี้ ผ้า ๔ คืบ พยากรณ์ว่าน้ำจะมากสักหน่อย นาในที่ดอนจะได้ผลบริบูรณ์ดี นาในที่ลุ่มอาจจะเสียหายบ้าง ได้ผลไม่เต็มที่ ผ้า ๕ คืบ พยากรณ์ว่าน้ำจะมีปริมาณพอดี ข้าวกล้าในนาจะได้ผลสมบูรณ์ และผลาหาร มังสาหารจะอุดมสมบูรณ์ดี ผ้า ๖ คืบ พยากรณ์ว่าน้ำน้อย นาในที่ลุ่มจะได้ผลบริบูรณ์ดี แต่นาในที่ดอนอาจจะเสียหายบ้าง ได้ผลไม่เต็มที่ เมื่อพระยาแรกนาเสีงทายผ้าぬ่งได้แล้ว จะนำเข้าไปในห้องและนุ่งผ้าที่เสีงทายซ้อนทับผ้าที่นุ่งอยู่เดิม

^{๓๕} ของเลี้ยงพระโคเพื่อเสีงทาย ๗ สิ่ง คือ ข้าวเปลือก หญ้า น้ำ สุรา ข้าวโพด ถั่วเขียว และงา ถ้าวพระโคกินข้าวเปลือก ข้าวโพด พยากรณ์ว่า ธัญญาหาร ผลาหารจะบริบูรณ์ดี ถ้าวพระโคกินถั่วหรืองา พยากรณ์ว่า ผลาหาร ภัทสาหารจะอุดมสมบูรณ์ดี ถ้าวพระโคกินน้ำหรือหญ้า พยากรณ์ว่า น้ำจะบริบูรณ์พอสมควร พร้อมด้วยธัญญาหาร ผลาหาร ภัทสาหาร มังสาหารก็จะอุดมสมบูรณ์ดี และถ้าวพระโคกินเหล้า พยากรณ์ว่า การคมนาคมจะสะดวกยิ่งขึ้น การค้ากับต่างประเทศจะดีขึ้น เศรษฐกิจของชาติจะรุ่งเรือง ทั้งนี้ ของเลี้ยงพระโคมีการเปลี่ยนแปลง และจำนวนไม่เท่ากันในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ สมัยอยุธยา ในเอกสารคำให้การชาวกรุงเก่า ปรากฏของเลี้ยงพระโคเพื่อเสีงทาย ๔ สิ่ง คือ น้ำ ถั่ว งา และข้าวเปลือก ส่วนในเอกสารคำให้การขุนหลวงหาวัด ปรากฏของเลี้ยงพระโคเพื่อเสีงทาย ๙ สิ่ง คือ ข้าวน้ำ ๓ อย่าง ถั่ว ๓ อย่าง และหญ้า ๓ อย่าง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ปรากฏของเลี้ยงพระโคเพื่อเสีงทาย ๕ สิ่ง คือ ข้าว ถั่ว งา หญ้า และน้ำ

^{๓๖} พราหมณ์นำของเลี้ยงพระโคเพื่อเสีงทาย ๗ สิ่ง นำไปให้พระโคเลือกกิน เรียกว่า “พระโคกินเลี้ยง”

๑

๒

๓

๑. การเสียดายผ้านุ่งในงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
วันศุกร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
๒. ผ้านุ่งแต่งกายที่ใช้ในการเสียดายผ้านุ่ง
ที่มา: https://www.moac.go.th/royal_ploughing-augur
๓. ผ้านุ่งแต่งกาย ๔ คืบที่ใช้ในการเสียดายผ้านุ่ง
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคกนเลียงในงานพระราชพิธีที่ชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
วันศุกร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ:
การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ของเลี้ยงพระโคเพื่อเลี้ยงทวย ๗ สิ่ง คือ ข้าวเปลือก หญ้า น้ำ สุรา ข้าวโพด ถั่วเขียว และงา
ที่มา: https://www.moac.go.th/royal_ploughing-augur

มัชฌิมสารมัยยม ฝนต้นปลายอุดม กลางมัยยม ต่อจากนั้นเจ้าพนักงานตั้งขบวนแห่
เจ้าพระยาพลเทพไปหยุดถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วเดิน
ต่อไปเพื่อส่งพระยาแรกนาขึ้นรถยนต์หลวงไปยังกระทรวงเกษตรราธิการ เวลา ๑๑.๐๐ น.
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี
พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินกลับ เจ้าพนักงานได้เชิญพระพุทธรูปและเทวรูป
กลับไปส่งยังสถานที่ประดิษฐานเดิม^{๓๗}

พ.ศ. ๒๔๗๐ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในปี
นี้ ไหริคำนวณพระฤกษ์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการพระราชพิธี คือ
วันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ประกอบพระราชพิธีพืชมงคล ณ พระที่นั่ง

^{๓๗} “การพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓,
ตอนที่ ๓ (๒ พฤษภาคม ๒๔๖๙): ๔๒๘ - ๔๓๐.

อภิเศกดุสิต และประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณทุ่งพญาไท ในวันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ เป็นผู้แรกนาขวัญ พร้อมนางเทพี ในการนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ด้วยพระองค์เอง และเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชพิธีพืชมงคลด้วย^{๓๘}

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๑ - ๒๔๗๒ ก็ได้ประกอบพระราชพิธีพืชมงคล ณ พระที่นั่งอภิเศกดุสิต และประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ ทุ่งพญาไท เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการเป็นผู้แรกนาขวัญ พร้อมนางเทพี แก้วแก้ว ๔ คน อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง และเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชพิธีพืชมงคลด้วย^{๓๙} ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญยังคงใช้สถานที่เดิม เจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร) เป็นผู้แรกนาขวัญ พร้อมด้วยนางเทพีเช่นเดิม แต่ในช่วงเวลาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสอินโดจีน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครเสด็จแทนพระองค์^{๔๐}

พ.ศ. ๒๔๗๔ การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ยังคงใช้สถานที่เดิมเช่นปีก่อน ปีนี้ผู้แรกนาขวัญ คือ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ในช่วงเวลาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระ

^{๓๘} “หมายกำหนดการ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เดือนพฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๐,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๔, ตอนที่ ๐ ง (๘ พฤษภาคม ๒๔๗๐): ๓๓๖ - ๓๓๘.

^{๓๙} “หมายกำหนดการ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๑,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๕, ตอนที่ ๐ ง (๒๙ เมษายน ๒๔๗๑): ๒๒๘ - ๒๓๐. และ “หมายกำหนดการ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พฤษภาคม พระพุทธศักราช ๒๔๗๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๖, ตอนที่ ๐ ง (๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๒): ๓๖๑ - ๓๖๓.

^{๔๐} “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๗, ตอนที่ ๐ ง (๔ พฤษภาคม ๒๔๗๓): ๓๔๓ - ๓๔๗.

พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปยังสหรัฐอเมริกา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครเสด็จแทนพระองค์^{๔๑} ในปีต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๕ การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ยังคงใช้สถานที่เดิม เช่นปีก่อน ผู้แรกนาขวัญ คือ เจ้าพระยาพิชัยญาติ ในกรณีนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ด้วยพระองค์เอง และเสด็จพระราชดำเนินไปในการพระราชพิธีพืชมงคลด้วย^{๔๒}

๑

๒

๑. พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ด้านขวาของภาพ คือ คุณเก่าแก่ ม.ร.ว.เล็ก บรรยงค์เลินา
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
๒. พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓
เจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร) พระยาแรกนา
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

^{๔๑} “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๘, ตอนที่ ๖ (๒๖ เมษายน ๒๔๗๔): ๒๕๙ - ๒๖๓.

^{๔๒} “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙, ตอนที่ ๖ (๑๕ พฤษภาคม ๒๔๗๕): ๕๔๒ - ๕๔๕.

เจ้าพนักงานกราบทูลรายงานแต่สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร เสด็จแทนพระองค์
เป็นประธานในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔
เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) ดำรงตำแหน่งพระยาแรกนา
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

๑. พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔
เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) พระยาแรกนากราบถวายบังคมลา
เพื่อไปประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
๒. เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั้น บุนนาค) พระยาแรกนา ทว่านข้าว
พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
๓. ประรำพิธีในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ข้าราชการที่มาในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๔
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

พ.ศ. ๒๔๗๖ การประกอบพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ยังคงใช้สถานที่เดิมเช่นปีก่อน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ (ม.ร.ว. สหพันธ์ สนิทวงศ์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ เป็นผู้แรกนาขวัญ อีกทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าฟ้าง่างกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน เสด็จแทนพระองค์^{๕๓}

พ.ศ. ๒๔๗๗ มีการเปลี่ยนแปลงสถานที่ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลเป็นที่ศาลาสหทัยสมาคม และจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ พุ่มพญาไท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาเสวกตรี พระยาสุรวงศวิวัฒน์ (เตี้ยม บุนนาค) เป็นผู้แรกนาขวัญ อีกทั้งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า

^{๕๓} “พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๐, ตอนที่ ๐ ง (๓๐ เมษายน ๒๔๗๖): ๓๒๙ - ๓๓๒.

กรมพระนครานุวัดติวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เสด็จมายังศาลาสหทัยสมาคม เพื่อประกอบพระราชพิธีแทนพระองค์^{๔๔}

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พ.ศ. ๒๔๗๘ ประกอบพระราชพิธีพืชมงคลที่ศาลาสหทัยสมาคม และจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ พุ่มพญาไท นายพลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี (กระแสด ประวาทะนาวิณ) เป็นผู้แรกนาขวัญ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ เป็นประธานในพิธี^{๔๕} ในปีต่อมาการประกอบพระราชพิธีพืชมงคล และจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ยังคงใช้สถานที่เดิมเช่นปีก่อน แต่ผู้แรกนาขวัญได้เปลี่ยนเป็นหลวงสุวรรณวาจกกสิกิจ (ทองดี เรศานนท์) อธิบดีกรมเกษตร และมีเทพีโดยคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นประธานในพิธี^{๔๖} การจัดงานพระราชพิธีแรกนาขวัญ ได้กระทำเต็มรูปแบบประเพณีครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. ๒๔๗๙ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๓ รัฐบาลซึ่งมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ฟื้นฟูพระราชพิธีพืชมงคลขึ้นมามีอีกครั้งหนึ่ง^{๔๗} โดยกำหนดจัดพระราชพิธีพืชมงคลขึ้นในวันที่ ๑ - ๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง โดยวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๓ เจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรธิการได้แสดงการไถนาให้ประชาชนผู้สนใจในการทำนาได้ชม ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวงด้วย ในกรณีนี้ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์

^{๔๔} “หมายกำหนดการ ที่ ๑/๒๔๗๗ เรื่อง พระราชพิธีแรกนาขวัญ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๗,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๑, ตอนที่ ๐ ง (๑๕ เมษายน ๒๔๗๗): ๑๔๓ - ๑๔๕.

^{๔๕} “ข่าวในพระราชสำนัก และหมายกำหนดการพระราชพิธีแรกนาขวัญ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๘,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๒, ตอนที่ ๐ ง (๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๘): ๒๖๘ - ๒๗๐.

^{๔๖} “ข่าวในพระราชสำนัก และหมายกำหนดการ ที่ ๑/๒๔๗๙ พระราชพิธีแรกนาขวัญ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๙,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๓, ตอนที่ ๐ ง (๒๖ เมษายน ๒๔๗๙): ๒๓๗ - ๒๓๙.

^{๔๗} สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **ข่าว ตันธารอารยธรรมไทย** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๖๕), ๑๒๑.

ทิพอาภา) เป็นประธานในพิธี^{๔๘} ใน พ.ศ. ๒๔๘๔ รัฐบาลได้กำหนดจัด “รัฐพิธีพืชมงคล” ในวันที่ ๗ - ๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง และมีการแสดงการไถนาให้ประชาชนผู้สนใจในการทำนาได้ชมเช่นปีก่อน^{๔๙} ต่อมาภายหลังรัฐพิธีพืชมงคลจัดขึ้นเพียง ๑ วัน ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยมีพิธีสงฆ์ และพระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณหรือเจ้าหน้าที่อ่านประกาศรัฐพิธีพืชมงคล

จนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๓ รัฐบาลเห็นสมควรจัดให้มีการแรกนาขวัญขึ้นดังเดิม จึงได้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานจัดงานพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญรวมเป็นงานเดียวกันกับรัฐพิธีพืชมงคล ดังความในหมายกำหนดการรัฐพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พุทธศักราช ๒๕๐๓ ความว่า

“เลขาธิการพระราชวัง รับพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ สั่งว่ารัฐพิธีพืชมงคลนั้น แต่เดิมมาได้จัดเป็นงาน ๒ วัน เพราะมีการพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญรวมอยู่ด้วย ต่อมาได้ระงับไป คงไว้แต่รัฐพิธีพืชมงคลซึ่งจัดทำเป็นงานประจำปีมาทุกปี สำหรับปีนี้ ทางรัฐบาลเห็นสมควรจัดให้มีการแรกนาขวัญขึ้นอย่างเดิม จึงได้นำความกราบบังคมทูลขอพระราชทานจัดงานพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญรวมเป็นงานเดียวกันกับรัฐพิธีพืชมงคล เช่นเดียวกับในกาลก่อน เพื่อรักษาบูรพประเพณีอันเป็นมิ่งขวัญของการเกษตรไว้สืบต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดดังรายการต่อไปนี้”^{๕๐}

ในปีนี้กำหนดจัดงานเป็น ๒ วัน คือ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ และวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓

^{๔๘} “หมายกำหนดการพระราชพิธีพืชมงคล ๒๔๘๓,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๗, ตอนที่ ๐ ง (๒ เมษายน ๒๔๘๓): ๙๑ - ๙๒.

^{๔๙} “หมายกำหนดการรัฐพิธีพืชมงคล ๒๔๘๔,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๘, ตอนที่ ๐ ง (๖ พฤษภาคม ๒๔๘๔): ๑๑๕๕ - ๑๑๕๗.

^{๕๐} “หมายกำหนดการรัฐพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พุทธศักราช ๒๕๐๓,” **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับพิเศษ เล่ม ๗๗, ตอนที่ ๓๕ (๒๕ เมษายน ๒๕๐๓): ๑๕ - ๑๗.

วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ เจ้าพนักงานเตรียมการรัฐพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และที่มณฑลพิธีท้องสนามหลวง ทั้งนี้ เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลา ๑๖.๓๐ น. พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงจุดธูปเทียนถวายนมัสการพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และพระพุทธรูปสำคัญ พระราชาคณะถวายศีล จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระสุหร่าย ถวายดอกไม้บูชาพระพุทธรูปคณาจารย์ ทรงอธิษฐานเพื่อความสมบูรณ์แห่งพืชผลแล้ว พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ อำนวยการรัฐพิธีพืชมงคล พระสงฆ์ ๑๑ รูปเจริญพระพุทธมนต์ จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงหลั่งน้ำสังข์ และทรงเจิมอธิษฐานกรรมกรข้าว และเทพี ผู้จะแรกนาขวัญ พนักงานประโคมฆ้องชัย เครื่องดุริยางค์ แล้วพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา พระราชาคณะถวายอดิเรก ออกจากพระอุโบสถ แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ ๕๑

วันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ เวลา ๘ นาฬิกา ๓๐ นาที อธิบดีกรมการข้าว ขึ้นรถยนต์หลวง ออกจากศาลาว่าการกระทรวงเกษตรไปยังมณฑลพิธีท้องสนามหลวง แล้วเดินกระบวนอภิสริยศแห่ไปส่งที่โรงพิธีพราหมณ์ อธิบดีกรมการข้าวจะได้ตั้งสัตยาธิษฐานหยิบผ้านุ่งแต่งกายไว้พร้อม เวลา ๙.๐๐ น. พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งจากพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ไปประทับยังพลับพลาที่ท้องสนามหลวง ระหว่างเวลาฤกษ์ ๙.๑๖ - ๙.๓๑ น. อธิบดีกรมการข้าวถวายตราพร้อมด้วยเทพีออกจากโรงพิธีพราหมณ์ มีราชบัณฑิตและพราหมณ์นำไปสู่สถานที่แรกนาขวัญ เจ้าพนักงานจูงโคเทียมแอก อธิบดีกรมการข้าวเจิมไถและโค แล้วจึงไถตะ

ไปโดยรี ๓ รอบ โดยขวาง ๓ รอบ หว่านธัญพืช พนักงานลั่นฆ้องชัย และโกลบ
อีก ๓ รอบ พนักงานปลดโคออกจากแอก เพื่อให้พราหมณ์นำของ ๗ สิ่ง มาให้พระโค
กินเลี้ยง หลังจากนั้นแห่อธิบดีกรมการข้าวเป็นกระบวนอิสริยยศออกจากโรงพิธีพราหมณ์
เพื่อไปขึ้นรถยนต์หลวงกลับไปยังศาลว่าการกระทรวงเกษตร พระบาทสมเด็จพระบรม
ชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้า
สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ ^{๕๒}

พ.ศ. ๒๕๐๖ มีการเปลี่ยนชื่อจากรัฐพิธีเป็น “พระราชพิธีพืชมงคล
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ” ^{๕๓} ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๐๘ เมื่อ ดร.แสวง กุลทองคำ
ปลัดกระทรวงเกษตร ได้รับคำสั่งจากกระทรวงเกษตร ให้ไปสังเกตการณ์เกี่ยวกับ
การที่พระยาแรกนาและเทพีนำเมล็ดพันธุ์ข้าวไปทำพิธีหว่านในแปลงนา
สวนจิตรลดาธารใหญ่ฐาน เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๘ ภายหลังจากงาน
พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่มณฑลพิธีท้องสนามหลวง และได้มีโอกาส
เข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
บรมนาถบพิตร ได้มีพระราชกระแสปรารภถึงความสำคัญของการฟื้นฟูพระราชพิธี
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นใหม่ และให้พิจารณาแก้ไขเกี่ยวกับการประกอบ
พระราชพิธีนี้ ดังนี้

๑. งานพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนั้น ต้องทำให้คนไทยรู้สึก
ว่าเป็นประเพณีที่มีคุณค่า ควรแก่การรักษาไว้ต่อไป เพราะประเทศไทยเป็นประเทศ
เกษตรกรรม และมีการทำนาเป็นอาชีพหลัก ตลอดจนชาวต่างประเทศอยากชม
พระราชพิธีนี้ ดังนั้นควรจัดพระราชพิธีนี้ให้ชาวต่างชาติต่างประเทศได้ ทั้งนี้ได้พระราชทาน
ข้อสังเกตที่น่าสนใจไว้ว่า

“คนไทยบางคนอาจเห็นเป็นเรื่องไม่เหมาะสมกับกาลสมัย
และเป็นเรื่องไม่สอดคล้องกับวิทยาการบางอย่าง เพราะการทำนาย
เกี่ยวกับเรื่องพระยาแรกนาหีบผ้าทุ่งกิติ หรือเกี่ยวกับพระโคกินของ
อย่างนั้นอย่างนี้ ดูจะไม่มีหลักวิชาการแต่อย่างใด แต่อย่าลืมนว่าเป็น

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๕๓} เพลินพิศ คำราชูญ, **พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ**, เข้าถึงเมื่อ
๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <https://www.royaloffice.th/2022/05/13/พระราชพิธีพืชมงคล-2/>

ประเพณีทำมาในสมัยโบราณ ซึ่งเป็นสมัยที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญก้าวหน้าเหมือนสมัยนี้ ย่อมได้ผลทางจิตใจและทางบำรุงขวัญของประชาชนโดยเฉพาะแก่ชาวนาซึ่งเป็นคนหนุ่มมาก ที่เราจัดทำในสมัยนี้ เพราะเป็นประเพณีที่ได้ผลดีในอดีตมาแล้ว เราจึงรักษาไว้จึงควรจะได้พิจารณาทำความเข้าใจแก่คนไทยและชาวต่างประเทศในข้อนี้ด้วย”

๒. การไถดะโดยรี ๓ รอบ ไถแปรโดยขวาง ๓ รอบ หว่าน ๑ รอบ และไถกลบอีก ๓ รอบ รวมเป็น ๑๐ รอบนั้น พระราชทานข้อสังเกตว่า ดูออกจะซ้ำและร้อนจัด เมื่อเสร็จการไถและหว่านแล้วต่างก็รีบเข้าโรงพิธีดูไม่เป็นระเบียบจะมีทางพิจารณาให้เร็วและเป็นระเบียบเหมาะสมกว่าได้ก็จะเป็นการดี

๓. เสียงฆ้องที่ตีเมื่อไถกลบทุกรอบ ควรให้ดังและถ้าจะมีการประโคมเสียงดุริยางค์อย่างอื่นให้ดังก้องกังวานกว่าที่เป็นอยู่ได้ก็จะดี และพระราชทานข้อสังเกตต่อไปว่า สมัยก่อนเสียงฆ้องที่ตีนั้นก็คงดังกังวานเหมาะสมแก่กาลสมัยเพราะยานพาหนะที่ทำให้เกิดเสียง เช่น รถยนต์ เรือยนต์ เสียงคน และเสียงอื่น ๆ มีน้อยตลอดทั้งประชาชนมีจำนวนน้อยอยู่ แต่สมัยนี้มีเสียงยานพาหนะและเสียงอื่น ๆ มากขึ้นจึงทำให้เสียงฆ้องที่ดังกังวานในสมัยก่อนฟังดูเบาไป จึงควรมีเครื่องดุริยางค์อย่างอื่นหรือเครื่องขยายเสียงเข้าช่วยด้วย

๔. พิธีทำขวัญข้าว จะทำเมื่อก่อนข้าวออกรวงหรือหลังปักดำครั้งหนึ่ง และเมื่อเก็บข้าวมาไว้ในลานนวดข้าวอีกครั้งหนึ่ง ควรส่งเสริมให้ส่วนราชการจัดขึ้นเป็นตัวอย่างและชักชวนให้ประชาชนทำด้วย เกี่ยวกับเรื่องนี้ได้พระราชทานข้อสังเกตว่านาที่พระองค์ทรงจัดทำในบริเวณสวนจิตรลดาภิโรสุสานนั้นโปรดเกล้าฯ ให้มีพิธีทำขวัญข้าวเป็นประจำ เพราะการทำขวัญข้าวเป็นการรักษาประเพณีดั้งเดิมของเราไว้มิให้สูญหาย

ตามพระราชกระแสดังกล่าวนี้ในข้อ ๒ และข้อ ๓ กระทรวงเกษตรได้มอบให้คณะกรรมการพิจารณาดำเนินงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในปีก่อนพิจารณาแก้ไขให้เป็นไปตามพระราชกระแส ซึ่งหัวหน้าฝ่ายพราหมณ์ ผู้แทนสำนักพระราชวัง ผู้แทนกรมประชาสัมพันธ์ ผู้แทนกรมศิลปากร และผู้แทนกระทรวงกลาโหม ได้ร่วมมือกันแก้ไขและปรับปรุงให้เป็นไปตามพระราชกระแสดังกล่าว ๕๔

๕๔ กรมส่งเสริมการเกษตร, งานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และงานแสดงนิทรรศการ “วันเกษตรกร” พุทธศักราช ๒๕๑๓ (ม.ป.ท., ๒๕๑๓), ๑ - ๓.

กระบวนพระยาแรกนา พร้อมด้วยนางเทพี วันศุกร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

เมื่อได้มีการฟื้นฟูพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นมา ในระยะแรกนั้น พระยาแรกนา คือ อธิบดีกรมการข้าวโดยตำแหน่ง ส่วนเทพีทั้งสี่คนนั้น พิจารณาคัดเลือกจากภรรยาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงเกษตร ภายหลัง พระยาแรกนา คือ ปลัดกระทรวงโดยตำแหน่ง^{๕๕} ส่วนเทพีทั้งสี่ได้พิจารณาคัดเลือก

^{๕๕} ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๐๓ - ๒๕๑๒ คือ อธิบดีกรมการข้าว
ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ - ๒๕๒๕ คือ ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๒๖ คือ รองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ - ๒๕๒๘ คือ อธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตร
ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๒๙ - ๒๕๓๐ คือ อธิบดีกรมวิชาการเกษตร
ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ - ๒๕๓๓ คือ อธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตร
ตำแหน่งพระยาแรกนา ใน พ.ศ. ๒๕๓๔ - ๒๕๖๒ คือ ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
หรือรองปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ:
การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

จากข้าราชการหญิงโสดในสังกัดกระทรวงเกษตร มีตำแหน่งตั้งแต่ข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นโทขึ้นไป^{๕๖} (ต่อมาระบุว่าเป็นข้าราชการระดับ ๓ - ๔ สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์) สำหรับคู่เคียงนั้นบางครั้งกำหนดให้มี ๖ คู่ (๑๒ คน) บางครั้ง ๘ คู่ (๑๖ คน) เป็นข้าราชการพลเรือนสามัญชั้นเอกจากกรมต่างๆ ในสังกัดกระทรวงเกษตร (ต่อมาระบุว่าเป็นข้าราชการชายระดับ ๕ - ๖ จากกรมต่างๆ ในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์)

ขบวนแห่ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
วันพฤหัสบดีที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๒
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

^{๕๖} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, งานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และงานแสดงนิทรรศการ “วันเกษตรกร” พุทธศักราช ๒๕๖๖ (ม.ป.ท., ๒๕๖๖), ๒.

พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีทำขวัญพืชพันธุ์ธัญญาหาร พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงอธิษฐานเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารแห่งราชอาณาจักรไทย และได้พระราชทานพันธุ์ข้าวซึ่งทรงปลูกในบริเวณสวนจิตรลดาธารหลวง พระราชวังดุสิต กับพันธุ์พืชชนิดต่างๆ เข้าร่วมในพระราชพิธี สำหรับเมล็ดพันธุ์ข้าวนี้ใช้หว่านในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งได้จัดส่งให้จังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ เพื่อแจกจ่ายแก่เกษตรกร ให้เป็นสิริมงคลตามพระราชประสงค์ต่อไป ๕๗

เมล็ดพันธุ์ข้าวที่แจกจ่ายแก่เกษตรกร
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นต้นมา ทางราชการได้กำหนดให้วันพระราชพิธีพืชมงคล เป็น “วันเกษตรกร” ประจำปี ดังนั้น จึงได้จัดงานวันเกษตรกรควบคู่ไปกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในส่วนกลางได้มีการประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศ และการจัดแสดงนิทรรศการทางการเกษตร ณ บริเวณท้องสนามหลวง ส่วนในต่างจังหวัดได้จัดให้มีงานวันเกษตรกร โดยมีการประกวดและการจัดนิทรรศการเช่นเดียวกัน ๕๘

๕๗ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, งานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และงานแสดงนิทรรศการ “วันเกษตรกร” พุทธศักราช ๒๕๑๙ (ม.ป.ท., ๒๕๑๙), ๒ - ๓.

๕๘ เรื่องเดียวกัน, ๓.

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในพระราชพิธีนี้ทุกปีสืบมามิได้ขาด^{๕๙} โดยในระยะหลังแม้จะไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาเป็นประธานในพระราชพิธีด้วยพระองค์เอง ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินไปทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนพระองค์ เพื่อเสริมสร้างขวัญกำลังใจและสิริมงคลแก่เหล่าเกษตรกร

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ได้ทรงสืบสาน และรักษาพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในพระราชพิธีด้วยพระองค์เอง จนถึง พ.ศ. ๒๕๖๓ ประเทศไทยและนานาประเทศทั่วโลกต้องเผชิญกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ (COVID-19) ทำให้ต้องดำเนินมาตรการต่าง ๆ ทางด้านสาธารณสุข ไม่สามารถประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญได้ตามรูปแบบประเพณีกระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประกอบพิธีปลุกเสกเมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทานและพืชพันธุ์ต่าง ๆ ในวันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ โดยนำพันธุ์ข้าวทรงปลูกพระราชทานในฤดูทำนาปี ๒๕๖๒ และพันธุ์พืชต่าง ๆ มาเข้าประกอบพิธี พร้อมทั้งพิธีหว่านข้าวในแปลงนาทดลอง สวนจิตรลดา ในวันจันทร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ เพื่อความเป็นสิริมงคลและสร้างขวัญกำลังใจแก่เกษตรกรทุกสาขาทั่วประเทศ^{๖๐}

^{๕๙} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, **พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และวันเกษตรกร ปี ๒๕๖๒**, (ม.ป.ท., ๒๕๖๒), ๒๑.

^{๖๐} สุานศรษฐกิจ, **“วันพืชมงคล” จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ บำรุงขวัญเกษตรกรไทย**, เข้าถึงเมื่อ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก <https://www.thansettakij.com/content/433720>

๑. ธรรมเนียมคิลาประดิษฐานพระคันธารราษฎร์ประทับนั่งองค์ใหญ่ พระคันธารราษฎร์จีน พระบัวเข็ม และพระโคอูลุกราช พร้อมด้วยกระบุงทองกระบุงเงินบรรจุข้าวเปลือก พันธุ์พระราชทานใต้ธรรมเนียมคิลา พืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ บนพาน ผีอกและมันเทศ ในพิธีปลุกเสกเมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทาน วันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
๒. พืชพันธุ์ชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ในพิธีปลุกเสกเมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทาน วันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
๓. เมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทานที่ใช้ในพิธีปลุกเสกเมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทาน วันอาทิตย์ที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

🌿 พิธีท้าวข้าวในแปลงนาทดลอง สวนจิตรลดา ในวันจันทร์ที่ ๑๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

จากการสัมภาษณ์พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (ชวิน รั้งสิพราหมณกุล) ได้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า ในปัจจุบัน พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ (วันไถท้าว) ซึ่งเป็นพิธีพราหมณ์นั้น ได้ประกอบพระราชพิธีบริเวณมณฑลพิธีท้องสนามหลวง เริ่มต้นพิธีพราหมณ์ตั้งแต่เวลาประมาณ ๐๓.๐๐ น. มีการปลุกเสกเมล็ดพันธุ์ ทำน้ำมนต์ รวมทั้งประพรมน้ำมนต์ที่คันไถและพระโค โดยมีการตั้งโรงพิธีประดิษฐานเทวรูปสำคัญ เช่น พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ พระอุมาภคคี พระมหาวีฆเนศวร พระลักษมี พระพลเทพ พระโคอุสุภราช เทพี พระอินทร์ พระภูมิเทวี โดยเทวรูป ๗ องค์อัญเชิญมาจากเทวสถาน สำหรับพระนคร (โบสถ์พราหมณ์) คือ พระอิศวร พระพรหม พระนารายณ์ พระอุมาภคคี พระมหาวีฆเนศวร พระลักษมี และพระภูมิเทวี นอกจากนี้ ยังมีเทวรูปที่อัญเชิญมาจากพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ เทพี พระอินทร์ พระพลเทพ และพระโคอุสุภราช^{๖๑}

^{๖๑} สัมภาษณ์ พระมหाराชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (ชวิน รั้งสิพราหมณกุล), ประธานคณะพราหมณ์, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๓.

เทวรูปในโรงพิธี ในงานพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๕
บริเวณมณฑลพิธีท้องสนามหลวง
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระโคสุรินทร
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

พระพลเทพ จัดเป็นรูปแบบของเทพารักษ์ที่เรียกเป็นสามัญว่า เจวิดหรือพระภูมิ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นรูปสลักจากไม้หรือเขียนลายรดน้ำ นำไปประดิษฐานไว้ในศาลเพื่อสักการะ เช่น สรวงบูชา ส่วนใหญ่ออกแบบเป็นภาพเทวดาถือพระขรรค์ แต่พบว่ามีการทำเป็นรูปเทวดาสองพระหัตถ์ พระหัตถ์หนึ่งถือหนังสือแบบสมุดไทยดำ อีกพระหัตถ์หนึ่งถือธนู หรือถือพระขรรค์ เทพารักษ์นี้ชาวนไทยนับถือว่าเป็นพระภูมิเจ้าที่ มีหน้าที่เป็นผู้รักษาทะเบียนมนุษย์ที่อยู่ในท้องที่ของพระภูมิ หากตั้งบูชา

อยู่ในศาล เรียกว่า เจ็ดศาลพระภูมิ^{๖๒} สำหรับพระภูมิหรือเทพารักษ์ที่ัญเชิญมาประดิษฐานภายในบริเวณสถานที่ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ หรือรักษาหน่วยงานของราชการจะมีลักษณะท่าทางและเครื่องอุปโภคที่ทรงถือเป็นไปตามภาวะที่รับผิดชอบ เช่น พระภูมิที่ประดิษฐานในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญนี้มีนามว่าพระพลเทพ ทรงยืน มีเครื่องอุปโภค คือ คันไถที่ทรงจับด้วยพระหัตถ์ขวา และอยู่ในท่ากำลังไถนา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือดอกบัวและรวงข้าว ลักษณะดังกล่าวสื่อถึงความหมายที่เป็นมงคลในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ^{๖๓}

พระโค เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู หมายถึง เทวดาผู้ทำหน้าที่เป็นพาหนะของพระอิศวร เปรียบได้กับการใช้แรงงานและความเข้มแข็ง อีกทั้งเป็นสัตว์เลี้ยงที่พระกฤษณะและพระพลเทพดูแล ซึ่งเปรียบได้ถึงความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้น ในการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จึงได้กำหนดให้มีพระโคเพศผู้เข้าร่วมพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเสมอมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความเข้มแข็งและความอุดมสมบูรณ์ โดยใน พ.ศ. ๒๕๖๒ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มอบหมายให้กรมปศุสัตว์ เป็นหน่วยงานที่รับหน้าที่ในการคัดเลือกพระโคเพื่อใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยศูนย์วิจัยการผสมเทียมและเทคโนโลยีชีวภาพราชบุรี สังกัดสำนักเทคโนโลยีชีวภาพการผลิตปศุสัตว์ กรมปศุสัตว์จะดำเนินการคัดเลือกโคเพื่อเป็นพระโคตามหลักเกณฑ์^{๖๔} ดังนี้

“จะต้องเป็นโคที่มีลักษณะดี รูปร่างสมบูรณ์ มีความสูงไม่น้อยกว่า ๑๕๐ เซนติเมตร ความยาวลำตัวไม่น้อยกว่า ๑๒๐ เซนติเมตร ความสมบูรณ์รอบอกไม่น้อยกว่า ๑๘๐ เซนติเมตร โคทั้งคู่จะต้องมีสีเดียวกัน ผิวสวย ขนเป็นมัน กิริยามารยาทเรียบร้อย ฝึกง่าย สอนง่ายไม่ดุร้าย เขามีลักษณะโค้ง สวยงามเท่ากัน ตาแจ่มใส

^{๖๒} ณีฎฐภัทร จันทวิช, “พระพลเทพถือคันไถสำหรับการพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล,” *ศิลปากร* ๕๔, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๕๔): ๑๑๓.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน : ๑๒๑.

^{๖๔} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, *พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและวันเกษตรกร ปี ๒๕๖๒* (ม.ป.ท., ๒๕๖๒), ๒๓.

หุ้ไม่มีตำหนิ หางยาวสวยงามดี มีขวัญหน้า ขวัญตัดดอกไม้ช้ำยชวา และขวัญหลังถูกต้องตามลักษณะที่ดี มีขาและกีบข้อเท้าแข็งแรง มองดูด้านข้างลำตัวจะเป็นสีเหลี่ยม”๖๕

นอกจากนี้การตั้งชื่อพระโคที่ใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ มักจะตั้งชื่อที่มีความหมายที่ดีและเป็นมงคล ทั้งพระโคแรกนาขวัญ และพระโคสำรอง เพื่อความสมบูรณ์ของผลิตผลทางการเกษตร และความเจริญก้าวหน้าในการทำเกษตรกรรม อนึ่ง พระโคคู่เอกก็อาจจัดไว้เป็นพระโคสำรองในปีถัดไป หรือกลับมาเป็นพระโคแรกนาขวัญคู่เอกได้ตามความเหมาะสม ดังรายชื่อพระโคแรกนาขวัญ และพระโคสำรอง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๖๒ คือ

พ.ศ.	พระโคแรกนาขวัญ	พระโคสำรอง
๒๕๓๖	เพชร พลอย	มิ่ง มงคล
๒๕๓๗	เพชร พลอย	มิ่ง มงคล
๒๕๓๘	รุ่งโรจน์	เพชร พลอย
๒๕๓๙	รุ่งโรจน์	เพชร พลอย
๒๕๔๐	รุ่งโรจน์	เพชร พลอย
๒๕๔๑	รุ่งโรจน์	เพชร พลอย
๒๕๔๒	เพชร ทอง	โรจน์ พลอย
๒๕๔๓	เพชร ทอง	เทิด ทูน
๒๕๔๔	โรจน์ ทอง	เทิด ทูน
๒๕๔๕	เทิด ทูน	โรจน์ ทอง
๒๕๔๖	โรจน์ ทอง	ล้ำ เลิศ
๒๕๔๗	เทิด ทูน	ล้ำ เลิศ
๒๕๔๘	เทิด ทูน	ล้ำ เลิศ
๒๕๔๙	ล้ำ เลิศ	เทิด ทูน
๒๕๕๐	เทิด ทูน	โรจน์ เลิศ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ:
การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

พ.ศ.	พระโคแรกนาขวัญ	พระโคสำรอง
๒๕๕๑	เทิด ทูน	ฟ้า ไส
๒๕๕๒	ฟ้า ไส	เทิด ทูน
๒๕๕๓	ฟ้า ไส	เทิด ทูน
๒๕๕๔	ฟ้า ไส	เทิด ทูน
๒๕๕๕	ฟ้า ไส	เทิด ทูน
๒๕๕๖	ฟ้า ไส	มัน คง
๒๕๕๗	ฟ้า ไส	มัน คง
๒๕๕๘	เลิศ ฟ้า	เพิ่ม พูล
๒๕๕๙	เพิ่ม พูล	พอ เพียง
๒๕๖๐	เพิ่ม พูล	พอ เพียง
๒๕๖๑	พอ เพียง	เพิ่ม พูล
๒๕๖๒	เพิ่ม พูล	พอ เพียง ๖๖
๒๕๖๓ - ๒๕๖๔	- -	- -
๒๕๖๕	พอ เพียง	เพิ่ม พูล

พระโคแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

พระโคสำรอง พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: https://www.moac.go.th/royal_ploughing-cow

กระบือ เป็นสัตว์ที่ปรากฏการใช้เฉพาะพิธีเริ่มนาขวัญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ และ พ.ศ. ๒๔๕๓ ที่ทุ่งพญาไทเท่านั้น ไม่ปรากฏการใช้กระบือในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ มีเพียงการนำกระบือมาเติมโฉลกแบบใหม่ใช้ไถนาถวายทอดพระเนตรภายหลังจากการใช้พระโคในการไถจำนวน ๙ รอบ และกินเลี้ยงเลี้ยงทวยเรียบร้อยแล้ว ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ตรงกับรัชกาลที่ ๖) รายละเอียดได้กล่าวไปแล้วในเนื้อหาตอนต้นของบทที่ ๓ สำหรับกระบือที่นำมาใช้ในพิธีเริ่มนาขวัญเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ ชื่อ “ทองย้อย” ซึ่งเป็นการตั้งชื่อที่มีความหมายที่ดีและเป็นมงคลเช่นเดียวกับการตั้งชื่อพระโคที่ใช้ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

คันไถ เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ในการเตรียมดินก่อนปลูกข้าว และถูกนำมาใช้ประกอบพิธีไถหว่านในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ซึ่งคันไถที่ใช้ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๖๕) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙ โดยเกษตรกรผู้เลี้ยงโคนมหนองโพ จังหวัดราชบุรี น้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ชุดคันไถประกอบด้วย ๔ ส่วนสำคัญ

คันไถ

ที่มา: https://www.moac.go.th/royal_ploughing-beam

คือ ๑) คันไถ ขนาดความสูงวัดจากพื้นถึงเศียรนาถ ๒.๒๖ เมตร และยาวจากเศียรนาถ ถึงปลายไถ ๖.๕๙ เมตร ทาสีแดงชาด หัวคันไถทำเป็นเศียรพญานาคลงรักปิดทอง ลวดลายประดับเป็นลายกระจังตาอ้อยลงรักปิดทองตลอดคัน และปลายไถหุ้มผ้าขาว ขลิบทองสำหรับมือจับ ๒) แอกเทียมพระโค ยาว ๑.๕๕ เมตร ตรงกลางประดับด้วย รูปครุฑขุดนาคหล่อด้วยทองเหลืองลงรักปิดทองอยู่บนฐานบัว ปลายแอกทั้งสองด้าน แกะสลักเป็นรูปเศียรพญานาคลงรักปิดทอง ลวดลายประดับเป็นลายกระจังตาอ้อย ลงรักปิดทองตลอดคัน ปลายแอกแต่ละด้านมีลูกแอกทั้งสองด้านสำหรับเทียมพระโค พร้อมเชือกกระทาม ๓) ฐานรอง เป็นที่สำหรับรองรับคันไถพร้อมแอก ทำด้วย ไม้เนื้อแข็ง ทาสีแดงชาด มีลวดลายประดับเป็นลายกระจังตาอ้อยลงรักปิดทอง ทั้งด้านหัวไถและปลายไถ และ ๔) ธงสามชาย เป็นธงประดับคันไถติดตั้งอยู่บนเศียรนาถ ทำด้วยกระดาษและผ้าสักหลาด เขียนลวดลายลงรักปิดทองประดับด้วยกระจกแวว มีพู่สีขาวประดับเป็นเครื่องสูงชนิดหนึ่งเพื่อประดับพระเกียรติ ธงสามชายมีลักษณะ เป็นรูปสามเหลี่ยม ฐานยาว ๔๑ เซนติเมตร สูง ๕๐ เซนติเมตร และเสาธงยาว ๗๒ เซนติเมตร ๖๗

ในปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๖๕ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์มีการจัดพิธีบวงสรวง คันไถในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เพื่อความเป็นสิริมงคล และสร้างขวัญกำลังใจแก่เจ้าหน้าที่และผู้ปฏิบัติงาน นายทองเปลว กองจันทร์ ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นประธานพิธีบวงสรวงคันไถในงานพระราชพิธี พืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ปี ๒๕๖๕ โดยมีนายเข้มแข็ง ยุติธรรมดำรง อธิบดี กรมส่งเสริมการเกษตร และผู้บริหารกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เข้าร่วม ณ อาคาร จัดเก็บคันไถ กรมส่งเสริมการเกษตร กรุงเทพมหานคร โดยพิธีบวงสรวงคันไถ จัดขึ้น เมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๕ เวลา ๑๑.๓๐ น. ประธานในพิธีจุดธูปเทียนบูชา เครื่องสังเวทบวงสรวงคันไถ พรพหมณีกถ่านำคำอธิษฐานจิต จากนั้นประธานปักธูป บนเครื่องสังเวทบวงสรวงคันไถ อธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตร และผู้บริหารปักธูป

๖๗ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กระทรวงเกษตรฯ จัดพิธีบวงสรวงคันไถในพระราชพิธี พืชมงคลฯ, เข้าถึงเมื่อ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก <https://www.moac.go.th/news-preview-441191792999>

บนเครื่องสังเวทยบวงสรวงคันไถ ลำดับต่อมาประธานไปрызข้าวตอกดอกไม้บริเวณ
ประรำพิธีที่ตั้งคันไถ พราหมณ์ประพรมน้ำเทพมนตร์ และเจิมแป้ง ประธาน
และอธิบดีกรมส่งเสริมการเกษตรนำมาลัยมาคล้องคันไถ ผู้บริหารที่ร่วมในพิธีนำมาลัย
มาวางบนพานหน้าคันไถ เป็นอันเสร็จพิธี โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มอบหมาย
ให้กรมส่งเสริมการเกษตร จัดเก็บ ดูแลรักษา ซ่อมแซมปรับปรุงคันไถ ตลอดจน
จัดเตรียมคันไถเพื่อเข้าร่วมวันซ้อมย่อย วันซ้อมใหญ่ และวันงานพระราชพิธี
มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยในช่วงเดือนเมษายนก่อนพระราชพิธีของทุกปี
จะดำเนินการซ่อมแซมปรับปรุงคันไถให้มีสภาพสมบูรณ์พร้อมใช้งาน และจัดพิธี
บวงสรวงคันไถ^{๖๘}

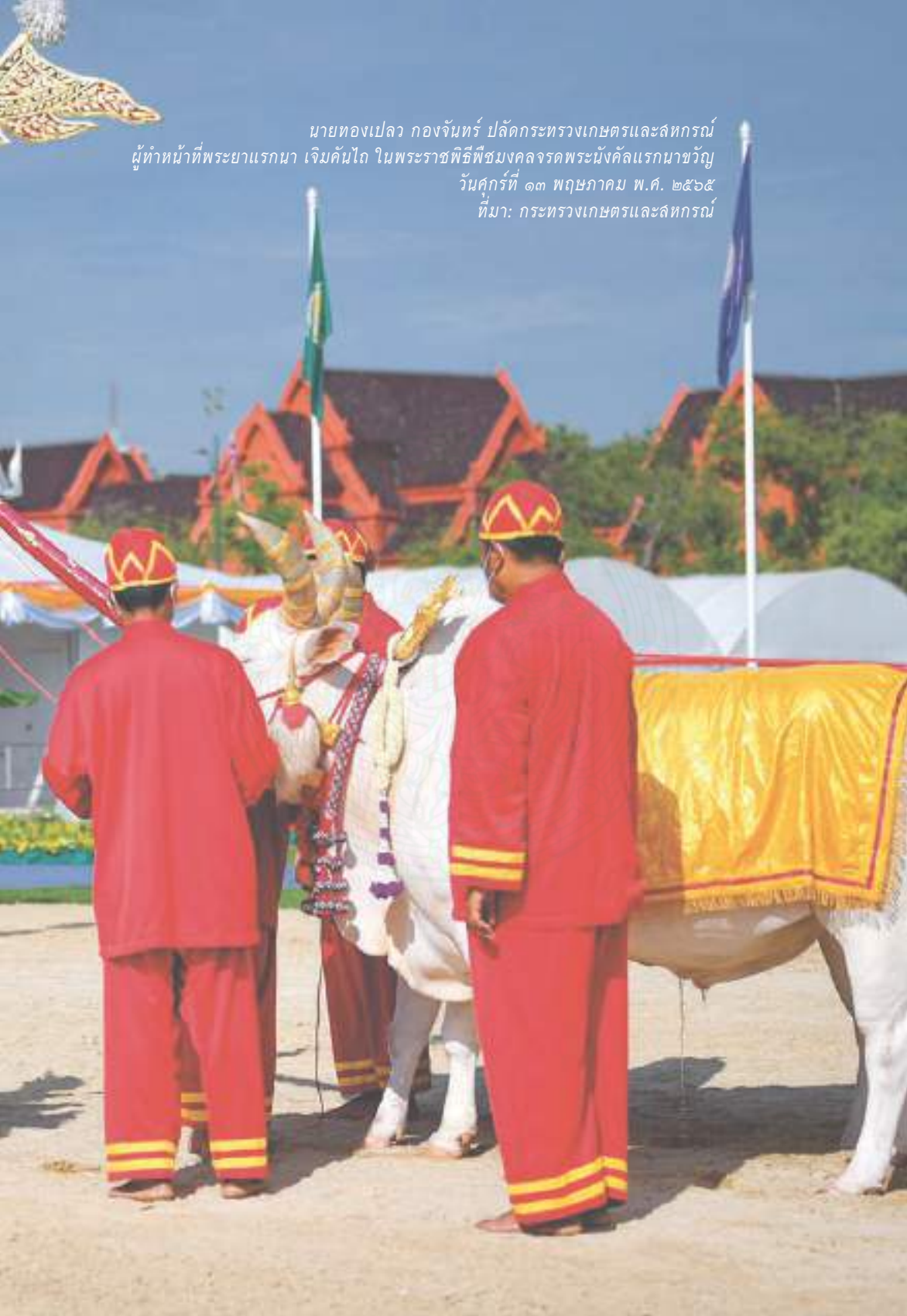

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จัดพิธีบวงสรวงคันไถ
ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: <https://www.moac.go.th/news-preview-441191792999>

^{๖๘} กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กระทรวงเกษตรฯ จัดพิธีบวงสรวงคันไถในพระราชพิธี
พืชมงคลฯ, เข้าถึงเมื่อ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก [https://www.moac.go.th/news-
preview-441191792999](https://www.moac.go.th/news-preview-441191792999)

นายทองเปลว กองจันทร์ ปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์
ผู้ทำหน้าที่พระยาแรกนา เจิมคันไถ ในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
วันศุกร์ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

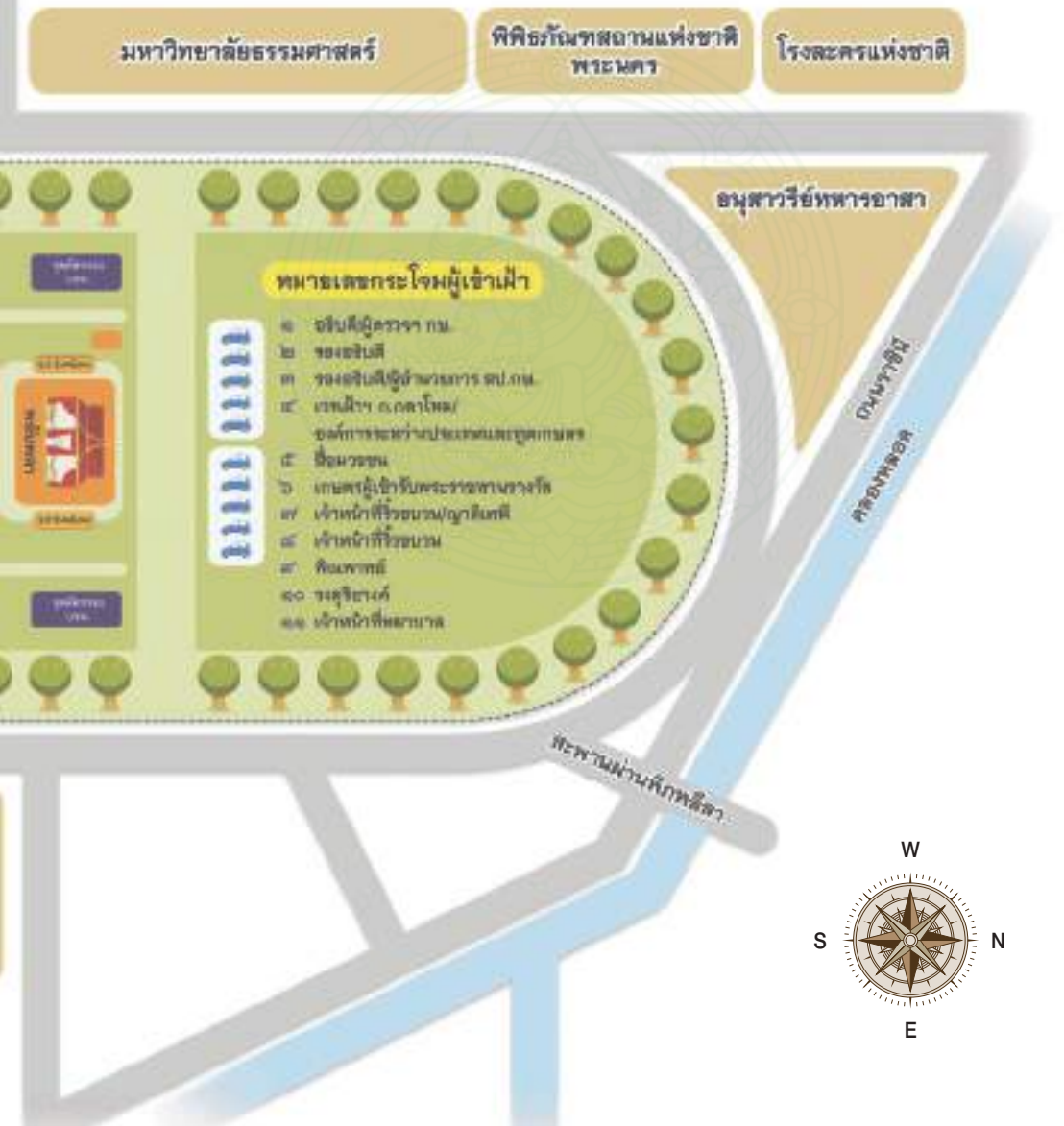

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ:
การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน

แผนผังบริเวณงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ประจำปี ๒๕๖๕

ลานแรกนา คือ บริเวณพื้นที่หลักที่ใช้ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ บริเวณมณฑลพิธีท้องสนามหลวง บริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่สำหรับการไถหว่าน มีลักษณะเป็นรูปวงรี มีการประดับตกแต่งด้วยฉัตร และธงต่าง ๆ โดยรอบลานแรกนามีการตั้งกระโจมผู้เข้าเฝ้าฯ รับเสด็จ รายละเอียดดังแผนผังบริเวณงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ประจำปี ๒๕๖๕

การมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เห็นได้จากเหตุการณ์หลังจากเสร็จสิ้นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ จะมีประชาชนจำนวนมากที่มาเข้าร่วมพระราชพิธี เข้ามาเก็บเมล็ดข้าวไปใช้เจือในพันธุ์ข้าวปลูกของตน ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่นาบ้าง เอาไปคละปนลงไว้ในถุงเงินให้เกิดประโยชน์ของงามบ้าง การที่ประชาชนเข้ามาเก็บเมล็ดข้าวนี้ มีมาแล้วตั้งแต่ในรัชกาลที่ ๔ เนื่องจากเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระสยามเทวมหามกุฏวิทยมหาราชได้ทรงให้ไปตรวจสอบดูว่าหลังจากเสร็จสิ้นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญแล้วมีข้าวงอกบ้างหรือไม่ ปรากฏว่าไม่พบเมล็ดข้าวเหลืออยู่นอกเลย แม้กระทั่งการแรกนาหัวเมือง ที่เพชรบุรี ก็ทรงให้ตำรวจไปค้นหาเมล็ดข้าวว่ามีหลงเหลืออยู่บ้างหรือไม่ ปรากฏว่าไม่มีเมล็ดข้าวหลงเหลืออยู่เลย^{๖๙} จนถึงปัจจุบันประชาชนก็ยังนิยมเก็บเมล็ดข้าวในพระราชพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลดังเช่นในอดีต แสดงให้เห็นว่าพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นอีกพระราชพิธีหนึ่งที่ประชาชนมีส่วนร่วม และยังได้รับความนิยมจากประชาชนไม่เสื่อมคลาย ในรัชกาลที่ ๑๐ เมื่อประเทศไทยและนานาประเทศทั่วโลกต้องเผชิญกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ (COVID-19) ทำให้ต้องดำเนินมาตรการต่างๆ ทางด้านสาธารณสุข การจัดพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ใน พ.ศ. ๒๕๖๕ จึงต้องลดจำนวนผู้เข้าร่วมพระราชพิธี จึงใช้วิธีการแจกเมล็ดพันธุ์พระราชทานผ่านการลงทะเบียนออนไลน์ซึ่งเมื่อลงทะเบียนออนไลน์แล้วสามารถเดินทางไปรับพันธุ์ข้าวพระราชทานได้ที่สำนักงานเกษตรจังหวัด หรือสำนักงานเกษตรอำเภอใกล้บ้าน โดยจะได้รับเมล็ดพันธุ์ข้าวพระราชทานคนละ ๒ ซอง แต่ทั้งนี้ก็ยังปรากฏภาพประชาชนเข้ามาเก็บเมล็ดข้าวภายหลังจากเสร็จสิ้นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

^{๖๙} หอพระสมุดวชิรญาณ, เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ ๕, ๔๔.

ประชาชนเข้ามาเก็บเมล็ดข้าวไปใช้เจือในพันธุ์ข้าวปลูกของตน
ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่เนา และเอาไปละลายปนในถุงเงินให้เกิดประโยชน์งอกงาม
ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ประชาชนเข้ามาเก็บเมล็ดข้าวไปใช้เจือในพันธุ์ข้าวปลูกของตน
ให้เป็นสวัสดิมงคลแก่เนา และเอาไปละลายปนในถุงเงินให้เกิดประโยชน์งอกงาม
ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ วันที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕
ที่มา: กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

การมีส่วนร่วมของประชาชนเพิ่มมากขึ้น นับตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๖ ที่มีการจัดงาน “การแสดงกสิกรรมและพาณิชการ” ขึ้น เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ด้วยการส่งพันธุ์ข้าว แม้กระทั่งพืชชนิดอื่น และเครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์ในการกสิกรรม และหัตถกรรมมาจัดแสดงและเข้าร่วมการประกวด ผลปรากฏว่าประชาชนได้ส่งพันธุ์ข้าวมาแสดงเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่วนมากเป็นพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดี และมีลักษณะตามที่ตลาดโลกต้องการ แสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีความเข้าใจในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวมากขึ้น แม้กระทั่งพืชชนิดอื่น และเครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์ในการกสิกรรมและหัตถกรรม ซึ่งมีผู้นำมาจัดแสดงนั้นล้วนก่อให้เกิดประโยชน์ในการประกอบอาชีพของประชาชน แสดงให้เห็นว่าประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพของตน

เมื่อมีการกำหนด “วันเกษตรกร” ขึ้นเป็นประจำทุกปีให้ตรงกับวันพระราชพิธีพืชมงคล นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙ เป็นต้นมา จึงได้จัดงานวันเกษตรกรควบคู่ไปกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในส่วนกลางได้มีการประกวดพันธุ์ข้าวทั่วประเทศ และการจัดแสดงนิทรรศการทางการเกษตร ณ บริเวณท้องสนามหลวง ส่วนในต่างจังหวัดได้จัดให้มีงานวันเกษตรกร โดยมีการประกวดและการจัดนิทรรศการเช่นเดียวกัน การกำหนดวันเกษตรกรขึ้นนี้ เป็นการให้ความสำคัญกับเกษตรกร และทำให้เกษตรกรทั้งในส่วนกลางและต่างจังหวัดได้มีส่วนร่วมในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อีกทั้งเกษตรกรและบุคคลทางการเกษตรดีเด่นแห่งชาติได้เข้าร่วมในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และรับพระราชทานรางวัลในวันนั้นด้วย

การจัดงาน “การแสดงกสิกรรมและพาณิชการ” รวมถึงการจัดงาน “วันเกษตรกร” ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับประชาชน มุ่งเน้นให้ประชาชนสนใจเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และสนใจในการพัฒนาการประกอบอาชีพของตนเอง ด้วยการจัดประกวดพันธุ์ข้าว อีกทั้งมีการให้ความรู้แก่ประชาชนด้วยการจัดแสดงนิทรรศการ

ภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี

สภาพสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๑๐ มีลักษณะผสมผสานระหว่างความเชื่อทางเหตุผลนิยม โดยมีโลกทัศน์ใฝ่มนำไปเ็นทางวิทยาศาสตร์มากขึ้นกว่าในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ยังคงรักษาโลกทัศน์แบบเดิมไว้ควบคู่กันไปด้วย คือ พระมหากษัตริย์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเช่นเดิม แม้มีบางช่วงเวลาที่จัดเพียงพระราชพิธีพืชมงคลก็ตาม แต่ก็ยังรักษาพระราชพิธีนี้ไว้ เพื่ออนุรักษ์ขนบธรรมเนียมอันดีงาม และขวัญกำลังใจของชนในชาติ พระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร แสดงถึงความสำคัญของการฟื้นฟูพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นใหม่ และให้พิจารณาเหตุผลเกี่ยวกับการประกอบพระราชพิธีนี้ ดังความตอนหนึ่งที่ว่า

“คนไทยบางคนอาจเห็นเป็นเรื่องไม่เหมาะสมกับกาลสมัย และเป็นเรื่องไม่สอดคล้องกับวิทยาการบางอย่าง เพราะการทำนายเกี่ยวกับเรื่องพระยาแรกนาหีบฟ้านุ่งกิติ หรือเกี่ยวกับพระโคกินของอย่างนั้นอย่างนี้ ดูจะไม่มีหลักวิชาการแต่อย่างใด แต่อย่าลืมนำว่าเป็นประเพณีทำมาในสมัยโบราณ ซึ่งเป็นสมัยที่วิทยาศาสตร์ยังไม่เจริญก้าวหน้าเหมือนสมัยนี้ ย่อมได้ผลทางจิตใจและทางบำรุงขวัญของประชาชนโดยเฉพาะแก่ชาวนาซึ่งเป็นคนหนุ่มมาก ที่เราจัดทำในสมัยนี้ เพราะเป็นประเพณีที่ได้ผลดีในอดีตมาแล้ว เราจึงรักษาไว้จึงควรจะได้พิจารณาทำความเข้าใจแก่คนไทยและชาวต่างประเทศในข้อนี้ด้วย”

พระมหากษัตริย์ทรงนำองค์ความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูกแบบใหม่เข้ามาใช้ในการเกษตรกรรมด้วยการทำให้ราษฎรอยู่ดีกินดี เป็นพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญอย่างมาก ดังเช่นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพัฒนาการเกษตรในด้านต่าง ๆ ควบคู่กับการประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ได้แก่ การชลประทาน การส่งเสริม

ผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะการทำนาข้าว เป็นต้น นอกจากนี้ในช่วงรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๑๐ นี้ มีการจัดการประกวดพันธุ์ข้าว เพื่อให้ประชาชนเอาใจใส่ในการพัฒนาพันธุ์ข้าว อีกทั้งชนชั้นนำมีความสนใจองค์ความรู้ในด้านการเกษตร เริ่มจากองค์ความรู้เรื่องทำนาที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงพระนิพนธ์ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงความคิดของชนชั้นนำได้ชัดเจนในเรื่องการนำองค์ความรู้มาใช้ในการเกษตรกรรม องค์ความรู้เหล่านี้ก็ได้ถ่ายทอดสู่ประชาชนในรูปแบบต่างๆ ได้แก่ กระทรวงเกษตรราธิการพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับการแนะนำและชี้แจงเรื่องเพาะปลูก เรื่องเลี้ยงไหม ทำไหม และเรื่องทอผ้าสำหรับแจกประชาชน และการจัดแสดงนิทรรศการทางการเกษตร เป็นต้น

ด้านเศรษฐกิจ สมัยรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๑๐ นั้น ข้าวเป็นสินค้าที่มีความสำคัญในทางเศรษฐกิจตลอดมา เกือบจะเป็นสินค้าหลักในการส่งขายต่างประเทศ และเป็นอาหารหลักในประเทศ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในช่วงเวลานี้จึงทรงให้ความสำคัญกับการพัฒนาข้าวในด้านต่างๆ ทั้งกระบวนการเพาะปลูก การผลิต และสายพันธุ์ เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำนาทดลองอย่างที่พระองค์เคยทอดพระเนตรในต่างประเทศ เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๕๐ อีกทั้งโปรดให้จังหวัดรายงานสถิติน้ำฝนจัดประกวดพันธุ์ข้าวครั้งแรกที่ธัญญบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และนำเครื่องจักรไถนามาทดลองเป็นครั้งแรก แสดงให้เห็นถึงความเอาพระราชหฤทัยใส่เป็นอย่างมากที่จะทรงพัฒนาการทำนาของไทยให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ และปริมาณเพียงพอต่อความต้องการของตลาด นอกจากนี้ในรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๖ ทรงให้ความสำคัญกับพันธุ์ข้าว ซึ่งเป็นสินค้าสำคัญที่สุดของประเทศ โดยการปรับปรุงและขยายงานประกวดให้กว้างขวางออกไปกว่าแต่ก่อน คือ ได้รวบรวมพันธุ์ข้าวต่างๆ จากทุกมณฑลมาแสดง นอกจากนี้ยังมีการแสดงอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับกรการกสิกรรมและหัตถกรรม เป็นต้น ในรัชกาลที่ ๙ โปรดให้ทำแปลงนาทดลองในสวนจิตรลดา พระราชทานพันธุ์ข้าวซึ่งทรงปลูกในบริเวณสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต กับพันธุ์พืชชนิดต่างๆ เข้าร่วมในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และแจกจ่ายแก่เกษตรกร ทรงให้การส่งเสริมการวิจัยและพัฒนาพันธุ์ข้าวของสถาบันและส่วนราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ

ในด้านกรปลูกครอง พระมหากษัตริย์ทรงปกครองประชาชนผ่านพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ นั่นคือเมื่อประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมมาแต่อดีตจนปัจจุบันโดยมีข้าวเป็นหลัก พระมหากษัตริย์จึงทรงแสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญแก่การปลูกข้าวอย่างยิ่ง และพระราชทานกำลังใจแก่เกษตรกรผ่านพระราชพิธี ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างในด้านการพัฒนาเกษตรกรรม ทรงนำความรู้ด้านเกษตรกรรมมาเผยแพร่ให้แก่ประชาชนจากการทดลองด้วยพระองค์เอง และวิทยาการ ตลอดจนเทคโนโลยีแบบใหม่จากการค้นคว้าวิจัยของนักวิชาการในประเทศและต่างประเทศ เพื่อให้ประชาชนสามารถปรับตัว และพัฒนาอาชีพด้านเกษตรกรรมให้สามารถแข่งขันกับนานาประเทศได้ พระมหากษัตริย์หลายพระองค์จึงทรงทำนา และทำการเกษตรอื่นๆ เพื่อเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร ทรงสนับสนุนให้ประชาชนทำพิธีทำขวัญข้าว เนื่องจากการรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้มิให้สูญหาย โดยโปรดให้มีพิธีทำขวัญข้าวเป็นประจำในแปลงนาสาธิตบริเวณสวนจิตรลดา เพื่อเป็นตัวอย่างและชักจูงให้ประชาชนรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้ให้ได้อยู่คู่กับสังคมไทย

พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นประธานในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญมิได้ใช้พระราชอำนาจตามคติโบราณเท่านั้น แต่ใช้พระบารมีในการสร้างสิริมงคล ขวัญ กำลังใจ และพระราชทานความรู้ในการพัฒนาการเกษตร พระบารมีดังกล่าวคือการที่ทรงศึกษาสั่งสมความรู้ด้วยพระองค์เอง และส่งเสริมผู้อื่นให้เกิดการวิจัยพัฒนาและปฏิบัติทั้งเรื่องเกษตรกรรมโดยตรงและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้องหรือสนับสนุน จึงเห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงพัฒนาด้านดิน น้ำ และด้านอื่น ๆ ที่จะสนับสนุนการเกษตรกรรมตลอดมาด้วย ยกตัวอย่างเช่นการพัฒนาด้านน้ำก็มีการพัฒนาชุดคูคลอง ระบบชลประทานต่าง ๆ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา และสิ่งที่ทั่วโลกยกย่องคือ โครงการพระราชดำริฝนหลวงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร โครงการพระราชดำริฝนหลวงเกิดขึ้นจากพระราชดำริส่วนพระองค์ ในคราวที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมประชาชนในพื้นที่แห้งแล้งทุรกันดาร ๑๕ จังหวัด ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างวันที่ ๒ - ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๘ ได้ทรงรับทราบถึงความเดือดร้อนทุกข์ยากของประชาชน

และเกษตรกรที่ขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค และการเกษตร เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพมหานคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล วิศวกรและนักประดิษฐ์ควายเหล็กที่มีชื่อเสียงเข้าเฝ้าฯ แล้วพระราชทานแนวพระราชดำรินั้นแก่ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล จาก พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงศึกษาค้นคว้า และวิจัยทางเอกสาร ทั้งด้านวิชาการอุตุนิยามวิทยา และการตัดแปรสภาพอากาศซึ่งทรงรอบรู้และเชี่ยวชาญ เป็นที่ยอมรับทั้งในและต่างประเทศ จนมั่นพระราชหฤทัย จึงพระราชทานแนวพระราชดำรินี้แก่ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ผู้เชี่ยวชาญในการวิจัยประดิษฐ์ทางด้านเกษตรวิศวกรรมของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ขณะนั้นในปีถัดมา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หาผู้ที่จะทำให้เกิดการทดลองปฏิบัติการในท้องฟ้าให้เป็นไปได้ จนถึง พ.ศ. ๒๕๑๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการทดลองปฏิบัติการจริงในท้องฟ้าเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ - ๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แต่งตั้งให้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล เป็นผู้อำนวยการโครงการและหัวหน้าคณะปฏิบัติการทดลองเป็นคนแรก และเลือกพื้นที่วนอุทยานเขาใหญ่ เป็นพื้นที่ทดลองเป็นแห่งแรก จากการติดตามผลโดยการสำรวจทางภาคพื้นดิน และได้รับรายงานยืนยันด้วยวาจาจากประชาชนว่าเกิดฝนตกลงสู่พื้นที่ทดลองวนอุทยานเขาใหญ่ในที่สุด นับเป็นนิมิตหมายบ่งชี้ให้เห็นว่าการบังคับเมฆให้เกิดฝนเป็นสิ่งที่เป็นไปได้^{๗๐} จึงทำให้เกิดโครงการฝนหลวงขึ้นและคงอยู่ถึงปัจจุบัน

^{๗๐} กรมฝนหลวงและการบินเกษตร, ความเป็นมาของโครงการพระราชดำริฝนหลวง, เข้าถึงเมื่อ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๕, เข้าถึงได้จาก https://www.royalrain.go.th/royalrain/Editor_Page.aspx?MenuId=15

บทสรุป

วัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศไทยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญซึ่งคงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมประเพณีพื้นถิ่นของชาวบ้านในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ได้แก่ ประเพณีแหกนา ซึ่งเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อที่มีความหมายเดียวกับแรกนาในภาคกลาง การแหกนา (แรกนา) เป็นการเริ่มต้นลงมือทำนา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อบูชาแม่โพสพ เพื่อความเป็นสิริมงคลและเสี่ยงทาย

นอกจากนี้ การแหกนาในภาคเหนือมีทั้งการแหกนาโดยรวม และการแหกตามขั้นตอนการปลูกข้าว ได้แก่ แหกไถ แหกหว่าน แหกปลูก แหกเกี่ยว และแหกตี (นวด)^๑

แหกนาโดยรวมเป็นพิธีที่สำคัญ นิยมจัดขึ้นในช่วงก่อนจะเริ่มไถนา ในฤดูกาลนั้น ๆ ปกตินิยมทำกันในเดือนมิถุนายน หรือเดือนกรกฎาคม การกำหนดวัน

^๑ กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ข้าว แหล่งกำเนิดวัฒนธรรมไทย (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๒๐.

ต้องมีการหาฤกษ์ยาม ส่วนมากนิยมให้เป็นวันอาทิตย์หรือวันพฤหัสบดี แต่มักจะดูวันทางจันทรคติด้วย ถือกันว่าวันที่แรกนาดี คือ วันขึ้น ๓ ค่ำ หรือ ๔ ค่ำ หรือ แรม ๖ ค่ำ หรือ ๗ ค่ำ เป็นต้น เมื่อได้ฤกษ์แล้วจะมีการตั้งราชวัติจัดทรงขึ้นในที่นา ตั้งท้าวทั้ง ๔ ตามประเพณี^๒ มีการจัดอาหารคาวหวาน กล้วย อ้อย หมาก พลู บุหรี่ และข้าวเปลือก วางบนร้านสูงเพียงตา กลางร้านปักไม้ไผ่รวกคล้ายว ความยาวของไม้ไผ่ ขึ้นอยู่กับจำนวนที่นา หากที่นามากไม้ไผ่จะยาวมากขึ้นตามไปด้วย เพื่อให้มองเห็นได้ไกลและเพื่อการปกป้องคุ้มครอง ปลายไม้แขวนไว้ด้วยเชลว มีสร้อยสังวาลลูกโซ่ ทำจากไม้ไผ่ ติดปลายสังวาลด้วยปลา ๒ ตัว ซึ่งปลา ๒ ตัวนี้ คือ ปลากัง และปลาไนดำ เนื่องจากปลาทั้งสองชนิดนี้เป็นปลาในตำนานเรื่องพระแม่โพสพของภาคเหนือหรือบางแห่งอาจใช้ปลาช่อน เพราะปลาช่อนเป็นเครื่องหมายของน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ส่วนในตำนานของภาคกลางและภาคใต้ถือว่าเป็นปลากทรายทองและปลาคำเภา ซึ่งเป็นพาหนะของพระแม่โพสพ เชลวและสายโซ่จะมีขนาดใหญ่ขึ้นตามจำนวนที่นา เช่นกัน จากนั้นจะเชิญพ่อนา^๓ มาประกอบพิธีอ่านโองการบวงสรวงเทพารักษ์ที่ปักปักรักษาแดนนา พระแม่โพสพ และพระแม่ธรณี โดยมีผู้เข้าร่วมพิธี คือ คนในครอบครัว และผู้ที่ทำนาร่วมกัน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความสามัคคี เสร็จจากการบวงสรวงแล้ว จะมีการเสี่ยงทาย โดยดูจากลักษณะของสร้อยสังวาล คือ ถ้าสร้อยสังวาลยาวดีแสดงว่าปีนี้น้ำท่าจะสมบูรณ์ แต่ถ้าสร้อยสังวาลสั้น แปลว่าปีนี้น้ำน้อย ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล นอกจากนี้ ยังมีการเสี่ยงทายด้วยเมล็ดข้าว โดยเอาเมล็ดข้าวเปลือกที่อยู่บนร้านพิธีมานับ หากนับได้เลขคู่แสดงว่าผลผลิตของข้าวในนาจะให้ผลเต็มที่ แต่หากนับได้เลขคี่แสดงว่าข้าวกล้าในนาจะให้ผลไม่เต็มๆ เสร็จพิธีแล้วจะนำเมล็ดข้าวที่ใช้ทำการเสี่ยงทาย

^๒ ท้าวทั้ง ๔ หมายถึง ท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ อันเป็นเทวดาประจำทิศต่าง ๆ คือ ท้าวธตรัฐ รัชชาโลกด้านทิศบูรพาหรือทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหก รัชชาโลกด้านทิศทักษิณหรือทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ รัชชาโลกด้านทิศประจิมหรือทิศตะวันตก ท้าวกุเวรหรือท้าวเวสสุวรรณ รัชชาโลกด้านทิศอุดรหรือทิศเหนือ นอกจากนี้ทางภาคเหนือยังบูชาพระอินทร์ และพระแม่ธรณีด้วย

^๓ จากหนังสือพจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ ให้ความหมายของคำว่า “พ่อนา” คือ ชาวนา สันนิษฐานได้ว่า “พ่อนา” อาจเป็นเจ้าของที่นา หรือผู้อาวุโสที่มีความรู้ และสามารถอ่านโองการบวงสรวงเทพารักษ์ที่ปักปักรักษาแดนนา พระแม่โพสพ และพระแม่ธรณีได้

ไปหว่านลงในปริมาณของราชวัติพอเป็นพิธี และนำเฉลวไปปักตามมุมของที่นา พร้อมกับปลูกต้นเอื้องหมายนา เพื่อเป็นสัญลักษณ์แสดงเขตในการทำนาของปีนั้น จากนั้นจะเป็นการหว่านที่เหมาะสมเป็นมงคลสำหรับการทำพิธีอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องต่อไป ได้แก่ แยกไถ แยกหว่าน แยกปลูก แยกเกี่ยว และแยกดี (นวด) จนกว่าจะเสร็จสิ้นกระบวนการทำนา^๔ จากภาพรวมของประเพณีการแยกนาของภาคเหนือจะเห็นว่ามีความคล้ายคลึงกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทั้งการบวงสรวงบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลและความอุดมสมบูรณ์ รวมถึงมีการเสี่ยงทาย ต่างกันเพียงการแยกนา (แรกนา) เป็นประเพณีราษฎร์ที่ประชาชนเป็นผู้ประกอบพิธี ในขณะที่พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นประเพณีหลวงที่พระมหากษัตริย์และทางราชการจัดพระราชพิธีนี้ขึ้นมาเพื่อเป็นการบำรุงขวัญและกำลังใจให้แก่เกษตรกร

ภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงพิธีแยกนา หรือแรกนาภายในอุโบสถวัดป่าแดด ตำบลท่ามา อำเภอมะเข่ จังหวัดเชียงใหม่

^๔ ชมรมฮักตัวเมือง สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ล้านนา คำเมือง : แยกนา, เข้าถึงเมื่อ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๓, เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_107257

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีประเพณีแหกนา หรือแรกนาเช่นเดียวกัน เป็นพิธีที่ต้องทำก่อนการทำนา โดยชาวอีสานมีความเชื่อว่าพิธีกรรมนี้จะทำให้ต้นกล้าข้าว ในนาสมบูรณ์ดี ซึ่งพิธีแหกนานิยมทำในเดือน ๖ ภายหลังจากประเพณีบุญบั้งไฟ และบุญเลี้ยงบ้าน (ไหว้ศาลปู่ตา) ซึ่งชาวบ้านจะหาวันที่จะประกอบพิธีซึ่งจะเป็นวันขึ้น ๑ ค่ำ หรือแรม ๑ ค่ำ ก็ได้ ในอดีตนิยมนำดินดำในวันอาทิตย์ และแหกนาหัวน้ำในวันจันทร์ แต่ในปัจจุบันได้ยึดโยงกับวันพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ คือ นิยมทำในวันพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ชาวอีสานมีความเชื่อว่า “ตาแยก” คือ ผู้ดูแลพิทักษ์รักษาไร่นา (ผีไร่ผีนา) พิธีแหกนาจึงเริ่มจากการเลือกตำแหน่ง “ตาแยก” คือ บริเวณแปลงนา ที่ถูกกำหนดให้ทำพิธี มีลักษณะวงกลมมีน้ำขังคล้ายปลักควาย จะล้อมบริเวณตาแยก เป็นรูปสี่เหลี่ยมและทำศาลเล็ก ๆ ไม้ที่มุง พร้อมปักไม้ไผ่ไว้สำหรับใส่ดอกที่สานเป็นรูปคล้ายรวงข้าว และรูปสัตว์น้ำ (ปลา กุ้ง) เพื่อขอให้ที่นามีความอุดมสมบูรณ์ เมื่อถึงวันแหกนา ผู้อาวุโสในครอบครัวจะนำฟางหวาน ๔ พง (ผลไม้และขนมหวาน) และฟางไข่ ๔ พง (หมาก พลุ บุหรี่) รวมทั้งข้าว ไข่ต้มไม่ปอกเปลือก และสุรา มาวางเช่นไหว้ที่ตาแยก เพื่อบอกกล่าวเจ้าที่ขอความคุ้มครองในการทำนา ให้ข้าวอุดมสมบูรณ์ หลังจากเลี้ยงตาแยกแล้ว จึงไถแหกนาได้ สำหรับไข่ต้มไม่ปอกเปลือกใช้เลี้ยงทายได้ คือ ถ้าไข่เป็นน้ำทายว่าปีนั้นน้ำจะท่วม ถ้าไข่เป็นผงทายว่าปีนั้นฝนจะแล้ง ถ้าไข่เน่าหรือมีกลิ่นหรือเป็นสีดำทายว่าศัตรูพืชจะมารบกวน ถ้าไข่งามดีทายว่าปีนั้นทำนาจะได้ผลดี นอกจากนี้อาจใช้ไก่ต้มทั้งตัว (ไม่เอาเครื่องในออก) เป็นเครื่องเช่นไหว้และเลี้ยงทายแทนไข่ต้มได้ โดยดูว่าถ้ากางไก่ต้มแล้วไก่แสดงว่าตาแยกกินเครื่องเช่นไหว้ ปีนั้นข้าวจะอุดมสมบูรณ์ แต่ถ้ากางไก่ต้มแล้วไก่แสดงว่าตาแยกไม่รับเครื่องเช่นไหว้ ปีนั้นจะทำนาไม่ได้ผล^๕

ส่วนภาคใต้ก็มีประเพณีแรกนาขวัญเช่นเดียวกัน การทำนาจะเลือกวันและฤกษ์ที่ดี หลังจากพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเสร็จสิ้น แต่ไม่นิยมวันพุธ เนื่องจากถือว่าเป็นวันเนาเปื่อย ต้นข้าวจะเสียหาย การทำพิธีแรกนານี้ ชาวนาจะนำหมาก พลุ รูป เทียน ไปอาราธนาเจ้าที่เป็นการบอกกล่าวก่อนเริ่มทำนา ขอให้การทำนาราบรื่น เสร็จจากการอาราธนาเจ้าที่แล้วก็ไถโดยเวียนขวา ๓ รอบ เป็นเสร็จพิธี^๖

^๕ กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ข้าว แหล่งกำเนิดวัฒนธรรมไทย (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), ๔๕ - ๔๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน, ๕๔.

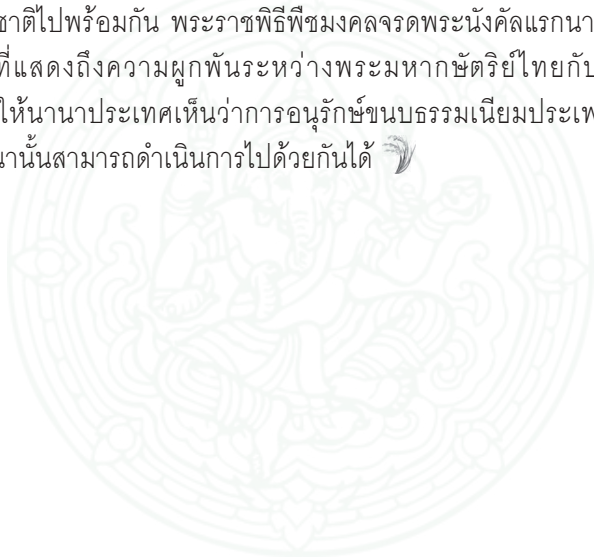
ความเปลี่ยนแปลงของพระราชพิธีจากอดีตสู่ปัจจุบัน (การเปลี่ยนผ่านจากอดีตสู่ปัจจุบัน)

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นพิธีกรรมสำคัญสำหรับประเทศที่มีการปลูกข้าวเป็นหลักของการเกษตรกรรมเช่นประเทศไทย ข้าวเป็นอาหารหลักและเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้แก่ประเทศ ดังนั้น การที่ประเทศไทยมีการปกครองโดยพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สมัยโบราณ องค์พระประมุขได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญของข้าวและการเกษตรกรรม จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีเพื่อเป็นสิริมงคล ขวัญและกำลังใจแก่เกษตรกร เป็นพระราชพิธีสำคัญประจำปี และถือเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญ ที่จะต้องเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเป็นประธาน หรือพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ รายละเอียดของพระราชพิธีมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มีพื้นฐานเกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทั้งในเรื่องผีและความเชื่อทางศาสนา โดยในช่วงแรกเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องผี ต่อด้วยความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ต่อมามีการเพิ่มความเชื่อทางศาสนาพุทธเข้าไปด้วยการผสมผสานความเชื่อที่หลากหลายนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเหมาะสมกับวิถีของสังคมไทย

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์อันดีระหว่างพระมหากษัตริย์กับพสกนิกร ในสมัยโบราณเชื่อกันว่า แວ່ນແວ່ວັນใดที่องค์พระประมุขจัดพระราชพิธีแรกนาขึ้นได้นั้น แสดงว่ามีพระราชอำนาจมาก หมายความว่าทรงบริหารบ้านเมืองประสบผลสำเร็จ บ้านเมืองสงบสุข ร่มเย็น มั่นคง เป็นปึกแผ่น และมีความอุดมสมบูรณ์ทั้งทรัพยากรและพืชพันธุ์ธัญญาหาร นั่นคือสิ่งที่พระมหากษัตริย์และประชาชนร่วมกันสรรค์สร้าง ต่อมาพระราชพิธีนี้ไม่ได้เป็นการประกาศพระราชอำนาจแก่ชาติอื่น แต่เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจแก่เกษตรกร ยืนยันให้เห็นการสนับสนุนขององค์พระประมุขและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องที่มีต่อเกษตรกรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

วันประกอบพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญในยุคหลังจวบจนปัจจุบัน แสดงให้เห็นการมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยต่อคตินิยม

ของพระราชพิธีและความมุ่งหวังในการพัฒนาทางการเกษตร การเข้าร่วมในพระราชพิธี
ก็ดี การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชจากลานแรกนาที่ดี มีนัยแห่งการเสริม
สร้างสิริมงคลแก่ชีวิตของตนประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือเชื่อว่าเป็นเพื่อเพิ่ม
ความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหารที่จะผลิตต่อไป ที่สำคัญก็คือเกษตรกร
ผู้ส่งผลิตผลเข้าประกวดและมารับพระราชทานรางวัลในแต่ละปี ก็แสดงถึง
ความมั่นคงใจที่เขาเหล่านั้นได้รับจากงานพระราชพิธีและพระบรมราชูปถัมภ์
ด้านการพัฒนาการเกษตร จึงประสบความสำเร็จได้ประกาศเกียรติยศของตน
และประเทศชาติไปพร้อมกัน พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญจึงเป็น
พระราชพิธีที่แสดงถึงความผูกพันระหว่างพระมหากษัตริย์ไทยกับประชาชน
และประกาศให้นานาประเทศเห็นว่าการอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม
และการพัฒนานั้นสามารถดำเนินการไปด้วยกันได้

เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแฉกรดพระนังคัล
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

คำชี้แจง

เอกสาร “เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์พระราชทานพระบรมราชาธิบายรวมอยู่ในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน จัดพิมพ์เผยแพร่ “เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล” ครั้งแรก ในรูปแบบหนังสือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ที่ระลึกในการเริ่มนา ณ พุ่งหลวงตำบลพญาไท และพิมพ์ครั้งที่ ๒ “เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕ เพื่อแจกในการพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เจ้าพระยาพลเทพฯ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการประสงค์จะพิมพ์หนังสือพระราชพิธีพืชมงคลและพระราชพิธีจรดพระนังคัล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ จึงขอให้กรรมการหอพระสมุดฯ ช่วยตรวจต้นฉบับ และประสงค์จะให้เรียบเรียงเรื่องแรกนาขวัญอันได้มีต่อมาภายหลังเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติม การจัดพิมพ์ครั้งนี้ (พ.ศ. ๒๕๖๕) เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้อันทรงคุณค่า กรมศิลปากร โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ มอบหมายให้นางสาวรุ่งนภา สงวนศักดิ์ศรี นักอักษรศาสตร์ชำนาญการ พิจารณาดำเนินการตรวจสอบชำระและทำหน้าที่บรรณาธิการ โดยกำหนดแนวทางดังนี้

๑. เนื้อหา บรรณาธิการได้สอบค้นต้นฉบับที่เคยจัดพิมพ์เผยแพร่โดยยึดฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๖๕ เป็นหลักในการตรวจสอบชำระ เนื่องจากมีเนื้อหาที่ครบถ้วนและมีการจัดทำเชิงอรรถ พร้อมทั้งกรรมการหอพระสมุดฯ ช่วยตรวจต้นฉบับและเรียบเรียงเรื่องตำนานการแรกนาขวัญต่อความที่ทรงพระราชนิพนธ์ โดยได้สืบค้นในราชกิจจานุเบกษาและการสัมภาษณ์ อันทำให้เห็นถึงความน่าเชื่อถือของข้อมูล อีกทั้งมีการนำเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ซึ่งปรากฏในส่วนท้ายของหนังสือ ฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ที่ระลึกในการเริ่มนา ณ พุ่งหลวงตำบลพญาไท มาแนบไว้ในส่วนท้ายด้วย ทั้งนี้ บรรณาธิการต้องรักษาดั้งเดิมให้มากที่สุด เรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบันสำหรับข้อความทั่วไปเท่าที่จำเป็น เพื่อถ่ายทอดความเข้าใจ ยกเว้นชื่อเฉพาะต่าง ๆ ยังคงรักษาอักษรวิธีตามต้นฉบับ ดังนั้น ผู้อ่านอาจพบการสะกดของชื่อเฉพาะต่าง ๆ ที่ต่างจากในปัจจุบัน และมีคำบางคำที่บรรณาธิการคงการสะกดไว้ตามรูปศัพท์เดิมทั้งที่ไม่ใช่ชื่อเฉพาะ เนื่องจากต้องการให้เห็นว่าในอดีตมีการใช้รูปศัพท์ดังกล่าวเพื่อประโยชน์และความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์

๒. เชิงอรรถ บรรณานิการได้คงเชิงอรรถตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๕ และพิจารณาจัดทำเชิงอรรถอธิบายความเพิ่มเติม โดยค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในการอ่านเอกสาร อีกทั้งได้อธิบายความเพิ่มเติม เช่น สถานที่ และเครื่องใช้ในพระราชพิธี เป็นต้น ทั้งนี้ เชิงอรรถอธิบายความเพิ่มเติมที่เรียบเรียงใหม่นี้ จะลงท้ายเชิงอรรถว่า - สวป. (หมายถึง สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์) ส่วนเชิงอรรถเดิม จะคงไว้ตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ โดยไม่มีการเพิ่มเติมใดๆ

เอกสารเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าทั้งในด้านประวัติศาสตร์และจารีตประเพณี ทำให้เห็นถึงรายละเอียดต่างๆ ของประเพณีหลวง และแสดงถึงความสำคัญของพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่มีต่อสังคมไทย รวมทั้งสะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย อันจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อคนรุ่นหลังในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บรรณานิการหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการตรวจสอบชำระเอกสารเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจในการศึกษาค้นคว้า และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญให้แก่คนทั่วไปในวงกว้าง

เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล

เจ้าพระยาพลเทพ ฯ

พิมพ์แจกในการแรกนาขวัญ

เมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๕

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒชนากร

คำนำ

เจ้าพระยาพลเทพ ฯ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ จะแรกนาขวัญ ในการพระราชพิธีฝังศพพระนังคัล ประจํา พ.ศ. ๒๕๐๕ ประสงค์จะพิมพ์หนังสือเป็นของ จำว่าบ่เสียเรื่อง ฯ แจ้งความมายังขอพระสมุหวิบูลย์คุณ ตำรับพระนคร ว่าจะได้พิมพ์พระราชพิธีฝังศพมงคล แลพระราชพิธีฝังศพพระนังคัล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ พระราชทานพระบรมราชาธิบายไว้ ในหนังสือเรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน ขอให้กรรมการหอพระสมุด ฯ ช่วยตรวจฉฉัย แลประสงค์จะให้เรียบเรียงเรื่องแรกนาขวัญ อันได้มีท่วงมาภายหลังเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์พิมพ์เดิม ลงให้เรียบร้อยก่อนมาจนเวลาปัจจุบันด้วย กรรมการหอพระสมุด ฯ จึงได้ปรึกษารพิมพ์ให้เจ้าพระยาพลเทพ ความประสงค์ ส่วนแรกของตำนานการแรกนาขวัญ อันมีที่ออกมาจากเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้น ได้ตรวจในหนังสือราชกิจจานุเบกษาแลเสียแล้ว เกี่ยวกับความมาเรียบเรียงพิมพ์ไว้ข้างตอนท้ายสมุดเล่มนี้.

พระบรมราชาธิบาย เรื่องพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัล

การพระราชพิธีกล่าวเป็นสองชื่อ แต่เนื่องกันเป็นพิธีเดียวกัน คือ บันในวันสวดมนต์ เป็นวันพระราชพิธีพืชมงคล ทำขวัญพืชพรรณต่าง ๆ มีข้าว ๑ เปลือก เป็นต้น จรดพระนังคัลเป็นพิธีเวลาเช้า คือลงมือไถ ถ้าจะแบ่งเป็นคนละพิธีก็ได้ ด้วยพิธีพืชมงคลไม่ได้ทำแต่ในเวลาค่ำวันสวดมนต์ รุ่งขึ้นเช้าก็ยังมีกรเลี้ยงพระต่อไปอีก การจรดพระนังคัลนั้นแล้ว ก็ได้ทำแต่วันซึ่งลงมือแรกนา เริ่มพระราชพิธีเสียแต่เวลาค่ำวันสวดมนต์พิธีพืชมงคลนั้นแล้ว พระราชพิธีพืชมงคลเป็นพิธีสงฆ์ทำที่ทุ่งสนามหลวง ในพระนคร พระราชพิธีจรดพระนังคัลเป็นพิธีพราหมณ์ ทำที่ทุ่งส้มป่อยนอกพระนคร ๒ พิธีทั้งสองนั้นก็นับว่าทำพร้อมกันในคืนเดียว วันเดียวกัน จึงได้เรียกชื่อติดกันว่า พระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล

ฤกษ์การพระราชพิธีนี้ ต้องหาฤกษ์พิเศษกว่าฤกษ์อื่น ๆ คือ กำหนดสี่อย่าง ฤกษ์นั้นอย่าให้ต้องวันผีเพ็ญอย่างหนึ่ง ให้ได้ศุภดิถีอย่างหนึ่ง ให้ได้บูรณฤกษ์อย่างหนึ่ง ให้ได้วันสมภพเคราะห์อย่างหนึ่ง ตำราหาฤกษ์นี้เป็นตำราเกร็ด เขาสำหรับใช้เริ่มที่จะลงมือแรกนา หว่านข้าว ดำข้าว เกี่ยวข้าว ขนข้าว ขึ้นยุ้ง แต่ที่เขาใช้กันนั้นไม่ต้องหาฤกษ์อย่างอื่น ให้แต่ได้สี่อย่างนี้แล้ว ถึงจะถูกวันอุบาทว์โลกวินาศก็ใช้ได้ แต่ฤกษ์จรดพระนังคัลอาศัยประกอบฤกษ์ดีตามธรรมเนียมด้วยอีกชั้นหนึ่ง ตามแต่จะได้ลงวันใดในเดือนหกดิถีซึ่งนับว่าผีเพ็ญนั้น ข้างขึ้นคือ ๑, ๕, ๗, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๕ ข้างแรม ๑, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๓, ๑๔ เป็นใช้ไม่ได้ ศุภดิถีนั้นก็คือดิถีดาว่วงซึ่งไม่เป็นผีเพ็ญ

๑ คำว่า “ข้าว” ในเอกสารต้นฉบับใช้ว่า “เข้า”

๒ ในส่วนท้ายของเอกสารนี้มีการใช้ว่า “ทุ่งส้มป่อยนาหลวง” และเรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ ใช้ว่า “ทุ่งส้มป่อยนอกพระนคร” ซึ่งสถานที่ตั้งอยู่บริเวณราชตฤณมัยสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือสนามม้านางเลิ้ง ซึ่งปิดตัวลงไปเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๑ และปัจจุบันอยู่ในขั้นตอนการก่อสร้างเป็นสวนสาธารณะ ในนาม “อุทยานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร” - สวป.

นั่นเอง บุรณฤกษ์นั้นคือ ๒,๔,๕,๖,๘,๑๑,๑๔,๑๗,๒๒,๒๔,๒๖,๒๗ วันสมภุเคราะห์นั้นคือ วันจันทร์ วันพุธ วันพฤหัสบดี วันศุกร์ กับกำหนดธาตุอีกอย่างหนึ่ง ตามวันที่โหราแบ่งเป็น ปถวิ อาโป เตโช วาโย ให้ได้ส่วนสกัดกันแล้วเป็นใช้ได้ จะพรรณนาที่จะหาฤกษ์นี้ก็จะต้องยืดยาวไป เพราะไม่มีผู้ใดที่จะต้องใช้อันใด

การแรกนาที่ต้องเป็นธุระของผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดิน เป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ เช่น ในเมืองจีน สีพันปี่ล่วงมาแล้ว พระเจ้าแผ่นดินก็ลงทรงไถนาเองเป็นคราวแรก พระมหากษัตริย์ตัวใหม่ ส่วนจดหมายเรื่องราวอันใดในประเทศสยามนี้ที่มีปรากฏอยู่ในการแรกนาก็มีอยู่เสมอเป็นนิจไม่มีเวลาเว้นว่าง ด้วยการซึ่งผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินลงมือทำเองเช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เป็นตัวอย่างแก่ราษฎรชักนำให้มีใจหมั่นในการที่จะทำนา เพราะเป็นสิ่งสำคัญที่จะได้อาศัยเลี้ยงชีวิตทั่วหน้า เป็นต้นเหตุของความตั้งมั่นแลความเจริญไพบุลย์แห่งพระนครทั้งปวง แต่การซึ่งมีพิธีเจือปนต่าง ๆ ไม่เป็นแต่ลงมือไถนาเป็นตัวอย่าง เหมือนอย่างชาวนาทั้งปวงลงมือไถนาของตัวตามปรกติ ก็ด้วยความหวาดหวั่นต่ออันตราย คือ น้ำฝนน้ำท่ามากไปน้อยไป ดั่งเพลิงแลดสัตว์ต่าง ๆ จะบังเกิดเป็นเหตุอันตราย ไม่ให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิ แลมีความปรารถนาที่จะให้ได้ประโยชน์เต็มภาคภูมิเป็นกำลัง จึงได้ต้องแสหากางที่จะแก้ไขแลทางที่จะอุดหนุน แลที่จะเสี่ยงทายให้รู้ล่วงหน้าจะได้เป็นที่มั่นอกมั่นใจ ก็การที่แก้ไขเยียวาน้ำฝนน้ำท่า ซึ่งเป็นของเป็นไปโดยฤดูปรกติเป็นเอง โดยอุบายลงแรงลงทุนอย่างไรไม่ได้ จึงต้องอาศัยคำอธิษฐานเอาความสัตย์เป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษนับว่าเป็นการสวัสดิมงคล ตามซึ่งมาในพระพุทธานุศาสนานี้^๓ บุษบาเช่นสรวงตามที่มาทางไสยศาสตร์บ้าง^๔ ให้เป็นการช่วยแรงแลเป็นที่มั่นใจตามความปรารถนาของมนุษย์ซึ่งคิดไม่มีที่สูด

^๓ สุจิตร์ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า จากข้อความที่ว่า “อาศัยคำอธิษฐานเอาความสัตย์เป็นที่ตั้งบ้าง ทำการซึ่งไม่มีโทษนับว่าเป็นการสวัสดิมงคลตามซึ่งมาในพระพุทธานุศาสนานี้” นั้น ทรงหมายถึง พิธีพืชมงคล อันเป็นพิธีสงฆ์ ที่กระทำ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม - สวป.

^๔ สุจิตร์ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่า จากข้อความที่ว่า “บุษบาเช่นสรวงตามที่มาทางไสยศาสตร์บ้าง” นั้น ทรงหมายถึง พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ อันเป็นพิธีพราหมณ์ - สวป.

กิจกรรมนิยมการแรกนาซึ่งมีมาในสยามแต่โบราณตามที่ค้นได้ในหนังสือต่าง ๆ คือ ในหนังสือนพมาศ^๕ เมื่อครั้งกรุงสุโขทัยนั้น มีข้อความว่า “ในเดือนหก พระราชพิธีไพศาย จรดพระนังคัล พรหมณ์ประชุมกันผูกพรตเจริญเทวรูปเข้าโรงพิธี ณ ท้องทุ่งละหานหลวงหน้าพระตำหนักข้าง เขากำหนดฤกษ์แรกนาว่าใช้วันอาทิตย์ พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องต้นอย่างเทศ^๖ ทรงม้าพระที่นั่งพยุหยาตราเป็นกระบวน เพ็ชรพวง พระอรรคชายาแลพระราชวงษานูงงษ์ พระสนมกำนัลเลือกแต่ที่ ต้องพระราชหฤทัย ขึ้นรถประเทียบตามเสด็จไปในกระบวนหลัง ประทับที่พระตำหนักข้าง จึงโปรดให้ออกยาพลเทพธิดีแต่งตัวอย่างลูกหลวง มีกระบวนแห่ประดับด้วย กรรจิ่ง^๗ บั้งสุรย์^๘ พรหมณ์เป่าสังข์ไปรยข้าวตอกนำหน้า ครั้นเมื่อถึงมณฑลท้องละหาน ก็นำพระโคคู่สุภราชมาเทียมไถทอง พระครูพิธีมอบยามไถแลประภู์ทอง^๙ ให้ออกยาพลเทพเป็นผู้ไถที่หนึ่ง พระศรีมโหสถซึ่งเป็นบิดานางนพมาศเองแต่งตัวเครื่องขาว อย่างพรหมณ์ ถือไถเงินเทียมด้วยพระโคเสวตรพระพรเดินไถเป็นที่สอง พระวัดมนเศรษฐู แต่งกายอย่างคหบดี ถือไถหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพลแดง เทียมด้วยโคกระวีล ทั้งไม้ประภู์ก พระโหรลั่นฆ้องไชยประโคมดุริยางคดนตรี ออกเดินไถเวียนซ้ายไปขวา ซีพื่อพรหมณ์ปรายข้าวตอกดอกไม้ บันญาเสียงสังข์ไม้บัณเฑาะว์นำหน้าไถ ขุนบริบูรณ์ รัถยานายนังงานนาหลวงแต่งตัวนุ่งเปลาะคาดราตคตสวมหมวกสาน ถือกระบี่เข้า ไปรยปรายหัว่นพิชัรัถยานารตามทางไถจรดพระนังคัลถ้วนสามรอบ ในขณะนั้น

^๕ หนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ สันนิษฐานโดยทางโวหาร ว่าแต่งขึ้นในช่วงต้นสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ ๒ - รัชกาลที่ ๓ - สวป.

^๖ พระเจ้าแผ่นดินทรงเครื่องต้นอย่างต่างประเทศ - สวป.

^๗ เครื่องประกอบยศของเจ้านาย ขุนนาง และราชพาหนะ มีรูปร่างคล้ายสัปทน ขนาดเล็ก บุด้วยผ้าต่างสีต่างชนิดกันตามชั้นยศ ระบายรอบอย่างน้อย ๒ ชั้น ยาวปรกลงมากกว่า สัปทน ลำรับหนึ่งมี ๔ คัน ใช้สำหรับตั้งแต่งประจำมุมทั้ง ๔ ของผู้ครองยศ หรือถือเข้ากระบวนแห่ เช่น แห่พระยาแรกนา หรือแห่ข้างสำคัญ ในเนื้อหานี้ใช้ถือเข้ากระบวนแห่พระยาแรกนา โดยอาจใช้ว่ากระชิ่ง กระดิ่ง กะชิ่ง กันฉิ่ง หรือกันชิ่ง ก็ได้ - สวป.

^๘ เครื่องสูงอย่างหนึ่งสำหรับใช้ในวิวขบวนพิธีแห่ เป็นเครื่องบังแดดขนาดใหญ่ รูปใบโพมีด้าม ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง - สวป.

^๙ ปัจจุบันเขียนว่า “ประตักทอง” - สวป.

มีการมหรสพ ระเบง ๑๐ระบำโหม่งครุ่ม ๑๑หกคเมนโต่ลวด ลอดบ่วงรำแพนแทงวิไลย ๑๒ ไก่ป่า ข้าหงษ์รายรอบปริมณฑลที่แรกนาขวัญ แล้วจึงปล่อยพระโคทั้งสามอย่าง ออกกินเลี้ยงเลี้ยงทายของห้าสิ่ง แล้ววิหระพราหมณ์ก็ทำนายตามตำหรับไตรเพท ในขณะที่นั้นพระอรรคชายาภักดีวรสั่งพระสนมให้เชิญเครื่องพระสุพรรณภาชน์มรุปายาศ ขึ้นถวายพระเจ้าอยู่หัวเสวย ราชมัลกียมกรุปายาศ ๑๓เลี้ยงลูกขุนทั้งปวง” เป็นเสร็จ การพระราชพิธีซึ่งมีมาในเรื่องนพมาศ

ที่มีมาในกฎมณเฑียรบาลว่า “เดือนไพศาวจรดพระนังคัล เจ้าพระยา จันทกุมารถวายบังคม ณ หอพระ ทรงพระกรุณายื่นพระขรรค์ ๑๔ พระพลเทพถวายบังคม

๑๐ ปัจจุบันเขียนว่า “ระเบ็ง” เป็นการละเล่นของหลวง แสดงเรื่องราวจากเทพนิยาย ผู้เล่น เป็นกษัตริย์ แต่งกายเหมือนกันทุกคน นุ่งสนับเพลา นุ่งผ้าเกี้ยว สวมเสื้อคอตั้งแขนยาว ปล่อยชายไว้ นอกผ้านุ่ง มีผ้าคาดพุง ศีรษะสวมเทริด มือถือธนู นอกจากนี้ผู้เล่นเป็นพระกาลแต่งกายได้ ๒ แบบ คือ เครื่องแต่งตัวเหมือนผู้เล่นเป็นกษัตริย์ สวมเสื้อครุยทับ ศีรษะสวมลอมพอก หรือแต่งตัวเป็นเครื่อง ทรงเครื่องเหมือนกษัตริย์ในละครว่า แต่ไม่สวมเสื้อ - สวป.

๑๑ โหม่งครุ่ม คือ การละเล่นของหลวงที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา การแต่งตัวของผู้เล่น เหมือนกับระเบ็ง มือถือไม้ก่าต คือ กระบองสั้น แต่มีด้ามยาว มีกลองประกอบการเล่น ผู้เล่นแบ่งออกเป็นกลุ่ม กลุ่มละ ๔ คน กลุ่มหนึ่ง มีโหม่งครุ่ม ๑ ใบ อยู่ตรงกลาง ด้านหน้ามีผู้เล่น ๑ คน มายืนตรงหน้า คอยตีโหม่งบอกท่าทางให้ผู้เล่นทำตาม เมื่อผู้ตีโหม่งให้สัญญาณผู้เล่นเข้าประจำที่แล้ว คนตีโหม่งจะร้อง “อิหัดัดัดทา” และตีโหม่ง ๒ ที แล้วบอกท่าต่าง ๆ ผู้เล่นจะทำท่าตามที่สั่ง และร้องว่า “ัดัดัดทา ัดัดทา ท่าัดัด” จนกว่าคนตีโหม่งจะให้สัญญาณเปลี่ยนท่า ผู้ตีโหม่งจะรัวสัญญาณให้ผู้เล่นหยุดยืนอยู่กับที่ ด้วยวิธีร้องบอกว่า “โหม่งครุ่ม” ตีโหม่ง ๒ ที ผู้เล่นจะใช้ไม้ก่าตตีหนึ่งกลองดังครุ่ม ๆ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงพระนิพนธ์ทำรำโบราณไว้ในสาส์นสมเด็จ การเล่น เช่นนี้บางท่านเรียก “อิหัดัดัดทา” ที่เรียกว่าโหม่งครุ่ม สันนิษฐานว่าเรียกตามเสียงโหม่ง และเสียงกลอง ที่ดัง - สวป.

๑๒ ปัจจุบันเขียนว่า “แทงวิสัย” เป็นการละเล่นของหลวง ผู้เล่นแต่งตัวคล้ายกับตัวเสียวาง ของจีน มือถือหอกหรือทวน ผู้เล่นจะใช้หอกหรือทวนรำสู้กันตามทำนอง และจึงหะของปีพาทย์ ที่บรรเลงประกอบ - สวป.

๑๓ ปัจจุบันเขียนว่า “ข้าวมรุปายาศ” คือ ข้าวหุงด้วยน้ำมันเมื่อน้ำผึ้ง ใช้เป็นของหวาน ในงานรื่นเริง - สวป.

๑๔ พระแสงขรรค์เป็นหนึ่งในพระราชศาสตราวุธ และเป็นสัญลักษณ์ของอาชญาสิทธิ์ ของพระเจ้าแผ่นดิน เท้ากับว่าพระองค์พระราชทานพระราชอาชญาสิทธิ์ให้พระยาแรกนาทำหน้าที่ แทนพระองค์ - สวป.

ตั้งอาญาสิทธิ ทรงพระกรุณาลดพระบรมเดชมิได้ไซ้หน้าลของ มิได้ตรัสคดีถ้อยความ มิได้เบิกลูกขุน มิได้เสด็จออก ส่วนเจ้าพระยาจันทกุมารมีเกยช้างหน้าพุททาวาศขัดแห่ขึ้นช้างแต่นั้นให้สมโภชสามวัน ลูกขุนหัวหมื่นพันนา นาร้อยนาหมื่นกรมการในกรมนาเฝ้าแลขุนหมื่นชาวศาลทั้งปวงเฝ้าตามกระบวน” ได้รับความในกฎมณเฑียรบาลแต่เท่านี้เป็นข้อความรวมๆ ลงไปว่าหนังสือนพมาศหลายเท่า การที่ไปแรกนาไปทำอย่างไรก็ไม่ได้กล่าวถึง วิธีที่จัดการพระราชพิธีนี้เห็นจะไม่เหมือนกันกับที่คุ้ชไทยเลย ดูเป็นต่างครูกันทีเดียว ช้างคุ้ชไทยดูการพระราชพิธีนี้เป็นการคล้ายออกสนามใหญ่ เจ้าแผ่นดินยังถืออำนาจเต็ม ออกยาพลเทพเป็นแต่ผู้แทนที่จะลงมือไถนา ส่วนข้างกรุงเก่า ยกเอาเจ้าพระยาจันทกุมารเป็นผู้แทนพระองค์ มอบพระแสงอาญาสิทธิให้ ส่วนพระพลเทพคงเป็นตำแหน่งเสนาบดีผู้ออกหมายตามกระทรวง เจ้าแผ่นดินนั้นเป็นเหมือนหนึ่งออกจากอำนาจจำลองเสียบเสียดสามวัน การที่ทำเช่นนี้ก็เห็นจะประสงค์ว่าเป็นผู้ได้รับสมมติสามวัน เหมือนอย่างเป็นพระเจ้าแผ่นดินไปแรกนาเองดูขลังมากขึ้น ไม่เป็นแต่การแทนกันเล่นๆ ต่างว่า แต่วิธีอันนี้เห็นจะได้ใช้มาจนตลอดปลายๆ กรุงเก่า ด้วยได้เห็นในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัด ความนั้นก็ลงรอยเดียวกันกับกฎมณเฑียรบาลเป็นแต่ตัดความไปว่าถึงเวลาไปทำพิธีชัดเจนขึ้น คือว่าพระอินทกุมารฉลองพระองค์ส่วนพระมหะษินันนางเทพีฉลองพระองค์ ชีเร็วคฤหสองตอนไปถึงทุ่งแก้วขึ้นจากเรือพระอินทกุมารสวมมงกุฎอย่างเลิศ ชีเสด็จเงิน นางเทพีสวมมงกุฎอย่างเลิศไม่มียอดชีเสด็จเงิน แฮ่มัสัประทนบังสุรย์เครื่องยศตาม บรรดาคนตามนั้นเรียกว่ามหาดเล็ก มีขุนนางเคียงถือหว่านห้ามสูงต่ำ ครั้นเมื่อถึงโรงพิธีแล้ว พระอินทกุมารจับคันไถเทียมโคอุสุภราช โคกระวีล พระยาพลเทพถือเชือกงูโค นางเทพีหาบกระเช้าข้าวหว่าน ครั้นไถได้สามรอบแล้ว จึงปลดโคออกกินข้าวสามอย่าง ถั่วสามอย่าง หญ้าสามอย่าง ถ้ากินสิ่งใดก็มีคำทำนายต่าง ๆ ซึ่งชื่อผู้แรกนาแปลกกันไปกับในกฎมณเฑียรบาล ช้างหนึ่งเป็นจันทกุมาร ช้างหนึ่งเป็นอินทกุมาร ช้างหนึ่งเรียกเจ้าพระยา ช้างหนึ่งเรียกพระ การที่ชื่อแปลกกันนั้นได้พบในจดหมายเหตุขุนหลวงหาวัดนี้เอง เมื่อว่าถึงพระราชพิธีเฝ้าข้าวว่าพระจันทกุมารเป็นผู้ได้รับสมมติไปทำพิธีเพราะฉะนั้นต้องเข้าใจว่า มีทั้งพระอินทกุมาร พระจันทกุมารเป็น ๒ คน ที่ในการพระราชพิธีจรดพระนังคัล ช้างหนึ่งว่าพระอินทกุมาร ช้างหนึ่งว่าพระจันทกุมาร ก็เห็นจะเป็นไขว้ชื่อกันไปเท่านั้น ฤบางทีก็จะผลัดเปลี่ยนเป็นคนนั้นแรกนาบ้าง

คนนี้แรกนาบ้าง แต่ยศที่เรียกว่าเจ้าพระยาฤๅษีจะเป็นอย่างใดจะเป็นแน่ นั่น ตามที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านทรงพระราชดำริเห็นว่าจะเป็นเจ้าราชินิกุล คำที่เรียกว่า พระฯ นี้ดูใช้ทั่วไปในชื่อเจ้านาย อย่างเช่นชั้นแรก ๆ พระเทียรราชา พระรามเสวย พระมหินทราราช อิกชั้นหนึ่งในเวลาเดียวกันนั้น เช่น พระศรีเสาวราช พระเหล่านี้เป็นลูกหลวงเอกทั้งนั้น ในชั้นหลัง ๆ มีเจ้า เต็มหน้า ก็ดูเป็นเหมือนกับจะเรียกนำติดปากไปพอให้รู้ว่าเป็นพระราชตระกูล มีใช้พระขุนนาง เช่น เจ้าพระพิไชยสุรินทร การซึ่งเห็นว่าพระอินทกุมารฤๅจันทรกุมารจะเป็นราชินิกุลนั้น ด้วยได้รับยศใหญ่กว่าเจ้าพระยาพลเทพ แต่เมื่อค้นดูในตำแหน่งนาพลเรือนที่มีชื่อ เจ้าราชินิกุลหลายคน ก็ไม่มีชื่อสองชื่อนี้ มีแต่ชื่อพระอินทรมนตรี มีสร้อยว่าศรีจันทรกุมาร อยู่คนหนึ่ง ถ้าจะคิดว่าตำแหน่งพระอินทกุมารพระจันทรกุมารนี้ จะเป็นตำแหน่งพระอินทรมนตรี ศรีจันทรกุมารคน ๑ พระมงคลรัตนราชมนตรี ถ้าจะเติมศรีอินทกุมารเข้าอีกคน ๑ ก็จะเข้าคู่กันได้ชอบกลอยู่ เพราะกรมสรรพากรนี้ได้บังคับบัญชาการตลาดทั้งปวง ดูแต่ก่อนเป็นตำแหน่งใหญ่ การแรกนาก็เกี่ยวข้องอยู่กับกรมสรรพากรบ้าง เช่น หมายรับสั่งทุกวันนี้ก็ยังใช้ว่า อนึ่งให้คลังมหาสมบัติสรรพากรใน หมายบอกกำหนด ตลาดบกตลาดเรือกรุงเทพฯ เป็นต้น ที่อ้างถึงนี้ใช้จะว่าความตามรูปหมายที่ใช้ อยู่ทุกวันนี้ เพราะรูปหมายทุกวันนี้เป็นแต่ให้เป็นผู้ประกาศให้ลูกค้ารู้ ที่จะว่าเดี๋ยวนี้ ประสงค์จะให้รู้ว่าการเกี่ยวข้องกับกรมสรรพากรบ้าง แลกรมสรรพากรแต่ก่อน เป็นกรมใหญ่ บางที่ตำแหน่งจันทรกุมารอินทกุมารนี้ถึงเป็นราชินิกุล จะได้บังคับบัญชา กรมสรรพากรบ้างดอกกระมัง หลวงอินทรมนตรีจึงมีสร้อยศรีจันทรกุมารติดท้ายอยู่ แต่ตำแหน่งมงคลรัตนนั้น ไม่มีอินทกุมารหายไป ธรรมเนียมสร้อยชื่อของเก่ากรมใด มักจะใช้สร้อยชื่อเรื่องเดียวกันไปทั้งคู่ เช่น กรมช่างใช้สร้อยชื่อสุริยชาติ เป็นต้น ๑๕ ถ้าสร้อยชื่อจันทรกุมาร ๑๖ เป็นของกรมสรรพากร ก็คงจะเป็นกรมสรรพากรแรกนา แต่เมื่อคิดอีกอย่างหนึ่งฤๅจะเป็นผู้ใดผู้หนึ่งซึ่งควรจะแรกนาแล้ว โปรดให้ไปแรกนา

๑๕ เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ มีข้อความต่อท้ายว่า "ตลอดทั้งจางวางแลเจ้ากรม" - สวป.

๑๖ เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๓ มีข้อความต่อท้ายว่า "อินทกุมาร" - สวป.

เหมือนอย่างชั้นหลัง ๆ ไม่ว่าตำแหน่งใด ถ้าผู้ได้ไปแรกนา ก็เรียกผู้นั้นเป็นพระอินทกุมาร
ฤ็พระจันทกุมารจะได้ดอกกระมัง แต่ในชั้นหลังครั้งขุนหลวงหาว่าตนเรื่องให้อำนาจ
จนถึงยื่นพระขรรค์เห็นจะเลิกเสียแล้วจึงไม่ได้กล่าวถึง ดูก็จะได้รับยศคล้าย ๆ ขุนนาง
แรกนาอยู่ทุกวันนี้

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นคำพูดกันมาชুম ๆ คู่กันกับพระยาพลเทพยื่นชิงช้า
ตีนตกต้องรีบตะเกาเข้ามาวันนั้นต้องเป็นของพระยาพลเทพ ในการแรกนาคันตะเกา
เข้ามาก็เป็นของผู้แรกนาเหมือนกัน แต่มีวิเศษออกไปที่เรื่องว่าได้กำตากด้วย
เรื่องกำตากันนี้มีคำพูดกันจนถึงเป็นคำพูดเล่น ถ้าผู้ใดจะแย่งเอาสิ่งของของผู้ใด
เป็นการหยอก ๆ กัน ก็เรียกว่ากำตากละ เรื่องกำตากันนี้ได้ค้นพบในจดหมายขุนหลวงหาว่า
ว่าระหว่างพิธีสามวันนั้น ถ้าเป็นพ่อค้าเรือแลเกวียนแลพ่อค้าสำเภา จักมาแต่ทิศใด ๆ
ทั้ง ๘ ทิศ ถ้าถึงในระหว่างพิธีนั้น พระอินทกุมารได้เป็นสิทธิ อนึ่งทนายบ่าวไพร่
ของพระอินทกุมาร ในสามวันนั้นจะไปเก็บขนอนตลาดแลเรือจ้างในทิศใด ๆ ก็ได้เป็นสิทธิ
เรียกว่าทนายกำตาก มีข้อความของเก่าจดไว้ดังนี้ พิศระหัดดูเห็นว่า ข้อที่ว่าเกวียน
แลเรือสำเภามาถึงในวันนั้นเป็นสิทธิ ดูเหมือนหนึ่งบรรดาค้าซึ่งมาในเกวียน
แลลำเภานั้นจะต้องรีบเป็นของพระอินทกุมารทั้งสิ้น แต่ที่จริงนั้นมุ่งหมายจะว่าด้วย
คำปากเรือแลคำเกวียนซึ่งเป็นภาษาเข้าอย่างเก่า การที่อนุญาตให้ขึ้นอนุญาต
คำปากเรือแลคำเกวียนในส่วนที่มาถึงวันนั้นให้เป็นรางวัล แต่ก็คงจะไม่เป็นประโยชน์
ที่ได้เสมอทุกปี เพราะการค้าขายแต่ก่อนมีน้อยที่จะหาสำเภาลำใดแลเกวียนหมู่ใด
ให้มาถึงเฉพาะในวันพระราชพิธีนั้นได้เสมอทุกปีคงหาไม่ได้ คงจะมีผู้ได้จริง ๆ
สักครั้งหนึ่งฤ็สองครั้ง เพียงห้าซ้งหกซ้ง ก็จะเป็นศรั็ฐฐีปลื้มกันเต็มที จึงได้นิยม
โจทยกันไม่สิ้นสุดจนถึงทุกวันนี้ ส่วนประโยชน์ที่ได้จริง ๆ เป็นของเสมออยู่ นั้น
คงจะเป็นคำตลาดคำเรือจ้างส่วนวันนั้น เป็นยกพระราชทานให้ผู้แรกนาเก็บคำตลาด
ที่กล่าวนี้ คือที่เก็บอยู่อย่างเก่า ฟังมาเลิกเสียในรัชกาลที่ ๔ นายอากรตลาดนั้น
มักจะเป็นผู้หญิงที่เป็นคนค้าขายทำมาหากิน รับผูกจากพระคลังไปเก็บ เช่น ในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีท้าวเทพากรคนหนึ่งเป็นผู้ไปเก็บ ท้าวเทพากรนั้น
ก็นับว่าเป็นศรั็ฐฐี เป็นที่นับถือชื่อเสียงเลื่องลือเหมือนอย่างเจ้าตัวคนหนึ่ง ถ้าใคร
อยากจะสำแดงตัวว่าเป็นผู้มีเชื้อแถมแลทรัพย์สินสมบัติบริบูรณ์ เมื่อใดถามว่าเป็นลูกใคร
หลานใคร ถ้าเกี่ยวข้องเป็นญาติลูกหลานของท้าวเทพากร ถึงห่างเท่าใดก็ต้องอ้างว่า

เป็นลูกหลานของท้าวเทพากร ข้าพเจ้าเคยได้ยินมาดังนี้ แล้วผู้ที่ฟังนั้นก็เข้าใจ ซึมซาบ ๑๗ว่าเป็นคนมั่งคั่งบริบูรณ์ พักตึกเก็บอาการตลาดนั้น เก็บตามแผงลอยร้านหนึ่ง เก็บวันละเพ็อง แต่ผู้ซึ่งเก็บอาการนั้นไม่ใคร่จะเก็บตามพักตึก ด้วยเวลานั้นใช้ซื้อขายกัน ด้วยเบี้ย มักจะตักตวงเอาเหลือเกินกว่าพักตึก ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปตลาดท้ายสนม ดำรัสถามพวกชาวร้านด้วยเรื่องเสียดอาการตลาด ทรงเห็นว่าราษฎรที่มีของสดเล็กน้อยมาขายต้องเสียดอาการ นายตลาดเก็บแรงเหลือเกิน จึงได้โปรดให้เลิกอาการตลาดเสีย เปลี่ยนเป็นภาษีเรือโรงร้านตึกแพอาการตลาดซึ่งเก็บอย่างแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นอาการในแบบซึ่งมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า การซึ่งว่าทนายของผู้แรกนาไปเที่ยวเก็บอาการขนอนตลาดได้เป็นสิทธิทุกแห่งนั้น ก็คือยกอาการที่เก็บร้านละเพ็องในส่วนวันนั้นพระราชทานให้แก่ผู้แรกนาไปเก็บเอาเอง จึงได้มีหมายให้คลังมหาสมบัติสรรพากรหมายบอกกำนันตลาดบกตลาดเรือ ให้ประกาศป่าวร้องให้ลูกค้ำรุ่งจั่วทั้งกัน คือให้รู้ว่ากำหนดวันนั้นให้เสียดอาการแก่ผู้แรกนา ถ้าเรือสำเภาเข้ามาก็ให้เสียดค่าปากเรือค่าจังกอบแก่ผู้แรกนา เมื่อได้พระราชทานอนุญาตเช่นนี้ ผู้แรกนาก็แต่งทนายออกไปเที่ยวเก็บอาการ ผู้แรกนาเองก็เป็นเวลานาน ๆ จะได้ครั้งหนึ่ง มุ่งหมายอยากจะได้ให้มาก ทนายซึ่งไปนั้นแล้วก็อยากจะทำผลประโยชน์ของตนเป็นลำไปบ้าง เก็บอาการจึงได้รุนแรงล้นเหลือเกินพักตึกไปมากนุง ๑๘ยิ่งกว่าที่นายตลาดนุงอยู่แต่ก่อน จนลูกค้ำชาวตลาดทั้งปวงพากันกลัวเกรง เมื่อจะเอาให้มากผู้ที่จะให้ก็ไม่ใคร่จะยอมให้ ข้างผู้ที่ จะเอา ก็ถืออำนาจที่ได้อนุญาตไป โจบฉวยเอาตามแต่ที่จะได้ จนกลับเป็นวังราว

^{๑๗} คำว่า “ซึมซาบ” คำอธิบายศัพท์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ให้ความหมายว่า “ความนิยมในคดีอย่างหนึ่งอย่างใด อันเป็นคติที่ผิดแลควรจะคิดเห็นได้ แต่หลงเชื่อว่าถูกต้อง ถ้าว่าใครซึมซาบ ก็หมายความว่าเป็นผู้เชื่อถือคติเช่นนั้น อุปมาเหมือนคติอันนั้นซึมซาบอยู่ในสันดานเสียแล้ว ทำอย่างไร ๆ ก็ไม่ถอนออกได้” - สวป.

^{๑๘} คำว่า “นุง” คำอธิบายศัพท์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ให้ความหมายว่า “คดีโกง มาแต่คดีเตียนภิกษุอลัชชี ว่าเปนแต่คฤหัสถ์นุงเหลืออง มิใช่พระใช้สงฆ์ แต่แรกมักใช้แต่เฉพาะที่เนื่องด้วยภิกษุอลัชชี ดังเช่นเห็นพระสงฆ์ จะไต่ถามกันว่า ภิกษุของคั่นน้องคั่นนี้เป็นอลัชชีหรือไม่ มักถามกันว่า นุงหรือไม่นุง คำว่า “นุง” จึงเลยเป็นคำแผลง” - สวป.

กลายเป็นที่กำตากจึงได้เป็นที่ลัวกัน จนถึงเอามาพูดเป็นยูติ^{๑๔}ในเวลาที่จะแย่งของอันใดจากกันว่า กำตาก แต่ส่วนคำกำตากเองนั้นดูก็เป็นภาษาไทยแท้ แต่แปลไม่ออกว่าจะไร มีท่านผู้หนึ่งได้แปลโดยการเดา ลองคิดดูเห็นว่าคำ กำ นั้น แปลว่าถือ ตากแปลว่าของที่ตั้งเปิดเผยไว้ ดังคำที่เรียกว่า เอาของฝั่งตากเป็นต้น คือจะถือเอาใจความว่า ร้านตลาดที่เวลาออกอยู่เปิดอยู่ เอาพัสดุดินค้าออกตั้งวาง เพื่อจะซื้อขายแลกเปลี่ยนกัน โบราณจารย์จะเรียกว่าตากดอกกระมัง คำว่ากำนั้น ก็คือทนายของพระยาไปเที่ยวฉกฉวยสิ่งของตามร้านตลาด ก็ต้องเอามือกำมาจึงได้ของ ก็คำสองคำนี้เข้าเป็นสมาส จึงเป็นกำตาก ความเห็นได้กล่าวดังนี้ ข้าพเจ้ายังไม่เห็นด้วยได้คิดเดาแปลลองดูเองบ้าง สงสัยว่าคำตากนั้นจะเรียกลากยาวไป บางทีจะเป็นตักดอกกระมัง ด้วยแต่ก่อนมาการซื้อขายกันในตลาดใช้เบี้ยหอย ตลาดแผงลอยเช่นนี้ มักมีกระจาดตุกระนุงไว้คอยรับเบี้ยจากผู้ที่มาซื้อ แลทอนเงินทอนเบี้ยกัน ในที่ๆ ไข่เบี้ย เช่นนั้น มักมีถ้วยน้ำพริกปากปูล่ ฤจอกทองเหลืองคว่ำครอบอยู่ที่กลางกองเบี้ยสำหรับใช้ตักตวง เมื่อเวลาพระยาผู้แรกนาได้รับอนุญาตให้เก็บเงินค่าอากรตลาดในวันแรกนา ก็ไปเก็บอากรนั้นด้วยเบี้ยจากกระนุงตุกระจาดที่ไว้เบี้ยนั้น แต่การที่พระราชทานอนุญาตเช่นนั้น เมื่อแรกอนุญาตก็คงจะยกเงินอากรให้แก่นายตลาด ชาวตลาดต้องเสียแก่พระยาผู้แรกนาฝ่ายเดียว แต่ครั้นภายหลังมานายากรตลาดก็คงจะผลัดเปลี่ยนกันไป เจ้าพนักงานก็คงจะผลัดเปลี่ยนกันไป เมื่อการจืด ๆ ลงมาภายหลัง เงินอากรก็จะไม่ได้ยกให้นายตลาด ฤนายตลาดจะยอมเสียว่าเล็กน้อยไม่ต้องลดเงินหลวงลง เพราะมีกำไรอยู่มากแล้ว เจ้าพนักงานก็ต้องเป็นธุระอันใดต่อไปในเรื่องที่จะยกเงินอากรให้ในวันนั้น จนเลยลืมไม่มีใครรู้ว่าเคยลด ข้างส่วนนายอากรที่จะมาเก็บอากรตลาดใหม่ต่อไป ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าวันนั้นเป็นวันจะต้องยกเงินอันใด ฤรู้สึกแต่ถือว่าเงินหลวงต้องเสียเต็มไม่ได้ยกเว้นให้ ก็คงเก็บตลาดอยู่ในเวลาที่แรกนานั้นมิได้ยกเว้น แต่ส่วนทนายของพระยาผู้ซึ่งแรกนา ที่เคยได้ประโยชน์ฤรู้ว่า

^{๑๔} คำว่า “ยูติ” คำอธิบายศัพท์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน ให้ความหมายว่า “ประชด มาแต่ชื่อหนังสือพิมพ์ตลกของอังกฤษฉบับ ๑ ชื่อ ยูติ หนังสือพิมพ์ยูตินั้นมักประชดรัฐบาล ใครพูดจาประชดประชัน จึงว่า “พูดราวกับหนังสือยูติ” ด้วยเหตุนี้คำว่า “ยูติ” จึงมักใช้ในความหมายว่าประชด”- สวป.

เป็นธรรมเนียมได้ประโยชน์มาก็ออกเที่ยวเก็บตลาด ฝ่ายชาวตลาดจะเถียงว่าได้เสีย
อาการแล้วไม่ยอมให้พวกทนายนั้นก็คงไม่ฟังล้วงมือลงไปถ้าฤๅเอาด้วยเอาจากตักเบ็ย
ในกระบุงเอาไปพอแก่ที่จะฉกฉวยเอาได้ ข้างฝ่ายชาวตลาดจะไปร้องฟ้องว่ากล่าวอันใด
ก็ป่วยการ ได้ไม่เท่าเสีย เพราะเบ็ยที่ทนายพระยามาเอาไปนั้นก็เพียงกำหนึ่งตักหนึ่ง
จะเสียค่าธรรมเนียมยิ่งกว่านั้นหลายเท่า จึงตกลงใจว่าเบ็ยกำหนึ่งตักหนึ่งข้างเกิด
ครั้นต่อมาภายหลังผู้ที่ไม่ทราบต้นเหตุ เห็นถึงวันแรกนาแล้ว พวกทนายของพระยา
มาเที่ยวว่าเที่ยวตักเบ็ยตามร้าน ก็เรียกว่าพวกกำพวกตักมา ต้องเสียเบ็ยกำเบ็ยตัก
ลงเป็นธรรมเนียมว่า วันนั้นแล้วเป็นต้องเสียอาการอีกชั้นหนึ่ง ร้านละกำละตักหนึ่ง
ครั้นคำที่เรียกว่าพวกทนายกำทนายตัก เรียกชิน ๆ ปากเข้กก็ชี้เกียดชี้ทนายอีกครั้งหนึ่ง
คงเรียกแต่ทนายกำตัก ก็เมื่อนานมาคำที่พูดอยู่ชิน ๆ ปากของผู้ที่เข้าใจแล้ว หมายความว่า
ไม่เป็นอัศจรรย์อันใด ไม่ได้แปลให้กันฟังต่อ ๆ ไปไม่มีผู้รู้มีนิง ^{๒๐} คือความหมายเดิม
ว่ากระไร ผู้ที่พูดตาม ๆ มากก็พูดไปอย่างนั้นไม่เข้าใจคำแปลว่ากระไรเลย เข้าใจว่าทนาย
กำตักนั้นเป็นภาษาสำหรับพูดแปลว่าแย่งเบ็ยในร้าน ก็อย่างเดียวกันกับคำที่พูดกันอยู่
ทุกวันนี้ว่าโคมลอย ^{๒๑} ก็ดี ว่านุงก็ดี ก็มีมีนิงอาจที่จะชี้แจงซักเรื่องได้ยืดยาว
ถ้าไม่ได้จดหมายชี้แจงไว้นานไป ภายหน้าพูดกันอยู่ยังไม่จัด ก็คงจะต้องเข้าใจว่า
โคมลอยนั้นแปลว่าเหลว นุงแปลว่าโกงถนัด คำพูดเช่นนี้เป็นคำล้อเล่น ๆ หนึ่ง
ไม่ได้แปลที่มาแห่งคำเรียกนั้นไว้ก็เลยไม่มีผู้ใดทราบได้ อนึ่งคำสั้นกับคำยาวมักจะ
เรียกกลาย ๆ กันไปได้ เช่น คำว่าไก่ ท้าวสุภัติการ (นาก) ที่ตายในเร็ว ๆ นี้ เรียกว่า
กายเสมอ คำอื่น ๆ ที่ผู้อื่น ๆ เรียกเช่นนี้มีมาก หลายคำหลายคน ก็คำที่เรียกว่า
กำตักนี้ จะเรียกวาวออกไปว่ากำตาคได้บ้างดอกกระมัง เมื่อผู้ที่พูดคำลากยาวเช่นนี้
ได้เขียนหนังสืออันใดลงไว้ ว่ากำตาค กำตาค ถึงแม้ว่าผู้ที่ยังเรียกกำตักอยู่ตามเดิมบ้าง

^{๒๐} เป็นคำภาษาอังกฤษ Meaning.

^{๒๑} โคมลอย คำอธิบายศัพท์ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนให้ความหมายว่า
“เหลวไหล มูลเหตุของศัพท์นี้มาจากหนังสือพิมพ์ตลกของอังกฤษอย่าง ๑ เรียกชื่อว่า ฟัน ใช้รูปโคมลอย
เป็นเครื่องหมายอยู่หลังใบปก หนังสือพิมพ์นั้นเล่นตลกเหลวไหลไม่ขบขันเหมือนหนังสือพิมพ์ตลก
อย่างอื่น คือ ปันข เป็นต้น จึงเกิดคำตักัน เมื่อใครเห็นเล่นตลกไม่ขบขัน จึงว่าราวกับหนังสือพิมพ์ฟันบ้าง
ว่าเป็นโคมลอย (เครื่องหมายของหนังสือนั้น) บ้าง จะพูดให้สั้นจึงคงไว้แต่โคม ความที่หมายก็กว้างขวาง
ออกไปจากไม่ขบขัน จนแปลว่าเหลวไหล” - สวป.

เรียกกำตากตามหนังสือบ้าง จะเกิดถั่งเถียงกันขึ้น ก็คงจะต้องอ้างเอาหนังสือ เป็นหลักฐานว่าเป็นถูก เมื่อไม่มีผู้ใดรู้ความมุ่งหมายของคำนั้น จะชี้แจงตัดสินว่า อย่างไรถูกอย่างไรผิด ก็คงต้องตกลงตามหนังสือจึงได้ปรากฏว่านายกำตาก ถูกกำตาก เสียค่ากำตาก ได้กำตาก ความที่ว่ามาทั้งนี้ เป็นเรื่องเดาทั้งสิ้น ผิดถูกอย่างไรขอโทษที แต่เรื่องกำตากนี้จะได้มียกอาคารหลวงพระราชทานมาเพียงใด ก็ไม่ปรากฏ เป็นแต่ความนิยมของคนที่พูดกันอยู่จนถึงทุกวันนี้ แต่ที่กรุงเทพฯ นี้ ตั้งแต่ก่อนมาก็ไม่ปรากฏว่าได้ยกอาคารพระราชทาน ค่าปากเรือค่าจังกอบก็ไม่ได้ยื่นว่า พระราชทาน ได้ยื่นแต่เล่ากันว่า พวกนายของพระยาที่เวียงเก็บเที่ยวชิงเบี้ยตามตลาด เมื่อไม่ได้เบี้ยสิ่งของอันใดก็ใช้ได้ เรียกว่าไปเก็บกำตาก เรือสำเภาลำใดมาถึงก็ลงไป เทียวเก็บจก ๆ ฉวย ๆ เช่นนี้ เป็นเก็บกำตากเหมือนกัน อาคารที่นายของพระยา ไปทำนั้น ตามที่เข้าใจกันว่าในวันนั้น พระยาได้เป็นเจ้าของแผ่นดินแทนวันหนึ่ง ถึงบ่าวไพร่ จะไปเที่ยววิ่งราวแย่งชิงกลางตลาดยิสาร์ก็ไม่มีควมผิด เป็นโอกาสที่จะนุ่งได้วันหนึ่ง ก็นุ่งให้เต็มมือ ฝ่ายผู้ที่ถูกแย่งชิงนั้นก็เข้าใจเสียว่าฟ้องร้องไม่ได้ ด้วยเป็นเหมือน วันปล่อยผู้ร้ายวันหนึ่ง ไม่มีใครมาฟ้องร้องว่ากล่าว เป็นแต่บ่นกันพึม ๆ พำ ๆ ไปต่าง ๆ จนเป็นเรื่องที่สำหรับเอามาพูดเล่น ใครจะแย่งของจากผู้ใดก็เรียกว่ากำตากละ แต่ที่แท้ ธรรมเนียมกำตากนี้ ก็ได้เลิกเสียช้านานหลายสิบปีมาแล้ว แต่การที่คนมาก ๆ ด้วยกัน ไม่ชอบความประพฤติเช่นนั้นก็ยังเล่ากันต่อมา จนถึงขั้นเราได้รู้เรื่องดังนี้ ส่วนผู้ที่ แรกนาในทุกวันนี้ แต่เดิมมาได้พระราชทานเบี้ยเลี้ยง ๑๐ ตำลึง ครั้นเมื่อเกิดภาษี โรงร้านตึกแพขึ้น โปรดให้หักเงินภาษีเป็นค่าเลี้ยงเกาเหลาในการแรกนาอีกชั่งหนึ่ง ครั้นถึงพระยาอภัยรณฤทธิ์^{๒๒} แรกนาออกอดแอดไปว่ากำลังวังชาไม่มีต่าง ๆ จึงได้ตกลง เป็นให้เงินเสียคราวละ ๕ ชั่งสิบมา

^{๒๒} พระยาอภัยรณฤทธิ์ (แย้ม บุนนรัตพันธ์) ภายหลังเป็นพระยาสีหราชฤทธิไกร ได้แรกนา ต่อเจ้าพระยาภูธราภัย ผู้บิดา ด้วยเป็นตระกูลพรหมณ์มาแต่กรุงเก่า

การแรกนาที่ในกรุงเทพฯ นี้ มีเสมอมาแต่ปฐมรัชกาลไม่ได้ยกเว้น แต่ถือว่าเป็นตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพคู่กันกับยี่นชิงช้า เจ้าพระยาพลเทพแรกนายี่นชิงช้าผู้เดียวไม่ได้ผลัดเปลี่ยน ครั้นตกมาภายหลังเมื่อเจ้าพระยาพลเทพป่วย ก็โปรดให้พระยาประชาชีพแทนบ้าง และเมื่อเจ้าพระยานิกรบดินทร์ยี่นชิงช้าก็โปรดให้แรกนาด้วยในครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เกือบจะตกลงเป็นธรรมเนียมว่าผู้ยี่นชิงช้าผู้นั้นเป็นผู้แรกนาด้วย ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) แรกนา เสด็จถูกครวผ่นแล้งราษฎรไม่เป็นที่ชอบใจทีเดียวหยาบคายต่างๆ ไป^{๒๓} จึงโปรดให้เจ้าพระยาภูธราภัยแรกนา ถูกครวดีก็เป็นการติดตัวเจ้าพระยาภูธราภัย ได้แรกนามาจนตลอดสิ้นชีวิต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยกย่องว่าเป็นผู้แรกนาดี และรับสั่งว่าต่อไปภายหน้า ถึงเจ้าพระยาภูธราภัยจะป่วยไข้แรกนาไม่ได้ ก็จงโปรดให้ในวงษ์ญาติพวกนั้นเป็นผู้แรกนา เมื่อเจ้าพระยาภูธราภัยถึงอสัญกรรมแล้ว จึงได้ให้พระยาอภัยรณฤทธิ์เป็นผู้แรกนา ตามพระกระแสเดิมมาจนถึงปีนี้ พระยาอภัยรณฤทธิ์ป่วยแรกนาไม่ได้ จึงได้ให้พระยาภาสกรวงษ์ที่เกษตราธิบดี ผู้เจ้าของตำแหน่งเป็นผู้แรกนา

การแรกนาที่กรุงเทพฯ นี้ไม่ได้เป็นการหน้าพระที่นั่ง เว้นไว้แต่มีพระราชประสงค์จะทอดพระเนตรเมื่อใด จึงได้ทอดพระเนตร เล่ากันว่าเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า^{๒๔} ขณะเมื่อทรงปฏิสังขรณ์วัดอรุณในปีมะแมเบญจศกศักราช ๑๘๘๕ เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการทุกวัน ครั้นเมื่อถึงพระราชพิธีจรดพระนังคัล จะใคร่ทอดพระเนตร จึงโปรดให้ยกการพระราชพิธีมาตั้งที่ปรกหลังวัดอรุณ ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นที่ทุ่งนาไม่ได้เพาะปลูกในที่นั้น ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งซ่มบ่อยครั้งหนึ่ง ภายหลังโปรดให้มีการแรกนาที่กรุงเก่าแลที่เพ็ชรบุรี ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรพระยาเพ็ชรบุรี (บัว) แรกนาที่เขาเทพพนมขอครั้งหนึ่งฤสองครั้ง ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรแรกนาที่ทุ่งซ่มบ่อยครั้งหนึ่ง การพระราชพิธีจรดพระนังคัลแต่ก่อนมีแต่พิธีพราหมณ์ ไม่มีพิธีสงฆ์ ครั้นมาถึง

^{๒๓} ในระหว่างปีพ.ศ. ๒๔๐๖ จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๐๘ ผ่นแล้งติดต่อกันถึง ๓ ปี

^{๒๔} พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย - สบป.

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเพิ่มพิธีสงฆ์ในพระราชพิธีต่าง ๆ จึงได้เพิ่มในการจรดพระนังคัลนี้ด้วย แต่ยกเป็นพิธีหนึ่งต่างหากเรียกว่า พิชมงคล โปรดให้ปลูกพลับพลาขึ้นที่หน้าท้องสนามหลวงแลสร้างหอพระเป็นที่ไว้พระคันธารราษฎร์ สำหรับการพระราชพิธีพืชมงคลอย่างหนึ่ง พрудสาทรอย่างหนึ่ง แต่ก่อนมาพระยาผู้จะแรกนาก็มิได้ฟังสวด เป็นแต่กราบถวายบังคมลาแล้วก็ไปเข้าพิธีเหมือนตรียมพวย กระเช้าข้าวโปรยก็ใช้เจ้าพนักงานกรมนาหาบ ไม่ได้มีนางเทพีเหมือนทุกวันนี้ เมื่อโปรดให้มีพระราชพิธีพืชมงคลขึ้น จึงได้ให้มีนางเทพีสคนจัดเจ้าจอมเกล้าแก่ที่มีหุ่นรอนพาหะ พอจะแต่งตัวแลมีเครื่องใช้สอยติดตามให้ไปหาบกระเช้าข้าวโปรย เมื่อวันสวดมนต์พระราชพิธีพืชมงคล ก็ให้ฟังสวดพร้อมด้วยพระยาผู้จะแรกนา แลให้มีกรมราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวปิฐู ซึ่งเป็นพระเต้าเกิดขึ้นใหม่ในรัชกาลนั้นประพรมที่แผ่นดินนำหน้าพระยาที่แรกนา ให้เป็นสวัสดิมงคลขึ้นอีกชั้นหนึ่ง

การพระราชพิธีนี้ ในเวลาบายวันที่จะสวดมนต์มีกระบวนแห่พระพุทธรูป ออกไปจากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กระบวนแห่นี้เกิดขึ้นก็ด้วยเรื่องแห่เทวรูป ออกไปที่โรงพระราชพิธีทุ่งสมุ่ป้อย เป็นธรรมเนียมมีมาเสียแต่เดิมแล้ว พระพุทธรูป จะไม่มีกระบวนแห่ ก็ดูจะเลวไปกว่าเทวรูป จึงได้มีกระบวนแห่ กำหนดธงมังกร ๑๐๐ ธงตะขาบ ๑๐๐ กลองชนะ ๒๐ จำป๋่ากลอง แตรวง ๑๐ แตรฝรั่ง ๘ สังข์ ๒ เครื่องสูง สำหรับหนึ่ง คู่แห่ ๑๐๐ พิณพาทย์ ๒ สำหรับ กลองแขก ๒ สำหรับ ราชยานกง ๑ เสลียงโถง ๑ คนหามพร้อม มีราชบัณฑิตประคองแลภูษามาลาเชิญพระกลด ๒๕ พระพุทธรูปซึ่งตั้งในการพิธีแห่ออกไปจากพระราชวัง คือ พระคันธารราษฎร์นั่งก้ำไหล่ทอง องค์ใหญ่ ซึ่งอยู่ที่หอในวัดพระศรีรัตนศาสดารามองค์ ๑ พระคันธารราษฎร์นั่งก้ำไหล่ทอง องค์ ๑ พระคันธารราษฎร์อย่างพระชนมพรรษาเงินองค์ ๑ เกิดขึ้นในแผ่นดินปัจจุบันนี้ พระทรมานเข้าอยู่ในครอบแก้วสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓ องค์ ๑ พระไชยประจำแผ่นดินปัจจุบันองค์ ๑ พระไชยเนาโหล่น้อยองค์ ๑ พระพุทธรูปทั้งนี้เชิญไปจากหอพระเจ้า ในพระบรมมหาราชวัง เทวรูป ๖ องค์นั่งแท่นเดียวกัน ๑ รูปพระโค ๑ แล้วยเชิญพระพุทธรูปพระคันธารราษฎร์นั่งก้ำไหล่ทอง ซึ่งไว้ที่หอพระท้องสนามหลวงลงมา

๒๕ เครื่องกันกันแดดหรือฝน ลักษณะคล้ายร่มขนาดใหญ่ ขอบมีระบาย คันยาว ใช้สำหรับถือกางกันให้เจ้านาย - สวป.

อีกองค์ ๑ พระพุทธรูปทังนี้เชิญขึ้นตั้งบนโต๊ะทองใหญ่ ในพระแท่นมณฑลองค์น้อย มีเชิงเทียนราย ๔ เชิง พานทองคำดอกไม้ ๒ พาน กระถางรูปหยกกระถาง ๑ ตามรอบ ม้าทองที่ตั้งพระ บนพระแท่นมณฑล แลได้ม้าทอง ไว้พรรณเครื่องเพาะปลูกต่าง ๆ คือข้าวเหนียวข้าวเจ้าต่าง ๆ ตามแต่จะหาได้ เมล็ดน้ำเต้าแมงลัก แดงต่าง ๆ ถั่วต่าง ๆ ข้าวโพดข้าวฟ่างลูกเดือยงา ของทังนี้กำหนดลึงละ ๒ ทนาน เผือกมันต่าง ๆ ลึงละ ๑๐ เหง้า ที่ควรกรอกลงขวดอัดก็กรอกลงขวดตั้งเรียงรายไว้รอบ มีเครื่องนมัสการทองทิศ สำหรับ ๑ ที่พลับพลาโถงมุขกำแพงแก้วซึ่งเป็นที่ทอดพระเนตรนา^{๒๖} ตั้งโต๊ะเงินมีเทวรูป ๖ องค์ แลรูปพระโคเหมือนที่ตั้งในพระแท่นมณฑล แต่เป็นขนาดใหญ่ขึ้น รอบโรงพระราชพิธีปักราชวัตรจักรกระดาดวงสายสิญจน์

เวลาค่ำเสด็จออกทรงถวายผ้าสบงจีวรกราบพระ พระสงฆ์ที่สวดมนต์ ๑๐ รูป^{๒๗} พระที่สวดมนต์นั้นใช้เจ้าพระราชาคณะ คือพระราชประสงค์เดิมนั้น จะใช้หม่อมเจ้าพระสังวรพรประสาธน์^{๒๘} ซึ่งถือตาลีปัตรมาเป็นราชาคณะฝ่ายสมณะ ต่อมาจึงได้ติดเป็นตำแหน่งเจ้าพระ พระที่สวดมนต์อีก ๑๐ รูป ใช้พระเปรียญ ๓ ประโยค^{๒๙} เป็นพื้น พระสงฆ์รับผ้าไปครองเสร็จแล้ว กลับขึ้นมานั่งที่ จึงได้ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ ทรงตั้งสัตยาธิษฐานในการพระราชพิธี แล้วทรงศีล พระยา

^{๒๖} พลับพลาแลหอพระในท้องสนามหลวงหรือเมื่อทำท้องสนาม ภายหลังทรงพระราชนิพนธ์ หนังสือเรื่องนี้ แต่เดิมมาถึงเรียกว่าสนามหลวง ก็เป็นอย่างท้องนา หน้าแล้งแผ่นดินแห้งจึงใช้ปลูก พระเมรุ หน้าฝนปัดน้ำขังไว้ทำนาในท้องสนามหลวง จึงมีพลับพลาสำหรับเสด็จประทับทอดพระเนตรนา การที่ทำนาในท้องสนามหลวง เล่ากันว่าด้วยประสงค์จะให้แขกเมือง คือทูตญวนเป็นต้น แลเห็นว่า เมืองไทยข้าวปลาอาหารบริบูรณ์ แม้जनขานพระราชวังก็เป็นที่เราเพาะปลูก

^{๒๗} จากการตรวจสอบชำระกับเอกสารฉบับอื่น ๆ พบว่าเอกสารอื่น ๆ ระบุว่า “พระสงฆ์ที่ สวดมนต์ ๑๑ รูป” - สวป.

^{๒๘} หม่อมเจ้าพระสังวรพรประสาธน์องค์นั้น ชื่อหม่อมเจ้าพระเล็ก ในกรมหมื่นนราเทเวศร์ อยู่วัดอมรินทร สิ้นชีพิตักษัยในรัชกาลที่ ๕ ต่อมาหม่อมเจ้าพระสมเด็จพะพุฒาจารย์ ทัต วัดพระเชตุพน ในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ แต่ยังเป็นหม่อมเจ้าพระพุทธรูปบาทปิลันท์อยู่วัดระฆัง แล้วถึงหม่อมราชวงศ์ พระสังวรพรประสาธน์ พยอม อยู่วัดอมรินทร หม่อมเจ้าพระสังวรพรประสาธน์ ชัชวาลย์ วัดบวรนิเวศน์ ในกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ แล้วถึงหม่อมราชวงศ์พระพิมลธรรม (เจริญ อิศรางกูร ณ อยุธยา) อยู่วัดระฆังทุกวันนี้

^{๒๙} ผู้สอบความรู้พระปริยัติธรรมสายบาลีได้ตามหลักสูตรตั้งแต่ ๓ ประโยคขึ้นไป - สวป.

ผู้ที่แรกนาหนึ่งที่ท้ายพระสงฆ์ มีพาน ฐูปเทียนดอกไม้ขึ้นไปจุดบูชาพระรับศีลแลฟังสวด เวลาที่สวดมนต์นั้นทางสายลัญจณ์พาดที่ตัวพระยาผู้แรกนาด้วย นางเทพี ๔ คน ก็นั่งฟังสวดในม่านหลังพระแท่นมณฑล เมื่อทรงศีลแล้วทรงจุดเทียนพานเครื่องนมัสการที่พระแท่นมณฑล แลที่หอพระที่พลับพลา ทรงสุหร่ายประพรมน้ำหอม แลเจิมพระพุทธรูป เทวรูปทุกองค์ ในขณะนั้นอาลักษณ์นั่งขวาห่มขาว รับทางสายลัญจณ์พาดบ่า อ่านคำประกาศสำหรับพระราชพิธี คำประกาศสำหรับพระราชพิธีนี้เก็บรวบรวมความบรรดาที่เกี่ยวข้องในเรื่องการนา ที่มีมาในพระพุทธรศาสนาว่าโดยย่อ ๆ เป็นคำอธิษฐานในการพระราชพิธี เพื่อให้เกิดสวัสดิมงคล

คำประกาศนั้นมีข้อใจความดังต่อไปนี้ เริ่มต้นว่าคาถาเป็นทำนองสรภัญญะ สำหรับสวดอธิษฐานในการพระราชพิธี ตั้งแต่ นโมตัสส ภควโต สุนิพุตัสส ตาทีโน จนถึง สัมปชชันเตวสัพฟโสติ เป็นที่สุด พระคาถานี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นใหม่ เก็บข้อความย่อเป็นคำอธิษฐาน ดังจะได้กล่าวคำแปลสืบไปภายหลัง แลพระคาถานี้มีพระนามพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ที่ต้องใช้ผลัดเปลี่ยนตามพระนาม คืออัมมหากัญ มหาราชา เมื่อรัชกาลที่ ๔ ใช้ ปรมณีโท มหิปปติ ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ใช้ ปรมินีโท มหิปปติ นอกนั้นก็คงอยู่ตามเดิม เมื่ออ่านพระคาถาเป็นคำสรภัญญะ จบลงแล้ว จึงได้เดินเนื้อความเป็นสยามพากย์ คำร้อยแก้ว เริ่มตั้งแต่ขมบาทบวร อาหาร ถวายอภิวัตเป็นต้น ข้อความที่ยกมาอธิษฐานเป็นเนื้อความ ๔ ข้อ ๆ หนึ่งสรรเสริญ พระพุทธรคุณ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรม อันเป็นเครื่องระงับความเศร้าโศก เพราะสละกิเลสทั้งปวงได้สิ้น ชนทั้งปวงซึ่งเราร้อนอยู่ด้วยดิ้นหา ไม่ควรเป็นที่อกแห่งผล ได้สดับธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนก็ให้อุบัติงอกงามขึ้นได้ในสันดาน พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น กับทั้งพระธรรมพระสงฆ์เป็นเนื่อนาอันวิเศษ เหตุหว่านพืชเจริญผล อนึ่ง พืชคือกุศล อาจจะทำให้ผลในปัจจุบันแลภายหลัง ขอจงให้ผลตามความปรารถนา คือ ในเดือนนี้กำหนดจรดพระนังคัลจะหว่านพืชในภูมีนา ขอให้งอกงามด้วยดี อย่ามีพิบัติ อันตราย เป็นคำอธิษฐานข้อที่ ๑ ต่อไปยกพระคาถาภาสิตซึ่งมีมาในภทรทวาชสูตร มายกขึ้นเป็นคำอธิษฐาน ความในพระสูตรนั้นว่า พราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อกสิภรทวาชะ ไปทำนาอยู่ในที่นาของตน พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัยว่าจะได้มรรคผล เวลาบิณฑบาต พระองค์เสด็จไปยังที่พราหมณ์เฝ้านาอยู่แล้วตรัสปราศัย พราหมณ์จึงติเตียนว่าสมณะนี้ ขี้เกียจเที่ยวแต่ขอทานเขากิน ไม่รู้จักทำไรไถนาหาเลี้ยงชีวิตเหมือนเช่นเรา พระองค์

จึงตอบว่าการทำนาเราก็เข้าใจ เราได้ทำนาเสร็จแล้ว แต่การนาของเราไม่เหมือนอย่างของท่าน เครื่องที่เป็นอุปกรณ์ในการนาของเรามีครบทุกสิ่ง คือศรืทหาคความเชื่อ เป็นพืชข้าวปลูก ตะปธธรรมซึ่งเผากิเลสให้เราร้อน แลอินทรียสังวร ความระวังรักษาอินทรียกับทั้งโทษนะมัตตัญญู รู้ประมาณในโภชนาหารเป็นน้ำฝน ปัญญา เป็นคู่แอกแลเถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือกชัก สติเป็นประภูกสำหรับเตือนความสัตย์เป็นทอสำหรับไขน้ำ ความเพียรที่กล้าหาญสำหรับชักแอกไถ ความสำรวมใจ เป็นของสำหรับปลดแอกไถนำไปบรรลู่ที่อันเกษมจากกิเลสเครื่องประกอบสัตว์ ย่อมไปยังสถานที่ไม่รู้กลับเป็นสถานที่ไม่เศร้าไม่โศก มีแต่ความสุขสำราญ การไถของเราเช่นนี้ มีผลเป็นอมตะไม่รู้ตาย บุคคลมาประกอบการไถเช่นว่านี้แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์สิ้นทุกประการ ใจความในพระสูตรนั้นดังนี้ ที่ยกมาอธิษฐานในคำประกาศพระราชพิธีว่าเฉพาะแต่พระคาถายกกว่าเป็นความจริงตามที่ พระพุทธเจ้าตรัส ขออำนาจความสัตย์นั้น ให้ข้าวที่หวานงอกงามทั่วชนบท แลให้ฝนอุดมดี คำอธิษฐานนี้นับเป็นข้อที่ ๒ ต่อนั้นไปยกคาถาซึ่งมีมาในเตมียชาตก มีเรื่องราวว่าพระเจ้าพาราณสีมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งชื่อเตมียกุมาร เมื่อยังทรงพระเยาว์อยู่ พระบิดาอุ้มประทับในพระเพลานในเวลาเสด็จออกว่าราชการ สั่งให้ลงราชทัณฑ์แก่ผู้มีความผิดต่าง ๆ พระเตมียกุมารได้ฟังก็มีพระหฤทัยท้อถอย ไม่อยากจะรับราชสมบัติต่อไป จึงแกล้งทำเป็นใบ้เป็นง่อยเปลี้ยพิกลจริต จนทรงพระเจริญใหญ่ขึ้น พระบิดาสั่งให้นายสุนันทสารถิเอาไปฝังเสียในป่า พระเตมียกุมารจึงกล่าวคาถาแสดงผลที่บุคคลไม่ประทุษฐ์ร้ายต่อมิตรสืบคาถา แต่ที่ยกมาใช้เป็นคำอธิษฐานในการพระราชพิธีนี้แต่สองคาถา เริ่มตั้งแต่ ภาสิตา จยมาคาถา มีเนื้อความว่า ศาสดาผู้เป็นใบ้แลเป็นง่อยได้ภาสิตไว้ว่า ผู้ใดไม่ประทุษฐ์ร้ายต่อมิตร โคที้ที่จะเป็นกำลังไถหวานของผู้นั้น จะมีแต่เจริญไม่รู้เป็นอันตรราย พืชพรรณใด ๆ ที่ผู้นั้น ได้หวานลงในไร่นาแล้ว ย่อมงอกงามดีมีผลให้สำเร็จประโยชน์ ผู้นั้นย่อมได้บริโภคผลของพืชพรรณนั้นสมประสงค์ ไม่มีพืชอันตรราย อีกพระคาถาหนึ่งนั้นว่า ข้อหนึ่ง ผู้ใดไม่ประทุษฐ์ร้ายต่อมิตร ผู้นั้นจะไม่รู้เป็นอันตรรายด้วยข้าศึกศัตรูหมู่ปัจจามิตร จะคิดทำร้ายก็ไม่อาจจะครอบงำย่ำยีได้ เปรียบประหนึ่งต้นนิโครธใหญ่ มีสาขากิ่งก้าน รากย่านหยั่งลงกับพื้นแผ่นดินมั่นคงแน่นหนา แม้ถึงลมพายุใหญ่จะพัดต้องประการใด ก็ไม่อาจเพิกถอนต้นนิโครธให้กระจัดกระจายไปได้ฉะนั้น ข้อความในเรื่องเตมียชาตก

มีดังนี้ ยกคานานี้มาอธิษฐานด้วยอำนาจไมตรีจิตร์ ขอให้ข้าวที่หว่านลงในภูมินา
ทั่วพระราชอาณาเขตของกามบริบูรณ์ เป็นคำอธิษฐานข้อที่ ๓ ต่อขึ้นไปอ้างพระราชหฤทัย
พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งทรงพระเมตตากรุณาแก่ประชาราษฎร์ ตั้งพระราชหฤทัย
จะบำรุงให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วหน้าเป็นความสัตย์จริง ด้วยอำนาจความสัตย์นั้น ขอให้
ข้าวของกามบริบูรณ์ทั่วพระราชอาณาเขต เป็นคำอธิษฐานข้อที่ ๔ คำอธิษฐานทั้ง ๔ ข้อนี้
ที่เป็นสยามพากย์แปลเนื้อความลงกับพระคานาก็กล่าวแล้วข้างต้น เป็นจบตอนหนึ่ง
ต่อขึ้นไปดำเนนคำประกาศเทพยดาแสดงพระราชดำริที่ซึ่งทรงพระปรารภเรื่อง
พระพุทธรูปซึ่งเรียกว่าคันธารราชฎ์ ยกนิทานในวาริชชาติกมากล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้า
เสด็จอยู่ ณ พระเชตวันในเมืองสาวัตถี ฝนแล้ง ข้าวกล้าในนาแห่งทั่วทั้งเมือง น้ำในลำธาร
ห้วยคลองหนองบึงทุกแห่งก็แห้ง จนถึงสระโบกขรณีที่เคยเป็นพุทธรูปบริโภคน้ำก็แห้ง
จนเห็นตม ปลาทั้งหลายก็ได้ความลำบาก ด้วยฝูงกามาจิกกินเป็นอาหาร ต้องมุดซ่อน
อยู่ในตม ในขณะที่นั้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปทรงบิณฑบาตเห็นเหตุดังนั้น ก็มีพระหฤทัย
กรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำภัตตกิจแล้วจึงตรัสเรียกพระอานนทีให้นำผ้าอุทกสาฎก
มาถวาย พระอานนทีก็ทูลว่าน้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว พระองค์ก็ตรัสเรียก
ผ้าอุทกสาฎกยื่นคำอยู่ พระอานนทีจึงได้นำมาถวาย พระองค์ทรงรับผ้ามา ชายส่วนหนึ่ง
นั้นทรง ส่วนหนึ่งนั้นตรวดขึ้นบนพระอังษประเทศ เสด็จยืนที่ฝั่งสระแสดงพระอาการ
พระหัตถ์ขวากวักเรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายหงายรองน้ำฝน ขณะนั้นฝนก็ตกลงมา
เป็นอันมาก ท่วมในที่ซึ่งควรจะขังน้ำทุกแห่ง มนุษย์แลสัตว์ทั้งปวงก็มีความชื่นชมยินดี
กล่าวคำสรรเสริญต่าง ๆ เมื่อพระองค์ทรงทราบจึงตรัสว่าแต่กาลปางก่อน นหะปะมังจะชาติ
คือปลาช่อน ก็อาจตั้งสัตยาธิษฐานให้ฝนตกลงได้ แต่ในคำประกาศนี้หาได้ยกคานา
นหะปะมังจะชาติมากล่าวไว้ไม่ ด้วยท้องเรื่องคานานั้น เป็นเรื่องขอฝน ในคำประกาศนี้
ประสงค์แต่จะกล่าวถึงเรื่องพระพุทธรูปคันธารราชฎ์ ซึ่งยกเรื่องนิทานมากล่าวก็เพราะ
เรื่องเนื่องติดกันเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงจะของดเสียไม่นำคานาพระยาปลาช่อนอธิษฐาน
มากล่าวอธิบายในที่นี้ เหมือนอย่างเรื่องเตมียชาติ ด้วยคานานั้นบางทีจะต้องกล่าว
ในพิธีพืชมงคล จึงจะขอว่าความตามคำประกาศนั้นต่อไปว่าเมื่อพระพุทธเจ้า
เสด็จปรินิพพานแล้วได้สองร้อยปีเศษ มีพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งได้ครอบครองเป็นใหญ่
ในคันธารราชฎ์ มีความเลื่อมใสในพระมัชฌันติกะเถระ จึงได้รับพระพุทธรูป
ไปถือสืบต่อกันมาหลายชั่วแผ่นดิน ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราชฎ์องค์หนึ่ง

ได้ทรงฟังเรื่องพระพุทธรูปเจ้าทรงบันดาลให้ฝนตกนั้น ก็ทรงเลื่อมใส ให้สร้างพระพุทธรูปปฏิมากร มีอาการอย่างจะทรงน้ำทำฤกษ์เรียกฝนเช่นนั้น ครั้นเมื่อปีใดฝนแล้ง ก็ให้เชิญพระพุทธรูปปฏิมากรนั้นออกตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกลงได้ดังประสงค์ ภายหลังมามีผู้ที่นับถือพระพุทธรูปศาสนาสร้างพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้น ต่อ ๆ มากก็เรียกสมญาว่า พระพุทธรูปคันธารราชฎ เพราะเหตุที่ได้สร้างขึ้นในเมืองคันธารราชฎเป็นตัวอย่างต้นเดิมมา ครั้นเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้น จึงได้โปรดให้หล่อขึ้นใหม่ ก้าวไหล่ทองคำไว้สำหรับตั้งในการพระราชพิธี เป็นจบเรื่องพระคันธารราชฎ ต่อขึ้นไปว่า ด้วยการพระราชกุศลที่ทรงบำเพ็ญในการพระราชพิธีนี้ ทรงพระราชอุทิศแก่เทพยดา เป็นต้น แล้วเป็นความอธิษฐานตามพระราชพิธีลงปลายตามธรรมเนียม

ครั้นเมื่ออ่านประกาศจบแล้ว พระสงฆ์จึงได้สวดมนต์มหाराชปริตติบสองตำนาน^{๓๐} เมื่อถึงท้ายสวดมนต์ สวดคาถาณโมตัสส ภควโต สุนิพพุตัสส ตาทิโน เหมือนอย่างเช่นอาลักษณ์อ่านเป็นทำนองสรภัญญะซึ่งกล่าวมาแล้ว เมื่อสวดมนต์จบแล้วพระราชทานน้ำสังข์ให้บะหมี่ตวงเจิมหน้าเจิมมือพระยาผู้แรกนาแลนางเทพีทั้งสี่ แต่พระยาผู้แรกนานั้นได้พระราชทานพระธำมรงค์มณฑปนพเก้าให้ไปสวมนในเวลาแรกนาคด้วยสองวง แล้วพระครูพราหมณ์พฤติบาตมารदनน้ำสังข์ให้บะหมี่ตวงต่อไป ขณะเมื่อพระราชทานน้ำสังข์นั้นพระสงฆ์สวดขยันโตประโคมพิณพาทย์ เป็นเสร็จการในเวลาค่ำ รุ่งขึ้นเลี้ยงพระสงฆ์แล้วแห่พระพุทธรูปกลับ เป็นหมดพระราชพิธีพืชมงคล

พระราชพิธีจรดพระนังคัล เริ่มแต่เวลาบ่ายวันสวดมนต์ พระราชพิธีพืชมงคล มีกระบวนแห่ ๆ พระเทวรูป พระอิศวร ๑ พระอุมาภควดี ๑ พระนารายณ์ ๑ พระมหาวิฆเนศวร ๑ พระพลเทพแบกไถ ๑ กระบวนแห่มีธัญมีคู่แห่เครื่องสูงกลองชนะ

^{๓๐} มหาราชปริตร ๑๒ ตำนาน หมายถึง บทสวดมนต์หลวงฉบับใหญ่ ในประเทศไทย เรียกว่าสิบสองตำนานราชปริตรเป็นบทสวดมนต์ที่ใช้ในงานหลวงหรือพระราชพิธี หรือที่เป็นแบบแผน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ขอให้พระสงฆ์กำหนดขึ้น ราชปริตรในลังกามีอยู่ ๒ แบบด้วยกัน คือ แบบที่ ๑ เรียกว่า จุลราชปริตร หมายถึง บทสวดมนต์หลวงฉบับเล็ก ในประเทศไทยเรียกว่า เจ็ดตำนาน และแบบที่ ๒ เรียกว่า มหาราชปริตร มีสิบสองตำนาน ประกอบด้วย มงคลปริตร รัตนปริตร กรณียเมตตะปริตร ชินระปริตร โมระปริตร วัฏฏกะปริตร ธชัคคะปริตร อาฏานาฎิยะปริตร องคุลิมาลปริตร โพฆณกะปริตร อภยะปริตร ชยะปริตร ซึ่งวัตถุประสงค์หลักของการสวดพระปริตรนี้มี ๓ ประการ คือ ประการที่ ๑ เพื่อป้องกันภัยวิบัติทั้งหลาย ประการที่ ๒ เพื่อความสำเร็จแห่งสมบัติทั้งปวง ประการที่ ๓ เพื่อกำจัดทุกข์ภัยและโรคทั้งปวง - สวป.

คล้ายกันกับที่แห่พระพุทธรูป เป็นแต่ลดหย่อนลงไปบ้าง ออกจากในพระบรมมหาราชวัง ไปโดยทางบกเข้าโรงพิธีที่ทุ่งสัมปอายนาลอง^{๓๑} เวลาค่ำพระมหाराชครูพิธีทำการพระราชพิธีเหมือนอย่างพิธีทั้งปวง ไม่มีการแปลกประหลาดอันใด

รุ่งขึ้นเวลาเช้าตั้งกระบวนแห่ฯ พระยาผู้แรกนากำหนดเกณฑ์คนเข้ากระบวนแห่ ๕๐๐ กระบวนนั้นไม่เป็นกระบวนใหญ่เหมือนอย่างแห่ยี่นซิงช้า คือธงตราตำแหน่งของผู้แรกนาคำ แล้วโบทมนุ่งตาโองสวมเสื้อแดง สพายดาบฝักแดงฝักเขียว สองแถว กระบวนสวมเสื้อเสนาฎฎกางเกงวีรสองแถวฯ ละ ๑๕ ถัดมาโบทมนุ่งหมื่นสวมเสื้อเข้มขาบ อัดลัด^{๓๒}สพายดาบฝักเงินแถวละ ๑๕ กลองชนะ ๑๐ คู่ จำปี ๑ กรรจิ่งหน้าคู่ ๑ เสลียงพระยาผู้แรกนา สัปทนบังสุรย์ มีหลวงในมหาตไทยคู่ ๑ กลาโหมคู่ ๑ กรมท่าคู่ ๑ กรมนาคู่ ๑ กรมวังคู่ ๑ กรมเมืองคู่ ๑ เป็นคู่เคียง ๑๒ คน นุ่งผ้าไหมสวมเสื้อเอี้ยบริบับ กรรจิ่งหลังคู่ ๑ บ่าวถือเครื่องยศแลถืออาวุธตามหลังเสลียง คู่แห่หลังถือดาบเขลย^{๓๓}แถวละ ๑๕ ถือหอกคู่แถวละ ๑๕ ถือกระบอง แถวละ ๑๕ พระยาผู้แรกนาแต่งตัวเหมือนยี่นซิงช้า เมื่อถึงโรงพระราชพิธีเข้าไปจุดธูปเทียนบูชาเทวรูป แล้วตั้งสัตยาธิษฐานจับผ้าสามผืน ผ้านั้นใช้ผ้าลายหกคืบผืน ๑ ห้าคืบผืน ๑ สี่คืบผืน ๑ ถ้าจับได้ผ้าที่กว้างเป็นคำทำนายว่าน้ำจะน้อย ถ้าได้ผ้าที่แคบว่าน้ำจะมาก เมื่อจับได้ผ้าผืนใดก็นุ่งผ้าผืนนั้น ทับผ้านุ่งเดิมอีกชั้นหนึ่ง นุ่งอย่างบ่าวขุนออกไปแรกนามีราชบัณฑิตคนหนึ่งเชิญพระเต้าเทวบิฐูประน้ำพระพุทธรมนต์ ไปหน้าพรหมมณั์เชิญพระพลเทพคนหนึ่ง เป่าสังข์ ๒ คน พระยาจับยามโถ พระมหाराชครูพิธียื่นประจุกด้ามหุ้มแดง^{๓๔} โถตะไปโดยวิธีสามรอบ แล้วโถแปรโดยกว้างสามรอบ นางเทพีทั้งสี่

^{๓๑} ทุ่งสัมปอายนาลอง ตั้งอยู่บริเวณราชตฤณมัยสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ หรือสนามม้านางเลิ้ง - สวป.

^{๓๒} ชื่อผ้าชนิดหนึ่ง ทอด้วยไหมควบกับเงินแลงหรือทองแลง แต่ไหมมีจำนวนมากกว่า คำว่า "อัดลัด" นี้ มาจากชื่อเมืองที่นำผ้านี้เข้ามา คือ เมืองอัดลัดในอินเดีย - สวป.

^{๓๓} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายของคำว่าดาบเขลย คือ ดาบชนิดหนึ่ง ใบดาบยาวกว่าปรกติ ไม่จัดอยู่ในทำเนียบดาบทั่วไป มักใช้เป็นอาวุธสำหรับต่อสู้บนคอช้าง - สวป.

^{๓๔} ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ค้นได้พระแสงประจุกด้ามหวายเทศองค์ ๑ เดียวนี้พระราชทานพระแสงนั้นพร้อมกับพระอัมรังคีในวันสวนมนต์

จึงได้หาบกระเช้าข้าวปลูก กระเช้าทอง ๒ คน กระเช้าเงิน ๒ คน ออกไปให้พระยาโปรยหว่านข้าวแล้วเถือกลบอีกสามรอบ จึงกลับเข้ามาอยู่ที่พัก ปลดพระโคออกกินเลี้ยงของเสี้ยงทนาย ๗ สิ่ง คือข้าวเปลือก ข้าวโพด ถั่ว งา เหล้า น้ำ หญ้า ถ้าพระโคกินสิ่งไรก็มีคำทำนาย แต่คำทำนายนั้นมักจะว่ากันว่าถ้าพระโคกินสิ่งใดสิ่งนั้นจะบริบูรณ์ แต่ก็ดูว่ากันไปหลวม ๆ เช่นนั้นไปนึกไม่ออกเสียที่กินเหล่าอะไรจะบริบูรณ์ เพราะจะตั้งเกตุคำทำนายที่ถวายเป็นทุก ๆ ปี ก็ตั้งเกตุไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าได้เห็นคำทำนายมา ๒๑ ครั้งแล้วก็มิแต่ว่าข้าพระพุทธเจ้าโหราพราหมณ์รับพระราชทานพยากรณ์ว่าในปีอะไร ๆ ศกนี้ธัญญาหารผลาหารจะบริบูรณ์เหมือนกัน เป็นดีพิมพ์ทั้ง ๒๑ ครั้ง การเท่านั้นเป็นเสร็จพระราชพิธีจรดพระนังคัลแห่งพระยา กลับ แล้วแห่งเทวรูปกลับในการจรดพระนังคัลเป็นเวลาคนมาประชุมมาก ถึงจะอยู่บ้านไกล ๆ ก็มักจะมาด้วยมีประโยชน์ความต้องการ เมื่อเวลาโปรยข้าวปลูกลงในนา พอพระยา กลับแล้วก็พากันเข้าแย่งเก็บข้าวจนไม่มีเหลืออยู่ในท้องนาเลย เมื่อรัชกาลที่ ๔ ได้โปรดให้ไปชั้นสูตรหลายครั้งว่ามีข้างอกบ้างฤไม่ ก็ไม่พบเหลืออยู่จนอกเลย เมื่อทอดพระเนตรแรกนาที่เพชรบุรี พอคนที่เข้ามาแย่งเก็บพรรณข้าวปลูกออกไปหมดแล้ว รับสั่งให้ตำรวจหลายคนออกไปค้นหาเมล็ดข้าวว่าจะเหลืออยู่บ้างฤไม่ ก็ไม่ได้มาเลย จนสักเมล็ดหนึ่ง พรรณข้าวปลูกซึ่งเก็บไปนั้น ไปใช้เจือในพรรณข้าวปลูกของตัวให้เป็นสวัสดิมงคลแก่นาบ้าง ไปปลงไว้ในตุ้งเงินให้เกิดประโยชน์งอกงามบ้าง การแรกนาจึงเป็นที่นิยมของคนทั้งปวงไม่ผิด ยังนับว่าเป็นพระราชพิธีซึ่งเป็นที่ต้องใจคนเป็นอันมาก

หัวเมืองซึ่งมีการแรกนา มีของหลวงพระราชทาน เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๔ คือกรุงเก่าเมือง ๑ เพชรบุรีเมือง ๑ แต่เมืองซึ่งเขาทำแรกนามาแต่เดิม ไม่มีของหลวงพระราชทาน คือเมืองนครศรีธรรมราช เมืองไชยา ๒ เมืองนี้เป็นเมืองมีพราหมณ์ ๆ เป็นธุระในการพิธี แต่ผู้ว่าราชการเมืองไม่ได้ลงแรกนาเอง มอบให้หลวงนาขุนนาเป็นผู้แรกนาแทนตัว เมืองสุพรรณบุรีอีกเมืองหนึ่งก็ว่ามีแรกนา ไม่ได้เกี่ยวข้องในการหลวงเหมือนกัน แต่ในปีนี้ได้จัดให้มีการแรกนาขึ้นเป็นการหลวงอีกเมืองหนึ่ง ^{๓๕}

^{๓๕} แรกนาหัวเมืองที่หลังเลิกหมด ด้วยฤดูทำนาหัวเมืองทำก่อนกรุงเทพฯ โดยมาก ราษฎรไม่ลงมือไถนาก่อนฤกษ์แรกนา บางปีฝนมีก่อนฤกษ์ การที่รื้อเสียประโยชน์การทำนา จึงโปรดให้เลิกแรกนาหัวเมืองเสีย

อเนิงพลับพลาที่ห้องสนามรื้อย้ายไปที่ริมศาลหลักเมือง การแรกนาจึงได้ย้ายไปทำที่พลับพลาใหม่ ตั้งแต่ปีนี้เป็นต้นไป

คำตักเตือนในการพระราชพิธีพืชมงคล มหาเดเล็กต้องรับพานเทียนคอยถวายเมื่อเวลาทรงศีลแล้ว แลคอยเชิญเสด็จพระเจ้าลูกเธอขึ้นไปบนหอพระแลที่พลับพลาโถง ภูษามาลาต้องเตรียมพระสุหรัาย^{๓๖} แลแบ่งเจิมรับพระธำมรงค์นพเก้าจากข้างใน แลสังข์แลแบ่งเจิมที่สำหรับจะรดน้ำพระยาแลนางเทพี คอยถวายเมื่อเวลาพระสงฆ์สวดมนต์จบ นอกนั้นไม่มีขาดเหลืออันใด

^{๓๖} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายของคำว่าสุหรัาย คือ เครื่องโปรยน้ำ รูปทรงคล้ายภาชนะกรวดน้ำ คอสูง ปากมีจุกปิดและเจาะรูอย่างฝักบัว สำหรับสลัดน้ำให้เป็นฝอย - สวป.

เรื่องตำนานการแรกนาขวัญ (ต่อความที่ทรงพระราชนิพนธ์)

การพระราชพิธีพืชมงคล แลพระราชพิธีจรดพระนังคัล คงทำตามลักษณะ
ซึ่งทรงพรรณนาไว้ในพระราชนิพนธ์ ไม่ได้เปลี่ยนแปลงอย่างใดสืบมาทุกปีจนตรา
เท่าทุกวันนี้ มีเปลี่ยนแปลงแต่ตัวผู้แรกนาขวัญกับสถานที่ทำพระราชพิธีแลทุ่งที่แรกนา
กับมีการอย่างอื่นเพิ่มเติมขึ้นบ้างดังจะแสดงบรรยายต่อไป

ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ (พ.ศ. ๒๔๓๕) พระยาภาสกรวงศ์
เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ย้ายตำแหน่งไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี^{๓๗} (เจิม แสง - ชูโต) เป็นเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เป็นผู้แรกนาขวัญต่อมา ๘ ปี

การที่แรกนานั้น ใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ทำพระราชพิธีพืชมงคลที่พลับพลา
ท้องสนามหลวง แลแรกนาขวัญที่ทุ่งสัมปอຍ เหมือนอย่างเดิมอยู่ปี ๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๓๖
ย้ายที่ทำพระราชพิธีพืชมงคลไปทำที่ศาลามหาธาตุวิทยาลัย (คือพลับพลาเดิมอันมีอยู่
ที่หน้าวัดมหาธาตุ) ที่ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัล ก็ย้ายไปแรกนาขวัญที่ทุ่งปทุมวัน

เหตุที่ย้ายที่ทำพระราชพิธีนั้น เพราะพลับพลาท้องสนามหลวงซ่อมใหม่
แลที่ย้ายที่แรกนาขวัญนั้นเพราะทางไปทุ่งสัมปอຍในสมัยนั้นยังไม่มีถนนรถ ต้องไป
ทางเรือเป็นการลำบาก อีกประการ ๑ ที่พระราชวังปทุมวัน ซึ่งสร้างไว้แต่ในรัชกาล
ที่ ๔ นั้น ได้ซ่อมแซมเป็นที่พักกรมทหารหน้า แต่ครั้งพระยาสุรศักดิ์มนตรี
ยังเป็นผู้บัญชาการ มีศาลาเป็นที่พระยาแต่งตั้ง แลที่ตั้งกระบวนแห่ฯ ไปแรกนาขวัญ
ที่ทุ่งยิงเป้า (อยู่ตรงบริเวณโรงเรียนตำรวจพระนครบาลบัดนี้)

ถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ ย้ายที่ทำพระราชพิธีพืชมงคลกลับไปทำที่พลับพลา
ท้องสนามหลวงอย่างเดิม แต่คงแรกนาขวัญที่ทุ่งปทุมวันต่อมา ใน พ.ศ. ๒๔๓๙ ก็เช่นนั้น
ถึง พ.ศ. ๒๔๔๐ คงทำพระราชพิธีพืชมงคลที่พลับพลาท้องสนามหลวง แต่ย้าย
ที่ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลไปแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดง (ตรงที่แรกนาขวัญบัดนี้)

^{๓๗} ตำแหน่งในขณะนั้น - สวป.

การที่ย้ายที่แรกนาขวัญคราวนี้ เหตุเพราะพระยาสุรศักดิ์มนตรีลงไปอยู่ที่ตำบลศาลาแดง (ที่บ้านเจ้าพระยามรชาอยู่บัดนี้) เป็นการสะดวกกว่าที่ทุ่งพุมวัน

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๑ พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยาการแรกนาขวัญคงทำเหมือนอย่างปีก่อน ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ รื้อพลับพลาท้องสนามหลวง จึงโปรดฯ ให้ทำการพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งศกุนทรมหามงกุฎ ในพระราชวังบวรสถานมงคล แต่คงแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดงอย่างปีก่อน ปีนี้เป็นปีสุดท้ายที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแรกนาขวัญ

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร ณ กรุงเทพ) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ต่อมาอีกปี ๑ ทรงเลื่อนบรรดาศักดิ์ให้เป็นเจ้าพระยาฯ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ได้เป็นผู้แรกนาขวัญ แต่ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นต้นมา^{๓๘}

สมัยนี้ประจวบเวลาทรงสร้างสวนดุสิต แลที่รื้อพลับพลาท้องสนามหลวงเสียแล้ว จึงโปรดฯ ให้ไปทำการพิธีแรกนาขวัญที่สวนดุสิต เพราะอยู่ชายทุ่งล้มป่อย อันเป็นที่แรกนาขวัญมาแต่เดิม โปรดฯ ให้ทำพระราชพิธีพืชมงคล ณ พลับพลาที่เสด็จประทับ^{๓๙} แลตั้งกระบวนแห่พระยาแรกนาแต่ในบริเวณพลับพลาไปทาง

^{๓๘} ผู้ตรวจสอบชำระสันนิษฐานว่าควรจะเป็น “เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ได้เป็นผู้แรกนาขวัญ แต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ เป็นต้นมา” เพราะเนื้อหาไม่สอดคล้องกับส่วนต้นที่ระบุว่า “ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ รื้อพลับพลาท้องสนามหลวง...ปีนี้เป็นปีสุดท้ายที่เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีแรกนาขวัญ” และเนื้อหาส่วนต่อไปที่กล่าวว่า “ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗...เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนาขวัญมาได้ ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าพระยาเทเวศฯ ป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตวงศุ์ดิเกร์ (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์ ณ กรุงเทพ) เป็นพระยาแรกนาขวัญปี ๑” แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์เป็นพระยาแรกนาขวัญมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๓ - สวป.

^{๓๙} พลับพลาที่เสด็จประทับนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จเถลิงพลับพลาประทับแรม เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) อีกทั้งทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและมีการครึกครื้นรื่นเริงต่าง ๆ ในขณะเสด็จเถลิงพลับพลาประทับแรมนั้น - สวป.

ถนนซังฮี้^{๔๐}ข้ามสะพานคลองเปรมประชากรแล้วเลี้ยวไปทางถนนลก ๔๑จนถึงที่ทุ่งส้มป่อยตอนที่อยู่ตรงกับสวนดุสิต (คือตรงที่เป็นบริเวณพระตำหนักจิตรลดารัตนีย์) จัดเป็นที่ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ณ ที่นั้น ในตอนนี้นำเสด็จไปทอดพระเนตรแรกนาขวัญทุกปี เว้นแต่ปีที่ทรงติดพระราชธุระอื่น จึงไม่ได้เสด็จ

ถึง พ.ศ. ๒๔๔๗ เมื่อสร้างพระที่นั่งอภิเศกดุสิตที่สวนดุสิตเสด็จแล้ว โปรดฯ ให้ทำพระราชพิธีพืชมงคลในพระที่นั่งอภิเศกดุสิตเป็นเดิมมา เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนาขวัญมาได้ ๕ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๔๘ เจ้าพระยาเทเวศฯ ป่วย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตวงศวุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุทัศน์ ณ กรุงเทพฯ) เป็นพระยาแรกนาขวัญปี ๑ ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก บุญรัตพันธุ์) เป็นพระยาแรกนาขวัญแทนเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์อีกปี ๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์คล้ายป่วยพอมารแรกนาได้ แต่เป็นคราวสุดท้ายที่เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์แรกนา รวมเป็น ๖ ปีด้วยกัน ในปีนี้ประจวบเวลาเสด็จยุโรปครั้งหลังจึงทำพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ แต่พระราชพิธีจรดพระนังคัลคงทำอยู่ที่เดิม ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๑ พ.ศ. ๒๔๕๒ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์กลับป่วยอีก จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาวิชิตวงศวุฒิไกรแรกนาขวัญแทนอีก ๒ ปี เจ้าพระยาวิชิตวงศวุฒิไกรได้แรกนา รวมเป็น ๓ ปีด้วยกัน

อนึ่ง ใน ร.ศ. ๑๒๘ (พ.ศ. ๒๔๕๒) นี้ โปรดฯ ให้ไก่อันสร้างที่ตำบลคลองพญาไทขึ้น เป็นภูมิเขตร ๔๒๘สถาน เนื่องจากพระราชวังสวนดุสิต เป็นที่ประทับทอดพระเนตรการเพาะปลูก ด้านเหนือเป็นที่สวนมีพรรณไม้ต่าง ๆ ด้านใต้เป็นทุ่งนา

^{๔๐} ถนนซังฮี้ ปัจจุบันคือ ถนนราชวิถี - สวป.

^{๔๑} ถนนลกนี้ ปัจจุบันคือ ถนนพระรามที่ ๕ นอกจากนี้ยังมีถนนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน และมีชื่อสอดคล้องกัน ได้แก่ ถนนยก (คือถนนนครปฐมในปัจจุบัน) และถนนชิว (คือถนนสวรรคโลกในปัจจุบัน) ชื่อถนนในบริเวณดังกล่าวล้วนมาจากลายบนเครื่องลายครามจีน เนื่องจากในระยะเวลาที่ทรงสร้างพระราชวังดุสิตนี้ เป็นช่วงที่การเล่นเครื่องลายครามจีนได้รับความนิยมมาก จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามถนนรอบพระราชวังดุสิต รวมทั้งถนนและสถานที่ภายในพระราชวัง เป็นนามจากเครื่องลายครามจีนทั้งหมด ถนนบางสายจึงมีชื่อเป็นภาษาจีนดังที่ยกตัวอย่างข้างต้น - สวป.

^{๔๒} โบราณเขียนว่า “เขตร” แต่ปัจจุบันเขียนว่า “เขต” - สวป.

แลที่นาเหล่านี้เป็นที่ดินอันอุดมสมควรจะทำการเพาะปลูกให้ได้ดี โปรดเกล้าฯ ให้พระยาเวียงไฉยนฤบาลเป็นแม่กองทำนา

ครั้นถึงสมัยฤดูที่จะลงมือทำนา ทรงพระราชดำริว่าควรจะมีพิธีเริ่มนาคล้าย ๆ กับพระราชพิธีแรกนาเป็นปฐมฤกษ์เสียก่อน เพื่อเป็นการสวัสดิมงคลเจริญแก่ภูมิสถาน แลธัญพืชที่จะหว่านลงในนาขึ้นไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีเริ่มนาขวัญตามที่โหรได้คำนวณพระฤกษ์พูลเกล้าฯ ถวายตกในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘ เป็นกำหนด (ภายหลังพระราชพิธีจรดพระนังคัลในปีนั้น ๑๑ วัน)

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เจ้าพนักงานได้ตกแต่งโรงพิธีประดับประดาด้วยเครื่องสำหรับทำนา มีแอกไถคราดแลขอฉายข้าว แลอื่น ๆ เป็นต้น แล้วก็นำม่านในพระโรง ตั้งเตียงมณฑลเล็กที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นใหม่ประดิษฐานพระคันธารราษฎร์น้อย ๓ องค์ แลพระไชยเนาวโลหะกับรูปโค แลตั้งเครื่องสักการบูชา ตั้งพรรณข้าวปลูก ถัดหน้าเตียงมณฑลออกมาตั้งเครื่องนมัสการแลพระแท่นทรงกราบกับตั้งพระราชอาสน์แลอาสนสงฆ์ ภายนอกโรงพิธีแวดล้อมด้วยราชวัตรฉัตรธง แลตั้งศาลสำหรับโหรบูชาเทวดาพร้อมเสร็จ โปรดเกล้าฯ ให้มีมนต์พระสงฆ์ราชาคณะแลเจ้าอธิการวัดที่อยู่ในอำเภอดุสิต รวม ๕ รูปมาเจริญพระพุทธมนต์

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังสวนดุสิตด้วยรถยนต์พระที่นั่งมาประทับที่โรงพิธีทรงประเคนผ้าสำหรับแก่พระสงฆ์ ๆ ไปครองผ้าแล้วทรงเรียวยาดอกไม้บนเตียงมณฑล แลทรงวางพวงมาลัย^{๔๓} ทรงพระสุห่าย ทรงเจิมพระพุทธรูปแลรูปโคแล้วทรงจุดเทียนต่าง ๆ เมื่อพระสงฆ์เข้ามานั่งพร้อมแล้ว ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ ๕ รูป มีพระวิสุทธินายกเป็นประธาน ถวายศีลแลเจริญพระพุทธมนต์สัตตปริต แลคาถาพิชฆมคค พระยาเวียงไฉยนฤบาลซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้เริ่มจรดไถแลหว่านข้าวในที่นาหลวงนั้น นั่งฟังพระสวดมนต์อยู่ที่หน้าอาสน์สงฆ์ ส่วนภรรยาพระยาเวียงไฉยนฤบาล ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดมาสมมติว่าเป็นนางเทพินัน นั่งฟังสวดพระพุทธมนต์อยู่ในม่าน ครั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว ทรงหลั่งน้ำสังข์แลทรงเจิมพระยาเวียงไฉยนฤบาล

^{๔๓} ผู้ตรวจสอบชำระต้นนิษฐานาคือ “พวงมาลัย” - สวป.

กับนางเทพีทั้ง ๔ นั้นแล้ว พราหมณ์พฤตศิปาศได้ให้น้ำสังข์ต่อไป ในขณะที่พระสงฆ์
สวดไชยมงคลคาถา พราหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชยประโคมพิณพาทย์
พระสงฆ์ถวายอดิเรกแล้ว เวลาทุ่มเศษเสด็จกลับพระราชวังสวนดุสิต

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๖ พฤษภาคม เวลาบ่ายเศษเสด็จไปประทับที่โรงพิธี ทรงจุดเทียน
เครื่องนมัสการทรงศีลแล้ว เสด็จไปประทับที่เต็นต์ทอดพระเนตรการพิธีเริ่มนา
ครั้นเวลาใกล้พระฤกษ์ พระยาเวียงไฉยนฤบาลซึ่งแต่งตัวเต็มยศ คือนุ่งม่วงสีน้ำเงิน
สวมเสื้อเยียรบับประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ สวมหมวกยกอดขึ้นแคร่กันสัปทน
แห่แต่โรงพิธีมายังลานที่จะไถ มีราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวปฏิฐนา พราหมณ์เชิญ
พระครอบไสยสาตราแลพานพระโคนำหน้า เจ้าพนักงานจูงกระบือชื่อทองย้อย
ซึ่งตกแต่งเครื่องประดับเข้าเทียมไถแล้ว พระยาเวียงไฉยนฤบาลเจิมไถแลกระบือแล้ว
ได้ฤกษ์เวลาบ่ายแล้ว ๕๔ นาที ๒๑ วินาที พระยาเวียงไฉยนฤบาลได้ลงมือจรดไถ
เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชย ไถตะ ๓ รอบ ไถแปร ๓ รอบแล้ว นางเทพีทั้ง ๔ ซึ่งแต่งตัว
นุ่งม่วงสวมเสื้อขาว สะพายแพรว หาบกระเช้าธัญพืชมาให้พระยาเวียงไฉยฯ หว่าน
พร้อมด้วยนางเทพีทั้ง ๔ นั้นแล้ว ไถกลบอีก ๓ รอบ รวม ๙ รอบเป็นปฐมฤกษ์
แล้วเจ้าพนักงานได้จูงกระบือทองย้อยมาพักอยู่หน้าพระที่นั่ง พระยาเวียงไฉยฯ
ถวายบังคมแล้วมาจากลานนาพร้อมด้วยนางเทพีทั้ง ๔ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงาน
นำกระบือซึ่งแต่งตัวเทียมไถเตรียมไว้ ๘ กระบือนั้นเข้ามาในลานนา ถวายตัว
แล้วลงมือไถตะ ไถแปรไปจนหมดอันนา แล้วปลดกระบือออกจากไถ ๔ กระบือ
เข้าเทียมคราด ๑ คราด แล้วเจ้าพนักงาน ได้ลงมือคราดต่อไป จนเวลาเช้า ๒ โมงเศษ
เสด็จกลับ ส่วนพระยาเวียงไฉยฯ ก็ขึ้นแคร่กันสัปทนไปยังโรงพิธี ถวายของไทยธรรม
แก่พระสงฆ์ ๕ รูป ส่วนสำหรับคาวหวานนั้นโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานประเคนถวาย
แก่พระสงฆ์ในระหว่างนั้น การพิธีเริ่มนาขวัญซึ่งมีขึ้นในรัชกาลที่ ๕ มีลักษณะการ
ดังแสดงมา

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓ เจ้าพระยาเทเวศรวงศวิวัฒน์ออกจากตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวงศานุประพัทธ์ (ม.ร.ว.
สท้าน สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพฯ) เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ พระยาวงศานุประพัทธ์
จึงเป็นผู้แรกนาขวัญต่อมา แต่ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น เห็นจะเป็นเพราะพระที่นั่งอภิเศกดุสิต
ปิดซ่อมแซม จึงโปรดฯ ให้ไปทำพิธีพืชมงคลที่พระโรงในบริเวณพระตำหนักพญาไท

แล้วแห่พระยวงศานุประพัทธ์มาแรกนาขวัญที่ทุ่งสัมปอียดตามเดิม ในปีนี้โปรดฯ ให้มีพิธีเริ่มนาที่พญาไท แลพระยาเวียงไฉนยงนฤบาลเป็นผู้เริ่มนาเหมือนเมื่อปีก่อน อีกคราว ๑ สิ้นรัชกาลที่ ๕ เพียงปีนี้

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ โปรดฯ ให้ทำพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งอภิเศกดุสิต แต่เปลี่ยนที่ทำพิธีจรดพระนังคัล ไปทำที่นาหลวงหน้าพระตำหนักพญาไท แทนพิธีเริ่มนาซึ่งได้เคยทำในรัชกาลก่อน ๒ คราวนั้น กระบวนแห่พระยาแรกนาซึ่งเคยแห่ด้วยกระบวนราบมาแต่ก่อน ก็โปรดฯ ให้เปลี่ยนเป็นกระบวนรถไปแต่นี้ ใช้รถพระที่นั่งรองเทียมม้า ๔ รับพระยาแรกนา มีกระบวนทหารม้าแห่หน้าแห่หลัง แต่พระราชวังดุสิตไปยังที่แรกนาที่หน้าพระตำหนักพญาไท แลเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรด้วยทุกปี พระยวงศานุประพัทธ์ได้แรกนาขวัญ ๒ คราว คราว พ.ศ. ๒๔๕๔ นี้เป็นครั้งสุดท้าย

ถึง พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยวงศานุประพัทธ์ซึ่งเลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็นเจ้าพระยา ย้ายไปเป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคม แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ แต่ประเพณีที่เจ้านายต่างกรมจะทรงแรกนาไม่เคยมีมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นพระยาแรกนาขวัญต่อมา แลคงทำพระราชพิธีพืชมงคลที่พระที่นั่งอภิเศกดุสิต แลทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่นาหลวงหน้าพระตำหนักพญาไท เป็นนิจมา ๘ ปี จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๓ เสด็จไปประทับอยู่ที่พระตำหนักพญาไท จึงโปรดฯ ให้ย้ายที่ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลไปแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดง ซึ่งเคยแรกนามาแต่ก่อนนั้น เจ้าพระยายมราชได้แรกนาขวัญมารวม ๑๐ ปี

ถึง พ.ศ. ๒๔๖๕ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยยศสมันต์ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร) ซึ่งได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาพลเทพฯ จึงโปรดฯ ให้เป็นพระยาแรกนาขวัญ กำหนดทำการพระราชพิธีพืชมงคล ณ พระที่นั่งเทวราชสภารมย์ ณ วันที่ ๗ พฤษภาคม รุ่งขึ้นวันที่ ๘ ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ทุ่งศาลาแดง

สิ้นเนื้อความในเรื่องตำนานการแรกนาขวัญจนถึงเวลาปัจจุบันเพียงเท่านี้

เอกสารส่วนท้าย
เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล
พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕

ที่รฎก
ในการเริ่มนา ณ ท่งหลวงตำบลพญาไท
พ.ศ. ๒๔๖๓

เรื่องแรกนา ตามความในหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ครั้นถึงเดือนหกเป็นการนักขัตฤกษ์ในพระราชพิธีไพบูลยาจรดพระนังคัล
จึงพระครูพรหมพรตพิธิศรีบรมหงษ์ก็ประชุมพราหมณ์ ผู้กพรตอันเชิญพระเทวรูปเข้าสู่
โรงราชพิธี อันแวดวงด้วยราชวัตรรัจฉาธวัช ฌ ท้องทุ่งละหานหลวง หน้าพระตำหนักห้าง
ครั้นถึงกำหนดวันอุดมฤกษ์ วันอาทิตย์เป็นวันสำหรับทำการมงคลการแรกนาขวัญ
จึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเครื่องต้นอย่างเทศ ชัดพระแสงกันหยัน
เสด็จทรงพระอัครราชเป็นพาหนะยาน พร้อมด้วยพระหลวงขุนหมื่นนายทหารม้าประจำ
ชี้อัคร ๔๔ โดยเสด็จพยุหยาตราขบวนเพชรพวง แลพระอรรคชายา พระราชวงษา
พระสนมกำนัล เลือกแต่ที่ตองพระราชหฤทัยให้โดยเสด็จ ล้วนแต่ตกแต่งกรัษกาย
อย่างนางเขียนขึ้นรถประเทียบตามไปในขบวนหลัง ครั้นเสด็จถึงพลับพลาห้องประทับ
ณ ตำหนักห้าง จึงดำรัสสั่งออกยาพลเทพยธิบัติ ให้เข้าสู่โรงราชพิธีถือเอาพัตราภรณ์
เพศกระษัตริย์ ๔๕ แต่งกายอย่างลูกหลวงเอกยิ่งด้วยอิสริยยศในวันเดียนั้น
มีชีพอพราหมณ์ บันภูลีเสียงสังข์ แลไปรยข้าวตอกนำหน้า แลเมื่อออกจาก
โรงพระราชพิธีนั้น ก็แห่ด้วยกระซิงบังสุริย์ ครั้นเข้าสู่มณฑลท้องละหานที่จะจรดพระนังคัล
ชาวพระโคก็นำพระโคคู่สุภารามาเทียมไถทอง พระครูพรหมพรตพิธิก็มอบยามไถ
แลประดับทองให้ ออกยาพลเทพย์ ๆ กราบถวายบังคมสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแล้ว
ก็รับยามไถ ไม่ประตก อันว่าออกพระศรีมโหสถยศกรมเลศครรไลยหงษ์ผู้เป็นบิดา
ข้าน้อยนี้ ท่านแต่งกรัษกายบริสุทธิ์เสวตรพัตราภรณ์ พร้อมเครื่องอัญญาพรต
เป็นพราหมณ์มหาศาลประเสริฐศักดิ์ ถือเอาไถเงินอันเทียมด้วยพระโคเสวตรพระพร
จึงออกพระวัฒน์เศรษฐีอันบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัตินับเข้าในมหาศาล ท่านแต่งกาย
อย่างคหบดีถือเอาไถอันหุ้มด้วยผ้ารัตกัมพลแดง เทียมด้วยพระโคกระวีล กับทั้ง

๔๔ อัคร ในที่นี้สันนิษฐานว่า คือ อัคร หมายถึง ม้าดี - สวป.

๔๕ เป็นคำโบราณ ปัจจุบันเขียนว่า “กษัตริย์” - สวป.

ไม้ประดับ ๔๖ พระโหราจารย์ก็ลั่นฆ้องไชย ประโคมดุริยางคดนตรี นายจ่านาคำก็จับจูง พระโคสุภราชอันเทียมไถเอกซึ่งออกกายพหลเทพยธิบัติถือนั้น ป่ายาบาทดำเนิน จรดพระนังคัลเวียนซ้ายไปขวา ไถโทออกพระศรีมหาเศวตฉัตรที่สอง ไถตรีพระวัฒน์ เศรษฐีดำเนินที่สาม ตามกันเป็นลำดับ พร้อมด้วยสี่พ้อพราหมณ์ปราชญ์ชาวดอกดอกไม้ บันภษเสียงสังข์ ตีไม้บัณเฑาะว์นำหน้าไถ ขุนบริบูรณธัญญาภิบาลนายนักการนาหลวง แต่งตัวนุ่งเปลาะคาดประคตใส่หมวกสานถือกระบี่เข้าไปรยปรายหว่านพรพรรณพืช ธัญญาหารตามทางไถ จรดพระนังคัลถ้วนคำรบสามรอบ อันว่าชาวพนักงานก็เล่น การมโหรีศพ ระเบียงระบำ โมงครุ่ม หกขะเมน ไต่ลวดลอดบ่วง รำแพน แทงวิไลยก์ป่า ข้าหงษ์ ร่ายรอบที่ปริมณฑลกระทำกรแรกนาขวัญ เอิกเริกไปด้วยหมุ่มมหาชนชายหญิง พาบุดร้นัดดามาทอดทัศนาลเล่นสำราญใจ ครั้นเสร็จการไถหว่านแล้ว ก็ปลดปล่อย พระโคสุภราช โคเสวตรพระพร โคกระวิล ออกกินเลี้ยงเลี้ยงทายของห้าสิ่ง ถ้าพระโค บริโภคข้าวแกล่ถ่วงาหญ้า น้ำสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ดีแล มิได้บริโภคก็ดี โหราพราหมณาจารย์ ก็ทำนายทายทักว่าธัญญาหาร จะได้ผลแลมิได้ผลน้ำมากน้ำน้อยตามตำหรับไตรเพท ขณะนั้นพระอรรคชายาตำรัสสั่งนางพระสนมให้เชิญเครื่องพระสุพรรณภาชน์มรุปายาศ ขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงเสวย แล้วก็ให้ชาวราชมัลเลี้ยงลูกขุนทั้งหลายด้วย ข้าวมรุปายาศ แลของควหาวนตามลำดับ เสร็จการพระราชพิธีจรดพระนังคัลดังนี้ฯ

จากคำให้การชาวกรุงเก่า พระราชพิธี ๑๒ ราชิตามพระตำรา เดือน ๖

พระราชพิธีจรดพระนังคัล (คือแรกนาขวัญ) พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาโปรดให้ พระภิกษุมาร (พระจันทกุมาร) แรกนาต่างพระองค์ ส่วนพระมเหสีนั้นก็จัดนางเทพีต่างพระองค์เหมือนกัน ผู้แรกนานั้นเสลี่ยงเงิน มีกระบวนแห่เป็นเกียรติยศ แห่ไปยังโรงพิธีซึ่งตั้งที่ตำบลวัดผ้าขาว? ครั้นถึงเวลามงคลฤกษ์ พระภิกษุมารถือคันไถอันเทียมด้วยพระโคอุสุภราช (ออกญา) พลเทพย์จูงโคไถสามรอบ นางเทพีหว่านพรณข้าวเสร็จแล้ว จึงปลดโคอุสุภราชออกให้กินน้ำ แลถ่วงข้าวเปลือก ถ้ากินสิ่งใดก็มีคำทำนายต่าง ๆ ภายในเวลาการพระราชพิธีจรดพระนังคัลสามวันนี้ ยกพระราชทานภาษีค่าทำแลอาการขนอนตลาดแก่พระภิกษุมาร เมื่อได้ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแล้ว ราษฎรจึงลงมือไถหว่านทำนาได้.

ปฐมกาลเริ่มนาขวัญที่ทุ่งหลวง ตำบลพญาไท จากจดหมายในราชกิจจานุเบกษา

เล่มที่ ๒๖ หน้า ๒๖๓
ปี พ.ศ. ๒๔๕๒

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานโกนสร้างที่ตำบลคลองพญาไทขึ้นเป็นภูมิเขตรัฐสถาน เนื่องจากพระราชวังสวนดุสิตเป็นที่ประทับทอดพระเนตรการเพาะปลูก ด้านเหนือเป็นที่สวนมีพรรณไม้ต่าง ๆ ด้านใต้เป็นทุ่งนา แต่ที่นาเหล่านี้เป็นที่ดินอันอุดมสมควรจะทำการเพาะปลูกให้ได้ดี โปรดเกล้าฯ ให้พระยาเวียงไฉนฤบาล เป็นแม่กองทำนาในปีนี้

บัดนี้ถึงสมัยรดน้ำที่จะลงมือทำนา ทรงพระราชดำริเห็นว่า ควรจะมีพระราชพิธี เริ่มนาดำฯ กับพระราชพิธีแรกนาเป็นปฐมฤกษ์เสียก่อนเพื่อเป็นการสวัสดิมงคล เจริญแก่ภูมิฐาน แลัญญาพิชที่จะหว่านลงในนานั้นต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีเริ่มนาขวัญตามที่โหรได้คำนวณพระฤกษ์มูลเกล้าฯ ถวาย ตกในวันที่ ๑๖ พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๘ เป็นกำหนด

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม เจ้าพนักงานได้ตกแต่งโรงพระราชพิธีประดับประดา ด้วยเครื่องสำหรับทำนา มีแอก ไถคราดแลขอฉายข้าว^{๔๗} แลอื่น ๆ เป็นต้น แล้วยก พระสูตรตั้งเตียงมณฑลเล็กที่โปรดเกล้าฯ ให้ทำขึ้นใหม่ ประดิษฐานพระคันธารราชภูษน้อย ๓ องค์ แลพระไชยเนาวโลห กับรูปโค แลตั้งเครื่องสักการบูชา ตั้งพรหมข้าวปลูก ถัดหน้าเตียงมณฑลออกมา ตั้งเครื่องนมัสการแลพระแท่นทรงกราบ กับตั้ง พระราชอาสน์ แลอาสน์สงฆ์ ภายนอกโรงพระราชพิธีแวดล้อมด้วยราชวัตรฉัตรธง แลตั้งศาลสำหรับโหรบูชาเทวดาพร้อมเสร็จ โปรดเกล้าฯ ให้มีมนต์พระสงฆ์ราชาคณะ แลเจ้าอธิการวัดที่อยู่ในอำเภออุทิศรวม ๕ รูป มาเจริญพระพุทธมนต์

เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน จากพระราชวังสวนดุสิตด้วยรถพระที่นั่งโมเตอร์คาร์ มาประทับที่โรงพระราชพิธี ทรงประเคนผ้าสำหรับแก่พระสงฆ์ฯ ออกไปครองผ้าแล้ว ทรงเรียรายดอกไม้บน เตียงมณฑล แลทรงวางพวงมาลัย ทรงพระสุหร่าย ทรงเจิมพระพุทธรูป แลรูปโค แล้วทรงจุดเทียนต่าง ๆ เมื่อพระสงฆ์เข้ามานั่งพร้อมแล้ว ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการ พระสงฆ์ ๕ รูป มีพระวิสุทธินายกเป็นประธานถวายศีล แลเจริญพระพุทธมนต์สัตตปริตต์ แลคาถาพืชมงคล พระยาเวียงในนฤपालซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้เริ่ม จรดไถแลหว่านข้าวในที่นาหลวงนั้น นั่งฟังสวดพระพุทธมนต์อยู่ที่หน้าอาสน์สงฆ์ ส่วนภรรยาพระยาเวียงในนฤपालซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จัดมาสมมติว่าเป็นนางเทพินัน นั่งฟังสวดพระพุทธมนต์อยู่ด้านหลังพระสูตร ครั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำสังข์แลทรงเจิมพระยาเวียงในนฤपाल กับนางเทพินัน ๔ นั้นแล้ว พราหมณ์พฤตพิบาศได้ให้น้ำสังข์ต่อไป ในขณะที่พระสงฆ์

^{๔๗} ขอฉายข้าว คือ เครื่องมือสำหรับทำนา มีลักษณะเป็นไม้สำหรับสงพางในเวลานวดข้าว อีกทั้งมีชื่อเรียกอื่น ๆ ได้แก่ กระดองหาย คันฉาย ดอง ดองฉาย หรือดองหาย - สวป.

สวดไชยมงคลคาถา พรหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชยประโคมพิณพาทย์ พระสงฆ์ถวายอติเรกแล้ว เวลาทุ่มเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับ พระราชวังสวนดุสิต

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๖ พฤษภาคม เวลาบ่ายเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่โรงพระราชพิธี ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการทรงศีลแล้ว เสด็จพระราชดำเนินมาประทับที่เต็นต์ ทอดพระเนตรการพิธีเริ่มนา ครั้นเวลาใกล้พระฤกษ์ พระยาเวียงในนฤบาลได้แต่งตัวเต็มยศ คือ นุ่งม่วงสีน้ำเงิน สวมเสื้อเยียรบับ ประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์สวมหมวกยกอดขึ้นแครงกันลัปทน แต่โรงพระราชพิธียังลานที่เงา มีราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวปิฐู้นำ พรหมณ์เชิญพระครอบไสยสาตราแลพานพระโคนำหน้า เจ้าพนักงานจูงกระบือชื้อทองย้อย ซึ่งตกแต่งเครื่องประดับเข้าเทียมไถแล้ว พระยาเวียงในนฤบาลเจิมไถแลกระบือแล้ว ได้พระฤกษ์เวลาบ่ายแล้ว ๕ นาฬิกา ๒๑ วินาที พระยาเวียงในนฤบาลก็ลงมือจรดไถ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชย ไถตะ ๓ รอบ ไถแปร ๓ รอบ แล้วนางเทพีทั้ง ๔ ซึ่งแต่งตัวนุ่งม่วง สวมเสื้อขาวสะพายแพรหาบกระเช้าธัญพืชมาให้พระยาเวียงในนฤบาลหว่านพร้อมด้วยนางเทพีทั้ง ๔ นั้นแล้ว ไถกลับอีก ๓ รอบ รวม ๙ รอบเป็นฐุมฤกษ์^{๔๘} แล้วเจ้าพนักงานได้จูงกระบือทองย้อยมาพักอยู่หน้าพระที่นั่ง พระยาเวียงในนฤบาลบังคมแล้วมาจากลานนาพร้อมด้วยนางเทพีทั้ง ๔ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานนำกระบือซึ่งแต่งตัวเทียมไถเตรียมไว้ ๘ กระบือนั้น เข้ามาในลานนา ถวายตัวแล้วลงมือไถตะ ไถแปรไปจนหมดอันนา แล้วปลดกระบือออกจากไถ ๔ กระบือเข้าเทียมคราด ๒ คราด แล้วเจ้าพนักงานได้ลงมือคราดต่อไป จนเวลาเช้า ๒ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับ ส่วนพระยาเวียงในก็ขึ้นแครงกันลัปทนไปยังที่โรงพระราชพิธี ถวายของไทยธรรมแก่พระสงฆ์ ๕ รูป ส่วนสำหรับคาวหวานนั้นโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานประเคนถวายแก่พระสงฆ์ในระหว่งนั้นแล้ว เป็นเสร็จการพระราชพิธีเริ่มนาขวัญแต่เท่านี้

^{๔๘} สันนิษฐานว่า “ปฐุมฤกษ์” - สวป.

เริ่มนาหลวง ทุงพญาไท พระพุทศักราช ๒๕๖๓

ในปีที่ ๑๑ รัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีจรดพระนังคัลอย่างสังเขปเริ่มนาขึ้นที่ทุ่งหลวง ซึ่งอยู่ที่ศิไต้วังพญาไท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มหาอำมาตย์โท พระยาศรียรรมาธิราช (เจิม บุญยรัตพันธุ์) ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล เป็นผู้จรดพระนังคัล ได้เริ่มการพระราชพิธีมีกำหนดตั้งแต่วันที่ วันจันทร์ที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๓ เวลาบ่ายเจ้าพนักงานได้ตกแต่งท้องพระโรงวังพญาไทแลทุ่งหลวงซึ่งจะได้เริ่มนา ในท้องพระโรงตั้งพระแท่นมณฑลประดิษฐานพระคันธารราชภู์น้อย แลพระไชยนวโลหะกับรูปโค แลตั้งเครื่องสักการบูชา ตั้งธัญพีชหน้าพระแท่นมณฑล ตั้งเครื่องนมัสการ แลพระแท่นทรงกราบ ตั้งพระราชอาสน์ แลอาสน์สงฆ์ ภายนอกมณฑลพระราชพิธีแวดล้อมด้วยราชวัติรัศมีตรึง

เวลา ๕ นาฬิกาหลังเที่ยงล่วงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกท้องพระโรงวังพญาไทในการพระราชพิธีนี้ ทรงเครื่องนมัสการเสร็จแล้ว พระสงฆ์ ๘ รูป เจริญพระพุทธมนต์ ทวาทสปริตต์ แลคาถาพืชมงคล พระยาศรียรรมาธิราช ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้เริ่มจรดพระนังคัล แลหว่านพีชในที่นาหลวงนั้น นึ่งฟังกวดพระพุทศมนต์อยู่ที่หน้าอาสน์สงฆ์ ครั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์จบแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงหลั่งน้ำสังข์ แลทรงเจิมพระราชทานพระยาศรียรรมาธิราชแล้ว พราหมณ์หลั่งน้ำสังข์ต่อไป ขณะนั้นพระสงฆ์สวดไชยมงคลคาถาพราหมณ์เป่าสังข์ เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชยประโคมพิณพาทย์ แล้วพระสงฆ์ถวายอดิเรกถวายพระพรลา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น

รุ่งขึ้นวันอังคารที่ ๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๓ (อันเป็นวันตรงกับวันที่รฤกมหาจักรี) เวลาเช้า พระสงฆ์ ๘ รูปรับพระราชทานฉันทิท้องพระโรงวังพญาไท พระยาศรียรรมาธิราชปฏิบัติพระสงฆ์เสร็จแล้ว ครั้นเวลาใกล้พระฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินสู่พลับพลาที่ประทับ ณ ทุ่งนาหลวง ทอดพระเนตรการพิธีเริ่มนา ถึงพระฤกษ์เวลา ๙ นาฬิกา ๒๙ นาที กับ ๓๖ วินาทีก่อนเที่ยง พระยาศรียรรมาธิราชแต่งตัวนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงิน สวมเสื้อเย็บระบับประดับราชอิศริยาภรณ์

สวมหมวกยอดเกี้ยว ขึ้นแคร่กันล้นประทับรถจากท้องพระโรงไปยังลานนาทุ่งหลวง มีราชบัณฑิตเชิญพระเต้าเทวปิฐินำพราหมณ์เชิญพระครอบไสยศาสตร์แลพานพระโค นำหน้าพระยาศรียรรมาธิราช เข้าไปกราบถวายบังคมหน้าพระที่นั่ง แล้วลงมือจรดพระนังคัล เจ้าพนักงานลั่นฆ้องไชย โถดะสามรอบ โถแปรสามรอบแล้ว นางเทพีทั้ง ๔ หาบกระเช้าธัญพืชมาให้พระยาศรียรรมาธิราชหว่านพร้อมด้วยนางเทพีทั้ง ๔ แล้วโถกลบอีกสามรอบ พระยาศรียรรมาธิราชถวายบังคมแล้วออกจากลานนาขึ้นแคร่กลับไปยังที่เดิม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น เป็นเสด็จการพระราชพิธีจรดพระนังคัลอย่างสังเขปเริ่มนาขวัญ

**ปฐุตฺตํ ปุณฺณพีชํ ยํ
เทตฺตํ อิจฺฉิตฺตปฺผลํ
กาเล สมฺมา วิรูหนฺตฺตํ
มา วินิสฺสนฺตฺตํ สพฺพโสฯ**

บุญพืชอันใด ที่ได้หว่านแล้ว ขอบุญพืชอันนั้น จงให้ผลตามปรารถนา ขอข้าวกล้าจงงอกงามในกาล อย่าพิบัติอันตรายาน ด้วยประการทั้งปวงฯ

บรรณานุกรม

- กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. ข้าว แหล่งกำเนิดวัฒนธรรมไทย. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
กรมศิลปากร. คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า
ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา,
๒๕๑๕.
- _____. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. นิราศสุพรรณ โคลงนิราศหริภุญชัย และโคลง
ทวาทศมาส. ม.ป.ท., ๒๔๙๗.
- _____. ห้องสนามหลวงสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในบริบท
ทางประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี. กรุงเทพฯ: วงศ์สว่างพับลิชชิ่ง แอนด์
พริ้นติ้ง, ๒๕๕๗.
- _____. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. ข้าว ต้นธารอารยธรรมไทย. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๖๔.
- _____. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและบทอวยกรอง
บางเรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์, ๒๕๔๘.
- _____. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. ประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑ พระนิพนธ์
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: จงเจริญ
การพิมพ์, ๒๕๕๐.
- _____. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. ราชสกุลวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ สกสค. ลาดพร้าว, ๒๕๕๔.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. งานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และงาน
แสดงนิทัศน์การ “วันเกษตรกร” พุทธศักราช ๒๕๑๓. ม.ป.ท., ๒๕๑๓.
- _____. งานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ และงานแสดงนิทรรศการ
“วันเกษตรกร” พุทธศักราช ๒๕๑๖. ม.ป.ท., ๒๕๑๖.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. งานพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
และงานแสดงนิทรรศการ “วันเกษตรกร” พุทธศักราช ๒๕๑๙. ม.ป.ท., ๒๕๑๙.
_____. พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญและวันเกษตรกร ปี ๒๕๖๒. ม.ป.ท.,
๒๕๖๒.

“การพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓, ตอนที่ ๖
(๒ พฤษภาคม ๒๕๖๙): ๔๒๖ - ๔๓๐.

“การเริ่มนาหลวงที่ทุ่งพญาไท.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๗, ตอนที่ ๐ ง (๕ มิถุนายน ๒๕๕๓):
๓๗๙ - ๓๘๒.

“ข่าวในพระราชสำนัก และหมายกำหนดการ ที่ ๑/๒๕๗๙ พระราชพิธีแรกนาขวัญ เมษายน
พุทธศักราช ๒๕๗๙.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๓, ตอนที่ ๐ ง (๒๖ เมษายน
๒๕๗๙): ๒๓๗ - ๒๓๙.

“ข่าวในพระราชสำนัก และหมายกำหนดการพระราชพิธีแรกนาขวัญ พฤษภาคม พุทธศักราช
๒๕๗๙.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๒, ตอนที่ ๐ ง (๑๒ พฤษภาคม ๒๕๗๙): ๒๖๘ -
๒๗๐.

คมกฤษ ชูเกียรติ. “ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ตกลงว่า “พราหมณ์” หรือ “ฮินดู” หรือชื่ออะไร
กันแน่?.” ใน **ผี พราหมณ์ พุทธในศาสนาไทย**, ๑๒๒. ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ,
บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๖๔.

ศีกฤทธิ ปราโมช, ม.ร.ว. **พมาเสียวเมือง**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ, ๒๕๓๔.

จินตนา กระบวนแสง. “จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ, พระราชพิธี.” ใน **นามานุกรมชนบประเพณีไทย
หมวดพระราชพิธีและรัฐพิธี**, ๑๙ - ๒๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
๒๕๔๖.

_____. “พืชมงคล, พระราชพิธี.” ใน **นามานุกรมชนบประเพณีไทย หมวดพระราชพิธี
และรัฐพิธี**, ๑๖๓ - ๑๖๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๖.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระฯ. **เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือน**. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๖๓. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นของพระราชทานในงานพระศพ พระเจ้าพี่นางเธอ
พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายุ ปีวอก พ.ศ. ๒๔๖๓).

“แจ้งความกระทรวงเกษตรธิการ เรื่อง มีผู้เอื้อเฟื้อให้น้ำแข็งเพื่อเลี้ยงผู้ไปในงานพระราชพิธี
จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๙, ตอนที่ ๐ ง (๒๖ มิถุนายน
๒๕๗๕): ๑๑๖๔.

ณัฐภัทร จันทวิช. “พระพลเทพถือคันไถสำหรับการพระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัล.”
ศิลปการ ๕๔, ๓ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๕๔): ๑๐๘ - ๑๒๗.

ตำราพระราชานุภาพ, สมเด็จพระ กรมพระยา. **ความทรงจำ**. กรุงเทพฯ: สำนักงานหอสมุดกลาง, ๒๕๑๓.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ธาดา และคณะ, บรรณาธิการ. **พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ ๕ ที่เกี่ยวกับ การพัฒนาประเทศ**. กรุงเทพฯ: เสมาธรรม, ๒๕๕๑.

ทิพากรวงษ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **หนังสือแสดงกิจจานุกิจ**. กรุงเทพฯ: องค์การค้า ของคุรุสภา, ๒๕๔๕.

บำรุงปราบปรักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยา. **โคลงพระราชพิธีทวาทศมาส**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

“ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง กำหนด “วันเกษตรกร”.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๘๓, ตอนที่ ๔๓ (๑๐ พฤษภาคม ๒๕๐๙): ๑๗๙๖.

ประคอง นิรมานเหมินท์. “พิธีทำขวัญข้าวทำขวัญควายของคนไทย.” ใน **คติชนคนไทยในวัฒนธรรม ข้าว**, ๑๘๕-๒๓๐. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๗, ตอนที่ ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๔๗๓): ๓๔๓ - ๓๔๗.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๘, ตอนที่ ๖ (๒๖ เมษายน ๒๔๗๔): ๒๕๙ - ๒๖๓.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๙, ตอนที่ ๖ (๑๕ พฤษภาคม ๒๔๗๕): ๕๔๒ - ๕๔๕.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๐, ตอนที่ ๖ (๓๐ เมษายน ๒๔๗๖): ๓๒๙ - ๓๓๒.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๖, ตอนที่ ๖ (๔ พฤษภาคม ๒๔๕๒): ๑๔๙ - ๑๕๒.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗, ตอนที่ ๖ (๒๙ พฤษภาคม ๒๔๕๓): ๒๗๗ - ๒๘๐.

“พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๘, ตอนที่ ๖ (๗ พฤษภาคม ๒๔๕๔): ๒๐๔ - ๒๐๘.

พิชิตปรีชากร, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง. **เรื่องทำนา**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช. **คำให้การขุนหลวงหาวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๔๙.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖. (เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔).

ราชาวดี สิริโยธิน. “พลับพลาแรกนาขวัญ พลับพลาสุดท้ายจากแผ่นดินของพระมหาธีรราชเจ้า.”

ศิลปวัฒนธรรม ๒๗, ๗ (พฤษภาคม ๒๕๔๙): ๔๐ - ๔๑.

เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕. ม.ป.ท., ๒๕๖๓.

ลูแบร์, เดอะ ลา. **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ** แปลจาก ราชอาณาจักรสยาม.

แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

วงษานุประพัทธ์, เจ้าพระยา. **เรื่องประวัติกระทรวงเกษตรธิการ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, พระนคร:

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๘๔.

วรพร ภู่งศ์พันธุ์. **สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายไทย.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ: แสงดาว,

๒๕๖๔.

วรางคนา นิพัทธ์สุขกิจ. **ประวัติศาสตร์สมัยอยุธยา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒, นนทบุรี: สารคดี, ๒๕๖๐.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **กฎหมายไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ.** กรุงเทพฯ: โครงการ

วิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะ

มรดกโลก”, ๒๕๔๘.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **กฎหมายไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย.**

กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวล

กฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”, ๒๕๔๘.

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ประชุมศิลาจารึก**

ภาคที่ ๕. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕.

สิริเดช วัชรานันต์. “การศึกษาคติสัญลักษณ์สถาปัตยกรรมหอพระคันธารราษฎร์และพระมณฑป

ยอดปรางค์.” **หน้าจั่ว**, ๑๐ (๒๕๕๖): ๑๓๔ - ๑๓๕.

“หมายกำหนดการ ที่ ๑/๒๔๗๗ เรื่อง พระราชพิธีแรกนาขวัญ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๗.”

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๕๑, ตอนที่ ๐ ง (๑๕ เมษายน ๒๔๗๗): ๑๔๓ - ๑๔๕.

“หมายกำหนดการ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พฤษภาคม พระพุทธศักราช

๒๔๗๑.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๕, ตอนที่ ๐ ง (๒๙ เมษายน ๒๔๗๑): ๒๗๘ -

๒๘๐.

“หมายกำหนดการ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พฤษภาคม พุทธศักราช

๒๔๗๒.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๖, ตอนที่ ๐ ง (๑๒ พฤษภาคม ๒๔๗๒):

๓๖๑ - ๓๖๓.

“หมายกำหนดการ พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เดือนพฤษภาคม พระพุทธ

ศักราช ๒๔๗๐.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๔, ตอนที่ ๐ ง (๘ พฤษภาคม ๒๔๗๐):

๓๓๖ - ๓๓๘.

“หมายกำหนดการพระราชพิธีพืชมงคล ๒๔๘๓.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๗, ตอนที่ ๐ ง

(๒ เมษายน ๒๔๘๓): ๙๑ - ๙๒.

“หม่ายกำหนดการรัฐพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พุทธศักราช ๒๕๐๓.” **ราชกิจจานุเบกษา**
ฉบับพิเศษ เล่ม ๗๗, ตอนที่ ๓๕ (๒๕ เมษายน ๒๕๐๓): ๑๕ - ๑๗.

“หม่ายกำหนดการรัฐพิธีพืชมงคล ๒๔๘๔.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๘, ตอนที่ ๐ ง
(๖ พฤษภาคม ๒๔๘๔): ๑๑๕๕ - ๑๑๕๗.

หอพระสมุดวชิรญาณ. **เรื่องพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัล พระราชนิพนธ์ในรัชกาล**
ที่ ๕. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕.

อดิน รัตพัฒน, ม.ว.ว. **สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๔๑๖.**
พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในโบราณ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.
เชียงใหม่: สุริวงศ์บุ๊คเซนเตอร์, ๒๕๓๙.

H.G. Quaritch Wales. **พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาลถึง พ.ศ. ๒๔๗๕.** แปลจาก
Siamese State Ceremonies. แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
ริเวอร์ บุ๊คส์, ๒๕๖๒.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

กรมฝนหลวงและการบินเกษตร. **ความเป็นมาของโครงการพระราชดำริฝนหลวง.** เข้าถึง
เมื่อ ๒๖ เมษายน ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก [https://www.royalrain.go.th/royalrain/
Editor_Page.aspx?MenuId=15](https://www.royalrain.go.th/royalrain/Editor_Page.aspx?MenuId=15)

กรมศิลปากร. **แหล่งโบราณคดีภาพเขียนสีผาแต้ม.** เข้าถึงเมื่อ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๓. เข้าถึง
ได้จาก [http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/archaeological/as-ubon-
rajchathani/phataem](http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/archaeological/as-ubon-rajchathani/phataem)

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. **กระทรวงเกษตรฯ จัดพิธีบวงสรวงคันไถในพระราชพิธีพืชมงคลฯ.**
เข้าถึงเมื่อ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก [https://www.moac.go.th/news-
preview-441191792999](https://www.moac.go.th/news-preview-441191792999)

_____. **ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล.** เข้าถึงเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก [https://
www.moac.go.th/royal_ploughing-plant](https://www.moac.go.th/royal_ploughing-plant)

กษัตริย์กัมพูชา **เสด็จพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระโคทำนายนปีปลูกข้าวดี.**
เข้าถึงเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๖๔. เข้าถึงได้จาก [https://www.khaosod.co.th/around-
the-world-news/news_2542488](https://www.khaosod.co.th/around-the-world-news/news_2542488)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สถาบันไทยศึกษา. **เดินสวนเดินนา.** เข้าถึงเมื่อ ๓๑ มีนาคม ๒๕๖๕.
เข้าถึงได้จาก <http://www.thaistudies.chula.ac.th/2018/09/29/เดินสวนเดินนา/>

ชมรมอัครคู่มือเมือง สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. **ล้านนาคำเมือง: แสกนา.** เข้าถึงเมื่อ ๒๕ สิงหาคม ๒๕๖๓. เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_107257

ฐานเศรษฐกิจ. **“วันพืชมงคล” จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ บำรุงขวัญเกษตรกรไทย.** เข้าถึงเมื่อ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๓. เข้าถึงได้จาก <https://www.thansettakij.com/content/433720>

ตำราขนานานภาพ, สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้าฯ กรมพระยา. **คำนำ เรื่องนางนพมาศ หรือตำหรับทำวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ.** เข้าถึงเมื่อ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๓. เข้าถึงได้จาก <https://vajirayana.org/เรื่องนางนพมาศ-หรือ-ตำหรับทำวศรีจุฬาลักษณ์-ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ/คำนำ>

บุหลง ศรีกนก. **วันพืชมงคล.** เข้าถึงเมื่อ ๒๐ มกราคม ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก <http://www.thailaws.com/thai/information/วันสำคัญ-วันพืชมงคล.pdf>

พระพรหมบัณฑิต วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร. **“อานุภาพพระปริตร.”** ปาฐกถาพิเศษเนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์เสด็จ ทรงเป็นองค์ประธานในพิธีสวดมหาชาปริตรมอญ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ๘ ธันวาคม ๒๕๔๒, ๒๕๖๐. เข้าถึงเมื่อ ๑๐ ตุลาคม ๒๕๖๓. เข้าถึงได้จาก <https://www.watprayoon.com/files/book/25600502-PHRAPROMBANDIT0251.pdf>

พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๙ สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค. เข้าถึงเมื่อ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก <https://84000.org/tipitaka/read/v.php?B=17&A=6554&Z=6572>

เพลินพิศ กำราญ. **พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ.** เข้าถึงเมื่อ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก <https://www.royaloffice.th/2022/05/13/พระราชพิธีพืชมงคล-2/>

ราชกิจจานุเบกษา. **พระราชประวัติ และพระราชกรณียกิจ ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยสังเขป.** เข้าถึงเมื่อ ๕ มีนาคม ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก http://www.mratchakitcha.soc.go.th/history.html?fbclid=IwAR1-ICC1lsx7qP06KeYjH0ZssOhN3pN7evGEDatosKP9hJlaKm0gmT2_Exl

ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. **จรดพระนังคัลแรกนาขวัญไม่ใช่พิธีพราหมณ์ และไม่มีในอินเดีย.** เข้าถึงเมื่อ ๑๑ ธันวาคม ๒๕๖๔. เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_192422

ศิลปวัฒนธรรม. **เชื่อนเจ้าพระยา เชื่อนที่ใช้เวลาถึง ๕ แผ่นดิน จึงได้ก่อสร้าง?.** เข้าถึงเมื่อ ๒๗ กันยายน ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก silpa-mag.com/history/article_63830

ศิลปวัฒนธรรม. “แรกนาขวัญ - นาดาแฮก” การสร้างขวัญและกำลังใจของเกษตรกร. เข้าถึงเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๓. เข้าถึงได้จาก https://www.silpa-mag.com/culture/article_32683

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. พืช. เข้าถึงเมื่อ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก <http://legacy.orst.go.th/?knowledges=พืช-๑๕-มกราคม-๒๕๕๔>

_____ . สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร. เข้าถึงเมื่อ ๒ มีนาคม ๒๕๖๕. เข้าถึงได้จาก <https://www.orst.go.th/FILEROOM/CABROYINWEB/DRAWER004/GENERAL/DATA0004/00004229.FLP/html/382/#zoom=z>

สุจิตต์ วงษ์เทศ. แม่โพสพ “เทวีข้าว” รัฐนาฏกรรม มาจากแม่ข้าวในศาสนาผี. เข้าถึงเมื่อ ๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๓. เข้าถึงได้จาก https://www.matichonweekly.com/sujit/article_313411

สัมภาษณ์

พระมหาราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ (ชินัน รั้งสิพราหมณกุล). ประธานคณะพราหมณ์. สัมภาษณ์, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๖๓ และ ๒๑ เมษายน ๒๕๖๕.

ภาคผนวก

คำชี้แจง

เนื้อหาของภาคผนวกนี้ประกอบด้วย ๑. ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัลของเก่า ๒. ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลใหม่ ๓. ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไท โดยประกาศดังกล่าวนำมาจากประกาศการพระราชพิธี เล่ม ๑ พระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ หนังสือเรื่อง ประกาศการพระราชพิธีนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่ง สภานายกหอพระสมุดวชิรญาณ ได้ทรงเรียบเรียงจากหนังสือและต้นฉบับประกาศเกี่ยวกับการพระราชพิธีต่าง ๆ โดยทรงตรวจต้นฉบับและทรงนิพนธ์คำอธิบาย ซึ่งบรรณาธิการ ได้นำคำอธิบายประกาศพระราชพิธีดังกล่าวที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญมาพิมพ์ไว้ด้วย เพื่อเสริมความเข้าใจในประกาศการพระราชพิธี

หนังสือเรื่อง ประกาศการพระราชพิธีนี้ จัดพิมพ์เป็น ๒ เล่ม เล่มที่ ๑ ว่าด้วย ประกาศพระราชพิธีประจำปี เล่มที่ ๒ ว่าด้วยการพระราชพิธีจรต่าง ๆ หนังสือเรื่องนี้ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อปีมะโรง อัฐศก พ.ศ. ๒๔๕๙ ต่อมาองค์การคำของครุสภา ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ ในส่วนของเนื้อหาที่นำมาพิมพ์ในครั้งนี้ ได้ยึดตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓ กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๐ เนื่องจาก บรรณาธิการได้สอบทานแล้วพบว่าเป็นการพิมพ์ตามต้นฉบับ พ.ศ. ๒๔๕๙ ทุกประการ

คำอธิบายประกาศพระราชพิธี

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลแลจรดพระนังคัลเก่าน่าจะเป็นประกาศชั่วคราว เพราะมีปีด้วย หรือจะเป็นประกาศประจำเปลี่ยนชื่อปีทุกปีก็ไม่ทราบจะเป็นครั้งกรุงเก่าหรือกรุงเทพฯ ก็ไม่ทราบ พระนามพระเจ้าแผ่นดินแลนามกรุงเป็นกรุงเก่าอยู่แต่อาจจะเป็นกรุงเทพฯ ก็ได้ เพราะใช้ตามของเก่าไม่ได้แก้ไข ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้ทำประกาศใหม่

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคล แลจรดพระนังคัล ใหม่ อาลักษณ์อ่านก่อนสวดมนต์ มีในรัชกาลที่ ๔ ทราบว่ากรมสมเด็จพระเดชาดิศรทรงแต่งแต่คาถาข้างต้นเห็นจะเป็นพระราชนิพนธ์ใช้ต่อมาจนบัดนี้ ไม่มีเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น นอกจากเปลี่ยนพระนามตามรัชกาลเท่านั้น

ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไท อาลักษณ์อ่านก่อนเลี้ยงพระเกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ใช้ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลนั่นเอง เป็นแต่โปรดให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ แก้ไขในตอนปลาย ดูเหมือนทรงตั้งพระราชหฤทัยจะให้เป็นพิธีประจำ แต่ได้ใช้ในพระพุทธศักราช ๒๔๕๓ คราวเดียวแล้วก็เลิกพระราชพิธีนี้ประกาศก็เป็นอันเลิก ไม่ได้ใช้ต่อไป

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลของเก่า

๑ โฉนโทเทวส์มาโย ข้าแต่ฝูงเทพนิกรอมรพรหมมินอำมรินทร์วรา
ชิราช ลักเคกาเม ซึ่งสถิตย์ที่พิภพพิมานมาศเมืองสวรรค์
ณอนันตมาพะจร ทั้งเทพยูเจ้าผู้ทรงมเหศรคักคาเทศ ซึ่ง
สิ่งสู้อยู่ในขอบเขตร์เขาจักรวาล อิกอากาษพิมานแลภุมเทวคา
ทั้งท้าวจาคมทวาราชิกาทังสี่ นางพระขรรณี นางพระคงคา นาง
พระโพสพ เทพยูคาทั้งจยแสนโกฏิจักรวาล ทวีปน้อยใหญ่
ทุกสถานไครโลกธาตุ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตร
พระพุทธรเจ้าอยู่หัว ทรงแผ่พระราชกุศล ที่ทำนุบำรุงพระพุทธร
ศาสดา ทรงอุทิศให้ไต่ก่อนโมทนาอยู่เป็นนิจนั้น อาคัจฉาหิ
ขออัญเชิญมาประชุมกันในสถานที่เป็นประธาน เชิญรับเครื่อง
ราชบรรณาการสิ่งของเครื่องสังเวททุกสิ่งสรรพอันจงบูชา โดย
ทรงพระมหากรุณาโปรด สุนันตุ จงตั้งที่พิภพโสทรเสาวนาการ
สคัยพึงคำประกาศ อันข้าผู้ดำเนินพระราชโองการแห่งพระบาท
สมเด็จพระบรมราชาชิราชรามาชิตีศรีสรรเพชญ์ จักรพรรดิราชา
เอกาทศรฐอัครบรมนารถ บรมพิตรพระพุทธรเจ้าอยู่หัว ผู้
ผ่านกรงเทพมหานครบรรทวารวดี ศรี อยุทธยามหาทิสลกภพพรรัตน
ราชธานีบุรีรมย์อัครมพระราชนิเวศน์มหาสถาน แลประกอบไป
ด้วยขัตติยานุวัตประนียติโดยทางทศมิตรราชธรรม์ อันมหาประเสริฐ
พร้อมด้วยพระวิริยะสัตถาษัณญาภิระ ทรงพระอุสาห์สร้างพระ

เมล็ดเค็มรวงเค็มไร่เค็มนาเค็มทุ่งเค็มท่า ทุกแห่งทุกตำบลทั่วไป
ในภูมิภาคมีผลมณฑลขอบขันขสีมา เข้าหลวงให้เหลือฉางยุ้งขนนาง
ให้เค็มเยี่ยมอย่าร้างพร้อม ทั่วยศเคษะพระบารมีที่ทรงสร้าง
พระราชกุศล เป็นต้นที่ยำรงพระศาสนา แลทรงอุทิศพระราช
ทานวัดถุทานทั้งหลาย มีอาหารทานเป็นที่ตั้ง ยังบุคคลให้
บริโภคมิสมบริบูรณ์ไปฉนั้นใด ขอให้ น้ำทาน้ำฝนต้นเข้ากล้า แล
ผลบุญญาหารบริบูรณ์ไปในพระราชอาณาเขต กังหันเข้าทิพย
สาส์นมายังเกิดอุคมไปทุกปี โดยอำนาจพระบารมีนี้เกิด

ปี่มโรงฉคก ถ้าเป็นกรุงเก่า พ.ศ. ๒๒๖๗ อยู่ในรัชกาล
พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ถ้าเป็นกรุงเทพ พ.ศ. ๒๓๒๗ อยู่ใน
รัชกาลที่ ๓ ถ้าเป็น พ.ศ. ๒๓๘๗ อยู่ในรัชกาลที่ ๓

ประกาศพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลใหม่

นโม ทัสส ภควโต
 สัมมาวิรูปุทฺธัมมัสส
 ทัสส ปารมีเตเชน
 เกตฺสสันตํายัจฺจุเณหิ
 ทํโข พุทฺธิ ภควันตํ
 อภิวันทึย ปุเชตฺวา
 โรเปม ปุญฺญพีชานิ
 โลเก สุขัสส โลกมัตตา
 นานิปฺภาโรปการ-
 ทิฏฺฐุชฺฉิมเม สัมปฺราเย
 ยัญฺเจตถ ทิฏฺฐุชฺฉิมมัสมิ
 ปวตฺตํ ปุญฺญวิชฺชํ ยํ
 กाले สัมมาวิรูปุทฺธํ
 ปุพฺพพัณฺณาปรณฺณวชานิ
 ยานิ อิมัสมิ ปวตฺตานิ
 กาสิตํ พุทฺธเสฏฺฐุเชน
 สัทฺธา พิจฺฉํ ทโป วุฏฺฐิ
 ทิริ อัสสา มโน โยคํ
 กายคฺคํโต วจฺจคฺคํโต

สุนิพฺพุตัสส ทาทิโน
 สาวกานํ ปรมฺมปฺรา
 สัทฺธัมโม อมตฺตํผล
 โลเก รหติ ฐานโส
 สสัทฺธัมมํ สสาวกํ
 สุขเขตฺเต รตนตฺตเย
 ยานัสส สาขานิ โน
 สัมมานิสฺสรณสฺส ๑
 ผลานํ ยุทฺตกาลโต
 อปฺราปริเยยิ ๑
 ผลานํ สัมปฺทายกํ
 เทคฺคํ อิจฺฉิตฺตํผล
 มา วินสฺสันตํ สัพฺพโส
 อิมานิ อิทิสานิ ๑
 สยามริฏฺฐุเช ททิตฺติ
 สัจฺจํ โลกคฺควาทินา
 ยัญฺญา เม บุคฺคนังคัล
 สติ เม ผลาลปฺางนํ
 อาหาเร อุตฺเว ยโต

สัจจํ ภาโรมิ นิตฺถานํ
วิริยํ เม ชรชโรยิตํ
คัจฉติ อนิวตฺตณฺ์
เอวเมสา กสิ กสิภูชา
เอทํ กสิ กสิคฺวาน
เอเตน สัจจวชิเชน
ปฺพฬณฺณา จาปรณฺณา จ
ราชาณฺกเชตฺตภุคฺสิม
ปฺยฺผลารผลปฺยฺเษทิ-
ภาสิตา จ ยีมา คาคา
คาโว คัสส ปชายนฺติ
วุตฺตานํ ผลมฺสฺนาติ
วิรฺพฺทมูลสันฺทานํ
อมิตฺตา นยฺยปฺสทฺนฺติ
เอเตน จายี สัจจเณ
ปฺพฬณฺณา จาปรณฺณา จ
ราชาณฺกเชตฺตภุคฺสิม
สฺมฺปฺณฺณา ผลปฺยฺเษทิ
อมฺหากํ จ มหาราชา
รฺกฺสิ สฺมฺมาภิปาเลนฺโต
ราชาณฺกเชตฺตภุคฺสิม

โสวฺจจํ เม ปโมจนํ
โยคฺกํเขมาชิวาหนํ
ยิตฺถ คณฺ์คฺวา น โสจติ
สา โทติ อมตฺยฺผลา
สฺพฺพทฺกฺชา ปมจฺจติ
ปฺวตฺตา พิชชาติโย
วิรฺทฺนฺตฺ คทฺ คทฺ
สฺพฺพทฺถ ภาวิณฺฑาเล
ชวา โทนฺ์เทว สฺพฺพโส
มฺคณฺ์เกน สตฺถนา
เชตฺเต วุตฺตํ วิรฺพฺทติ
โย มิตฺตานํ น ทฺพฺภทิ
นิโครฺขมิว มาลฺโต
โย มิตฺตานํ น ทฺพฺภทิ
ปฺวตฺตา พิชชาติโย
วิรฺทฺนฺตฺ คทฺ คทฺ
สฺพฺพทฺถ ภาวิณฺฑาเล
ปชายนฺ์เทว สฺพฺพโส
ปรเมนฺโต มทฺยฺยปฺติ
สฺมฺพฺทฺชฺสฺสา ยี สาสนํ
สกลเ มทฺยฺยณฺฑาเล

สัพเพสัมมีย์ นินาสัน	ปาณินิ สชกามินิ
สุขี วุฑฺฒิมิ จ ยัตถเดติ	เวปฺปัสสัณฺณิ จานุปฺพโส
เอเตน จายี สัจฺเจน	ยวฺตฺตา วิชชาติโย
ปฺพพิณฺณา จาปฺรณฺณา จ	วิรหฺนิตฺถ ททิตฺถ
ราชาณกฺเขตฺตภุคฺตฺสึ	สัพฺพตถ ภูริมณฺฑล
สัสมฺปฺณฺณา วิปฺลา โหนฺตุ	สัสมฺปฺชฺชนิ เตวว สัพฺพโสติ

๑ ขยมบาทขวร อาทรวายอภิวาท นารณนายก ทิลก
โลกาวสัย บไหวทวัยโลกขรรมฺ สรรพเกสสลขยมละ สระ
สังเคร้าโศกสุญฺ สมบุรณขรรมฺเปนนทงอก พันลอกถ้าวพิไลยงาม
ยามนรชาติหญิงชาย กระจายรอนตำฤษณรณจวน ขควรเปนน
ทงอกแห่งผล พระขรรมทสมเด็จทศพลยัณฑูรทรวสั อูปตงอก
ทวียงาม ความนึ่งขวรขอ ผู้ขัวขอบงคิม ขรมสคคโคคิม
นึ่ง ชันเคารพ นบในขรรมคณฺ สุนทรสรวากสงฆ์ อนิจานง
ว่าเปนนอนาวิเศษ เหตุหว่านพิชเจริณฺผล อนนทคณฺประการเพอง
พิ ในภพนภพน่า นึ่งอนว่าพิชคอกุศล อนให้ผลในปรตฺยขัน
จงพลันเสร์จแสคงผล กลปฺรธาณา บันคาบพรรณอปรรรณชาติ ใน
มาคณิกำหนด จรคณงคิล วลปพิชในภมสยวม จงงอกงาม
ทวัยคิ อย่างมีพิขติเข็ยพิขาราคผล สมเด็จพระทศพลยพิทร
ยัณฑูรแดลง แสคงว่าศรัทธาเปนนของปลุกประจายี อินทริย์
สัารวมคือน้ำฝน ปัญญาภลกับแอกไถ ใจเปนนเชือกชัก ประคก
คิอสติ กสิเกษทร ประเวศสูคีวาไลย อนนฤไภยพันพิยาก

พระผู้ทรงภาคย์บัณฑิตธรรมบรรยาย กลายคลี่ถวีน ล้วนคำ
จริงพระเจ้าไตรศ อำนาจสิทธิ์เป็นที่ดำรง ings พิซอันชนแคว่น
ทุกทิวย่านแนวนา ประชากรามฐร์ชนบท งอกงามหมคมวิกล
ฝ่นออกมคี่

๑ หนึ่งพระเทมีย์มุกุมาร ขานคาถาสคคี่ ว่าโคของผู้นมี
จิตรคคต่อเพื่อน ย่อมจะกลาคเกลื่อนมานามากมวญ ควรเป่น
อุปการแก่โครค วจรงานไถไค้สควกพลัน พืชสามัญอันตน
หว่าน ฟ่านเหลือแหล่ แพร่เหลือหลาย สบายบริโลก
เพิ่มพูนสวัสดิ อำนาศสิทธิ์ไมตรีจิตร มีตรธรรมคุณ สุนทร
พิเศษ ขอให้เข้าอันจะหว่านลงในเขตรสยามรัฐชนบท กำหนด
สามวัน พลันงอกงามสรคิน อรรชกทิวภูมิพิน แผ่นหล้า
เลงไสว

๑ หนึ่งสมเ็จ็ขรมจอมไทยถวัลยวิชัยบำรุงราชฎ์ รั้งพุทธศาสน์
ให้รุ่ง มุ่งพระกมลอุสาหะ สละควมไร้ไพร่นคร ถอน
ทุกขทิวอาณาเขตร เหตุการุญ พหุลเมตคาคั้งพระหฤไทย
จะให้ไพญลย์ ทิวตระกูลกฏุมพิกพานิช พิพิขเพรียงไพร่ฟ้า
ประชาราษฎร์ อำนาจสิทธิ์ทรงอธิฐาน งบมันคาลให้พืชอันเกาะเลย
แลด้ารวยเจริญงอก พันลออกลักระบคี่ใบ ไกลอุปทรพลึง
วิกล สำเร็จผลเพิ่มประโยชน์ยาชีวิตร กิจเกอหนน ทุนทรพิข
อันชื้อง่าย ง่ายสควกไค้ โดยคังสมเ็จ็ให้ ธีราชเจ้าไปรด
ประสงค์ โสคเทอญ ๓๕

๑ ข้าพระบาท ผู้รับบรมราชาวงราชการ ขานคำขอประกาศ
 แด่ทวยเทพยทั้งมวณ ผู้ควรสศขัย รัชพจนปกาสิต แห่ง
 สมเด็จพระบรมพิตรพระภูวนารถ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
 ราชิราชูช เอกอรรคมหาบุรุษบรมนราธิราช พิธิยประษฐานารถ
 มหาสมมตวงศ อคิศจัยพงศ์วิมลรัตนัน วรรษคิยราชนิกโรคม
 จาตุรันคบรมหาจักพรทิวราชสังกาศ บรมชรรวมิกมหาราชาธิราช
 บรมนาถบพิตรพระมงกุฎเกล้าเจ้าจอมภพ ทรงพระปรารภเรื่องพระ
 ทุทธขปฏิมา คันขารราชฎ์ อันมีในวาริชชาติชาติกนิทาน ว่าเมื่อ
 สมเด็จพระพิชิตมารมุนีเนาในพระเชตะวัน ชันขเสมาเมืองสรวิคถ์
 มีทรรภิกษพิภลทั้งเวียง เผลียงแล้งกระลำพร ใช้นาคอนถิง
 ลุ่มลาด บำวาคน้ำทุกแหล่งหล้า เข้ากล้าไปงามลัด อุบติเพ็ลลีย
 เค็ยต่ำคิน ลินชุนในมาย ลายลำธาร ลทานแห่งเปนระแหง
 หม่มมคัยากัฟยแผ่งคำคินคันตระตกใจ ไภยพิหคภากาจมากวน
 กินทุกเข้าคำ บำยายี แม้ถึงว่าน้ำในโยษขรณอินบริสุทธิ พุทธ
 บริโภคเคยเพ็ญอยู่กัษยขอยจนเห็นตม สมเด็จพระมศาศคาได้
 ทราบอรรถ ความพิบัติยังเกิดแก่หม่มมจันชาติแหล่หลาย แล
 อันตรายแห่งเข้ากล้า ฟ้ำฝนแล้งแห่งโยโรย เปนไปโดย
 วิปริต ธกัคการีคคิกจะอนแควระห่มหาชนอันทนทุกข์ลำยาก ครัน
 ขเสค้จจากโคจรสถาน สำราญภักทวิจ สติคย์แทบเนนียน
 เค็ยรสโรชโยษขรณิ ธกัมีพุททพจน์อันไพเราะศ์เรื่ยภพระอานนท์
 ให้นำผ้าสรงชลมาถ่วนถ่วน ส่วนพระอานนท์นุชกัทุลแกลง แลคอง

ว่าน้ำในสระสิ้นเสียหลายวัน ชกั้ตรีสถันตั้งก่อน เร่งเอาที่อน
อุทกสาฎกมาอย่างหนึ่งเนา เราจะโสรจสนาน สำราญสกันช ใน
ค้ำยลโษษจรณึ่งงไค้ พระอนชหน่อไ้ชกั้ร้นำที่อนอุทกสาฎก
ยกมายืนถววยต่อพระหัตถ์แห่งพระองค์ ชกั้ทรวงระหวัดพระ
วรกาย ชายส่วนหนึ่ง ครึ่งนี้ทรวงกลมพระอังษประเทศทำ
อาการ ปานประหนึ่งจะสรงชล กษณนั้นมหาเมฆมีคทัวหล้า
ฟ้าอุโษษครรชิต วิชชูลดาเมลืองแมลย แววยววยแวยคักคณานต์
พรรมหารท่มลงบ่น้อย พระพร้อยพร้าพว่าพรู บคั้เค็ยวคูน้า่าน
นองทุกย่านแนวนา ผุงประชาช้นแชน่แจ่มใชชม ยรมพทชานภาพ
พระเจ้าทรายสารสคคั้ ชกั้มีพทชบัตถทूरถลลง แลคตงมีจชชาก
ยกยบลรราย ว่าแม้ถึงในกาลท่างายอุคคั้ถภพ เราเขนนพปมีจช
ชาคคั้ สมยนั้นปราศจากฝน ชลชทงย้งบง ทางลหานห้วย
กั้แห่งชาค เราผู้นพปมีจชชาคคั้อาจอชฐาน ยันคาลไ้ น้ำ
ฟ้า ตกทัวหล้าแหล่งคินคอน ชลจรเริงร่นฝ้าย ผลค้ำว่ายเกษม
สินช้ เพื่อประภูทินทำสคคั้ มหคั้จรรยชฐาน มีตำนานใน
พทชส้าน ครันพระโลกนารถนถพานแล้ว แคล้วมวหลาย
ร้อยคณา มีขั้รรมยพิไลย ช่อเวียงไชยคันชารรายฎุ้ พระบาท
เจ้ากรงโกรม โสม่คันน้อมเลื่อมใส ในพระมชฉฉนตคกเถร เวนค
ตั้ง ย้งอยู้ในพทชส้าน ภายหล้งราชคันชารพิไลย องค้
ไคองค้หนึ่งนนี้ ช้นสคคั้บเรืองพทชถุทช มชคคั้ทชมเหพาฬาร
ยันคาลไ้ฝนสววรรคั้ พรรมชทก ตกท้นอยาก มากค้วยคั้ ชกั้มี

พระเจ้าแผ่นดินแต่หลังหลัง อันเสด็จสถิตย์ยังพยุหะที่ใหม่ เกษม
นิเวศน์ ประเทศทิพย์ไทโต จงมีพระฤไทยจำนง ดำรงรับพระ
ราชกุศลสรรพทรงบำเพ็ญ เป็นที่ชื่นชมบรมสุข ทุกทกพระเจ้า
แผ่นดิน บัดนี้สมเด็จบรมสยามินทร์มกุฎเทพยพงษ์กระษัตริย์
เสด็จดำรงรัชราไชสวรรย์ ก็นอาณาจักร รักรัษพฤกษศาสตร์
พระบาทมีกมลประสงค์ จงจะบำรุงผดุงราชฎี ชาติซึ่งพราหมณ์
พรหมจรรย์ สรรพสมณเพศให้ไพบูลย์ พูนพันเอน เจริญ
ศุภผล คลโดยจิตร ขอพทชฤทธิเทพยอำนาจ ราชอาณาจักร
พระเจ้าแผ่นดินสิ้นทุกพระองค์ จงบันดาลด้วยดี ให้มีสุขสวัสดิ
ทั่วหน้า ทั้งประสงค์เจ้าจอมหล้า เพือนโสดเทอดมู ฯ

ประกาศพระราชพิธีเริ่มนาหลวงทุ่งพญาไทย

นโม ตัสส ภควโต	สุนิพพุตัสส ตาทิโน
สัมีมา วิรุฬหิขัมมัสส	สาวกานัม ปรมัปฺรวา
ตัสส ปารมีเตเชน	สัทขัมโม อมตบัณฺโโล
เกตุสสันตานุจฺจุณฺเหตฺยิ	โลเก รุหฺติ ชฺรานโส
คังโข พุทฺธิ ภควันตํ	สสัทขัมมิ สสาวกั
อภิวันตฺยิ ปุเชตฺวา	สุเชตฺเต รตนตฺตเย
โรเปม ปุญฺญุณฺพิชานิ	ญาณสัสส สาขกานิ โน
โลเก ทุกขัสส โลกมิตฺตา	สัมีมา นิสฺสรณสัสส จ

นานับย่ำกาโรยการ-
 ทิฏฐฐุชมีเม สัมปฺราเย
 ยัญเจศักดิ์ ทิฏฐฐุชมีสัม
 ปวตฺตํ ปุณฺณวชิรํ ยํ
 กาลเ สัมมา วิรหฺนตฺ
 ปุพฺพินฺณาปรณฺณวชานิ
 ยานิ อิมสฺมี ปวตฺตานิ
 ภาสิตํ พุทฺธเสฏฺฐเฐน
 สัทธา พิชํ ตโป วุฏฺฐุ
 หิริ อีสํ มโน โยตฺตํ
 กายคฺตํโต วจฺจคฺตํโต
 สัจฺจํ กโรมิ นิตฺถานิ
 วิริยํ เม ชุรฺชโรยฺหิ
 คจฺฉติ อนิวัตฺตนิตฺ
 เหวเมสา กสิ กัฏฐุชา
 เอกํ กสิ กสิทฺวาน
 เอเตน สัจฺจวชิเรน
 ปุพฺพินฺณาจาปรณฺณาจ
 ราชานฺนิเขตฺตภทฺตสฺมี
 ปุบฺบถการผลปฺนฺทิกิ-
 ภาสิตา ฯ ปิมา คาทา

ผลานํ ยุคฺตกาลโต
 อปราปริเยยิ ฯ
 ผลานํ สัมปฺทายกํ
 เทตฺ ตํ อิจฺฉิตฺยผลํ
 มา วินสฺสันตฺ สัพฺพโส
 อิมานิ อิทฺธานิ ฯ
 สยามวฏฺฐุเฐ ททฺ ททฺ
 สัจฺจํ โลกคฺคฺควาทินา
 ปุณฺณญา เม ยุคนจฺฉลํ
 สติ เม ผาสปาจนํ
 อาหาเว อุตฺเร ยโต
 โสรัจฺจํ เม ปโมจนํ
 โยคฺกํเขมาชิวาหนํ
 ยตฺถ คณฺฑวํ น โสจติ
 สา โหติ อมตฺยฺผลา
 สัพฺพทกฺขา ปมฺจุจฺจิตฺติ
 ปวตฺตคา พิชชาทิโย
 วิรุหฺนตฺ ททฺ ททฺ
 สัพฺพตฺถ ภูริมฺณเฑเล
 ขวา โทนฺเตว สัพฺพโส
 มุคฺฉกฺเกน สทฺถุณา

คาโว คัสส ปชายนันตี
วุคฺตํานํ ผลมัสฺสนาติ
วิรุฬฺหมุลสันฺตํานํ
อมิตฺตา นยฺปสฺสหนฺติ
เอเตนจาปี สัจฺเจเน
ปฺพฬณฺณาจาปรณฺณา
ราชาณฺกฺเขตฺตภูคฺสฺมิ
สฺมฺปฺณฺณา ผลยฺยํเเต
อมฺหากญฺจ มหาราชา
รฏฺฐํ สฺมฺมาภิปาเลนฺโต
ราชาณฺกฺเขตฺตภูคฺสฺมิ
สฺพฺเพลสฺมฺยํ นินฺวาสนํ
สุขํ วุคฺตํ จ ยฺยํเตติ
เอเตนจาปี สัจฺเจเน
ปฺพฬณฺณาจาปรณฺณา จ
ราชาณฺกฺเขตฺตภูคฺสฺมิ
สฺมฺปฺณฺณา วิปฺลา โหนฺตุ

เขตฺเต วุคฺตํ วิรุฬฺหติ
โย มิตฺตํานํ น ทฺพฺภคิ
นิโครฺขมิว มาลฺโต
โย มิตฺตํานํ น ทฺพฺภคิ
ยวตฺตา พืชชาติโย
วิรุหนฺตุ ทฺหิ ทฺหิ
สฺพฺพตฺถ ภูริมณฺฑล
ปชายนฺเทว สฺพฺโพส
ปรมิณํ โท มหิยฺยติ
สฺมฺพฺทฺขสฺสาปี สาสฺนํ
สกล เวมหิมณฺฑล
ปาณินํ สุขกามีณํ
เวปฺลฺลญฺจํานุปฺพโพ
ยวตฺตา พืชชาติโย
วิรุหนฺตุ ทฺหิ ทฺหิ
สฺพฺพตฺถ ภูริมณฺฑล
สฺมฺยฺยชฺชนฺเทว สฺพฺโพสติ ฯ

๑ ขยมขาทยวร อาทรวายอภิวาท นารณนายก ทิลก
โลทวาลยฺย ยฺยํทวคฺวยโลทขรรมฺ สรรพเกลศลอยมละ สระ
สิ่งเศว้าโคทสุญฺย สมยฺยรณขรรมเปทิงอก พนฺลออกถ้ำพิไลยงาม
ยามนรชาติทญฺิงชาย ทรหยาทรันค้ำญมณฺจวน ยคควรเพน

ทิ้งอกแห่งผล พระธรรมที่สมเด็จพระทศพลब्धฑูรทรวรวัสส์ อุบัติ
งอกด้วยงาม ความนึ่งควรรอบ ผู้ข้าขอยังคม บรมสักค
โคคมนั้น ชั้นเคารพนบในธรรมคุณ สุนทรสรวกสังฆ์ อัน
จำนงว่าเป็นเนือนาวีเสศ เหตุหว่านพืชเจริญผล อนันตคุณูปการ
เพื่องผู้ ในภพนี้ภพหน้า หนึ่งอันว่าพืชคืออกุศล อันให้ผลใน
ปรตัยุบัน ึ่งพลันเสีจแสดงผล กลปราคณา ยันคายพรรณ
อพรรณชาติ ในมาคนี้กำหนด จรดนังคัล วัลพืชในภม
สยาม ึ่งงอกงามด้วยดี อย่านี่พืชก็เขียพำราศผล สมเด็จพระ
พระทศพลब्धฑูรแดง แสดงว่าครทาเป็นของปลูกประจำย
อินทรีย์สำรวมคือน้ำฝน ปัญญาภลกายแอกใจ ใจเป็นเชือกชัก
ปะตักคือสติ กะสิเกษตร ประเวศสู่ศิวิไลย อันนฤไภยพัน
พิบาก พระผู้ทรงภาศัยบัพฑูรธรรมบรราย คลายคลี่ถวัน
ถวันคำจริงพระเจ้าทรวรวัสส์ อำนาจสัตยเป็นที่ดำรง ึ่งพืชอันชนหว่าน
ทุกท่วย่านแวนนา ประชาราษฎ์ชนบท งอกงามหมคยวิกล
ฝนอกมค

๑) หนึ่งพระเตมีย์มคกุมาร ขานคาถาสักคี่ ว่าโคของผู้มี
จิตรคคต่อเพื่อน ย้อมจะกลาดเกล็ดอนมานมากมวญ ควรเป็น
อุปการคคโครศ จรดงานไถไต้สควพลัน พืชสามัญอันตน
หว่าน ผ่านเหลือแหล่ แพร่เหลือหลาย สบายบริโลกเพิ่ม
พูนสวัสดิ์ อำนาจสัตยไมตรีจิตร มิตรธรรมคุณสุนทรพิเศษ

ขอให้เข้าอันจะหว่านลงในเขตรสยามรัฐชนบท กำหนดสามวัน
พลันงอกงามสรต้น อรรชกทั่วภูมิพื้น แผ่นหล้าเลงไสว ฯ

๑ หนังสือแม่จรมจอมไทยฉลวยรัชชาราชัญญ์ รัชพุทธราชานันท์
ให้รุ่ง มุ่งพระกมลอุสาหะ สระควมไร้ไพร่พระนคร ถอน
ทุกข์ทั่วอาณาเขตร เหตุการุญ พหุลเมตตาคั่งพระฤไทย จะ
ให้ไพบูลย์ ทั่วตระกูลกฏุมพิกพานิช พิพิขเพรียงไพร่ฟ้าประชา
ราชัญญ์ อำนาจสัจยทรงอธิฐาน งบประมาณให้พืชอันเกาะเลย
แลดำรอยเจริญงอก พันลือกัลกรบัตโย ไกลอปรพรสิ่งวิกล
สำเร็จผลเพิ่มประโยชน์ชนชาติวิตร กิจเกื้อหนุน ทุนทรัพย์อันช้อย
ง่ายสะดวกได้ โดยคังสมเด็จพระให้ ธีราชเจ้าไปรดประสงค์
ไสคเทอญ ฯ

๑ อนึ่งข้าพระบาท ผู้รับพระบรมราชวโรกาส ขานคำขอ
ประกาศแก้ทวยเทพยทั้งมวญ ผู้ควรสัจย รัชพจนประภาสิต
แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระภูยทินทร ประมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
ยทินทรเทพยมหามงกุฎ บุรุษยรัตนราชรวินษ์ วรรคตมพงษ
ยริพิตร วรรษชัยราชินิกโรคม จาตุรนต์บรมมหาจักรพรรดิราช
ลังกาศ บรมขรรมิกรมหาราชาชีราชบรมนารถยพิตร พระจุลจอม
เกล้าเจ้าจอมภพ ทรงพระปรารภเรื่องพระพุทธรูปปฏิมาคันทาราชัญญ์
อันมีในวาริชชาติชาติกนิทาน ว่าเมื่อสมเด็จพระพิชิตมารมุนีเนา
ในพระเศศตวัน ชันขเสมาเมืองสรารวัดถี้ มีทรภิกษพิกลทั้งเวียง
เผลี่ยงแล้งกระลำพร ไซ่นาคอนถึงตุ่มลาด บำราคันน้ำทุก

แหล่งหล้า เข้างล้าไ้่งามลัค ุขุติเพ็ลลีย เต็ยตำคิน ลินชุ
 ในมาย ลายล้าขาร ละทานแห่งเป่นระแห่ง หมุ่มมัตยาก็พิบ
 แฝงตำคินคันตระตกใจ ไ้ภยพิหคกกาจากมากวนกินทุกเข้าค้ำ
 ย่ำยัยี่ แม้ถึงว่าน้ำในโยษขรณีนันขริสุทธิ พุทขบวิโรคเคยเพญ
 อยู่กัยขยอบจนเห็นคม สมเค็จบรมศาสดาได้ท้รรายอรรด ความ
 พิบิตยั้งเกิดแก่มุม่มัจจชาติแหล่งหลาย แลอันทรายแห่งเข้ากล้า
 ฟ้าฝนแล้ง แห่งไขโรย เป่นไปโดยวิปริต ชกัตำริท้คิต
 อนุเคราะห์มีทาศน อันทนทุกขล้ายาก ครันชเส็ค็จจากโคจร
 สฐาน สำราญภัตกริจ สติคยั้แทยเน็ยยน เต็ยวสะโรช
 โยษขรณีนี ชกัมีพุทขพจนอันไพเราะที่เรื่อกพระอนนทึ ให้นำ
 ฝ้าสรงชลมาท่วนท่วน ส่วนพระอนนทึนชกัทูลแกลง แลคองว่า
 น้ำในสระสันเล็ยหลายวัน ชกัครัสฉินดังก่อน เร่งเอาท่อนอกทก
 สาทูกมาอย่านึ่งเนา เราะจะโลจรसन สำราญสกนชึ้ ใน
 ตำยลโยษขรณีนิงไ้ค้ พระอนุชท่นอไ้ชกันำท่อนอกทกสาทูก
 ยกมายืนถววยต่อพระหัตถ์แห่งพระองค้ ชกัทรวงระหวัดพระ
 วรกาย ชายส่วนหนึ่ง ครังนั้ทรวงคูลมพระอังษะประเทศทำ
 อาการ ปานประหนึ่งจะสรงชล กษณนั้เมทาเมฆมีคทัวหล้า
 ฟ้าอุโฆษครรชิต วิชชูลดาเมล็องแมลย แวขววยแวขคัคณานค้
 พรรัชขารท่มลงบน้อย พระพรอัยพรำพรำพร บัคเค็ยวคูนน้ำน่าน
 นองทุกย่านแนวนา ฝูงประชาชนแ่มเม แ่มใจชม บรมพุทธา
 นุภาพ พระเจ้าทรายสารสคู้คึ ชกัมีพุทขบนิหุอรแกลง แลคอง

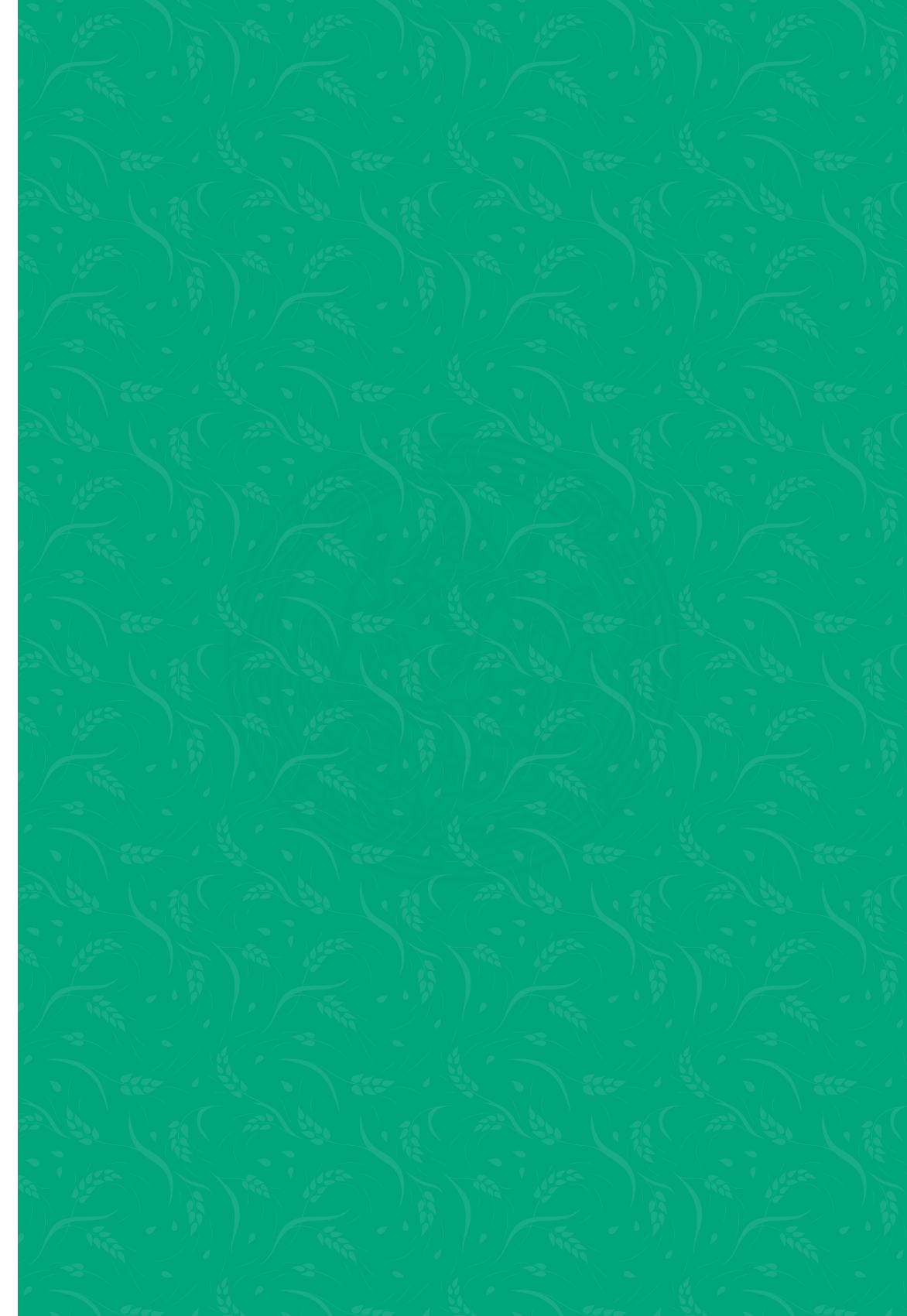
มัจฉาฎก ยกขยุบลดบรรยาย ว่าแม้อถึงในกาลจำงายอดีต
ภพ เราเปนนพม์จฉชาติ สมัยนั้นปราศจากฝน ชลชทิ้ง
บึงขาง ทางละหนด้วยก็แห้งขาด เราผู้นพม์จฉชาติอาจ
อธิฐาน บันคานไ้หน้าฟ้า ตกทั่วหล้าแหล่งคินคอน ชลจระ
เริงรินฝ้าย ผุดคำหว่ายเกษมสินธุ์ เพื่อประฏิทินทำสัตย์
มหัศจรรย์ฐาน มีตำนานในพทขสาสน์ ครั้นพระโลกนารถ
นฤพานแล้ว แคล้วมาหลายร้อยฉนน้า มีบุรีรมยพิไลย ชื่อ
เวียงไชยคันขารราชฎ์ พระบาทเจ้ากรุงไกรม โสมนคันอ้อม
เลื่อมใส ในพระมัตถันตีกเถร เวณตคัง ยังอยู่ในพทขสาสน์
ภายหลังราชคันขารพิไลย องค์ไ้ของค้หนึ่งนั้น ชั้นสัตย์เรอง
พทขฎุทธิ มหิตทิมเหพาฬาร บันคานไ้ฝนสวรรณค้ พรฤษทก
ตกทันอยาก มากด้วยดี ชก้มีกมลประสงค์ ทรงไ้สร้างวรพิมพ์
พทขปฏิมา ทรงสาฎก ปกพระสกนข้ส่วนค้หนึ่ง ครึ่งนั้นทรงสภัก
พระกรขวากวิกเรียกฝน ค้ากลกรซ้ายหงายรองพรณ แสดง
คุณค้อปฤษณาในขขอฝน คลวสานฤคผล็ยงแล้ง เข้ากล้าแห้ง
ใบสยง ชก้ไ้เชิญองค์ปฏิมา เหนือมัญจาคันพิชิต พลับาย
บุชาอาษาจัน ขอพรณพาษาจรุทก ไ้ตกในประเทค เกษตร
แห่งตนตามปราศดนา เนื่องนานมาพทขพิมพ์เพคคังนั้น หมัน
สมมตสมญา พทขคันขารราชฎ์ มีมามาตรบคัน เพื่อพิมพ์
พระเจ้าก ก่อสร้างสืบมา ฯ

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา มหาจักรพรรดิพงษ์
ทรงดำริห์เรื่องมัจฉชาติ สามารถรู้เรียกพรรษทุก ให้ตกใน
ประเทศ หนึ่งไค้ทรงทอศพระเนตรรูปพระคันธารราษฎร์ อัน
นายช่างฉลาดหล่อแต่โยธาณ มีอาการตั้งกล่าวแล้ว ขแคล้ว
ที่จะคลาศ จึงได้มีพระบรมราชโองการ สาส์สั่งให้สร้างอย่าง
ยิ่งยง พระองค์หนึ่งใหม่ โกล่ด้วยคำ ทำงานเงา เผลา
อาศน์เอี่ยมลออคา ครอบบูชาสรวมพระชะพีชี แลธัญชลีในวัน
หว่านพืชเป็นปฐม แลประนมในขโลสารณพีชี ภายหลังสมเด็จพระ
นฤบดีบรมนารถ ทรงพระราชดำริห์จะให้ไปนประโยชน์ จึง
โปรดให้ทำนาทุ่งพญาไท เพื่อเตือนใจราษฎรประชา ให้อุสาหะ
ในกสิกรรม ทำการเพาะปลูกอนุวัตรตาม ให้ถึงความเจริญ
โภคสมบัติ อนึ่งตรัสให้สร้างพุทธปฏิมา คันธารราษฎร์งามวิจิตร
ประคิษฐคามฝีมือช่าง อย่างในปรตัยุบัน เมื่อถึงวันเริ่มนา
ทรงบูชาสักการ ทรงบริจาคตานยิ่งยง ขายบรรจงบรรเจิด
เลิศด้วยสุปะเพ็ญช่น เทียรย่อมหานถวายแก่สงฆ์ ทรง
อุทิศส่วนพระราชกุศล แดศกกลเทพไท ในแหล่งหล้า ฟ้า
เมืองแมน แคนพรหมโกฏี จงสมไมท กมลยินดี รัยพลี
ขรรคมบรรณาการ มานศุขสัมฤทธิ์ หนึ่งทรงอุทิศพระราชกุศล
ราชี่ แดสมคัจจนฤบดี พระเจ้าแผ่นดินแต่หลังหลัง อันเสด็จ
สถิตย์ยังพมัมห์เหมม เกษมนิเวศน์ ประเทศทิพยโคโค จงมี
พระหฤไทยงานง ดำรงรัยพระราชกุศลสรรพทรงฆ่าเพ็ญ เป็น

ที่ชื่นชมบรมศุข ทุกทุกพระเจ้าแผ่นดิน บัดนี้สมเด็จพระม
สยามินทร์มกุฎเทพยพงษ์กษัตริย์ เสด็จดำรงราชราไชสวรรย์
กันอาณาจักร รักรัษีพุทธศาสน์ พระบาทมิกมลประสงค์ จงจะ
บำรุง ผลุงการเพาะปลูกพืชพรรณ ธัญชาติให้บริบูรณ์ พูน
พรพรเอน เจริญศุภผล ทลโดยจิตร ขอพุทธฤทธิเทพอำนาจ
ราชอาณาภาพพระเจ้าแผ่นดินสิ้นทุกพระองค์ จงบันดาลให้พืช
พรรณ อันเพาะหวาน ในบ้านนาพญาไท รัชต์โยงอกงาม
ตามฤดูกาล ผลไพศาลบังยง ทั้งพระประสงค์เจ้าจอมหล้า
จงประสิทธิ์ทิถึงข้า ขาทพร้องทุกประการ นี้เทอญ ๗๕

...พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
เป็นพระราชพิธีสำคัญของไทยมาแต่โบราณ และยังคงถือปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน
จัดขึ้นเพื่อบำรุงขวัญและกำลังใจในการประกอบอาชีพทำการเกษตรซึ่งเป็นอาชีพหลัก
ของประชาชนในท้องถิ่น ให้เกิดความมั่นใจว่าพืชพันธุ์ธัญญาหารจะเจริญงอกงามอุดมสมบูรณ์
ตลอดจนเพื่อความเป็นสิริมงคลตามความเชื่อในศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู
และความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่นผสมผสานกัน
นอกจากนี้ ยังแสดงถึงเสถียรภาพของบ้านเมืองและสถาบันพระมหากษัตริย์
ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีในแต่ละรัชสมัย...

...กาลเวลาและความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง
ทำให้ขั้นตอนรายละเอียดของพระราชพิธีมีพัฒนาการเช่นเดียวกับพระราชพิธีอื่น ๆ...

...พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ
จึงเป็นพระราชพิธีที่น่าสนใจในการศึกษาค้นคว้าในมุมมองต่าง ๆ ที่หลากหลาย
เช่น คติความเชื่อและรูปแบบพระราชพิธี การมีส่วนร่วมของประชาชน
รวมทั้งภาพสะท้อนสังคมจากพระราชพิธีและพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์
ที่แฝงอยู่ในพระราชพิธี เป็นต้น ทั้งนี้ พระราชพิธีดังกล่าวยังมีส่วนสนับสนุนความสัมพันธ์
ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และราษฎรในท้องถิ่นต่าง ๆ ทั้งด้านพิธีกรรมและอื่น ๆ
ที่เป็นปัจจัยของวิถีเกษตรด้วย...

